

ДУЖАЯ

№ 3 2025

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка україн-
ських письменників
Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajin-
ských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: jún 2025

Realizované s finančnou pod-
porou Fondu na podporu kul-
túry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Микола Зеров Добірка віршів	2
Валерій Шевчук Три листки за вікном	7
Іван Горват Людина на вулиці	23
Ярослав Гашек Пригоди бравого вояка Швейка	34
Жан-Поль Сартр Герострат	43
Костянтин Москалець Чорне на чорному	54
Іван Яцканин Увага до пересічної людини	56
Ярина Скуратівська Світ Валерія Шевчука і його світло	58
Олеся Котубей-Геруцька Лідер неокласиків	60
Олег Челяк Непередбачуваний дивак чи комуніст?	66
Григорій Кочур Ярослав Гашек та його роман	68
Сергій Піддубний «Слово про похід Ігорів» відкриває свої таємниці	73
Семен Гришин Поема Джорджа Байрона «Мазепа» і рух до свободи	76
Йосиф Шелепець Милен і Любица Духновича і Žofka a Václav Антона Отмаєра	77
Тетяна Ліхтей Василь Густі: «Дякую долі, що у «Відкритому домі» знайшлося місце і для мене»	80
Павло Лопата Не безкорисно вона здійснила безліч зустрічей	84
Анастасія Лабик «Закарпатська журналістика на зламі тисячоліть»	90
Габрієла Ракусова Українці повертаються до Шевченка	93
«Скажи мені правду»	95

ПОЕЗІЯ

Микола ЗЕРОВ (1890-1937)

INCOGNITO

Його стріваю я – і мало не щодня! –
В студентській постаті на темних
коритарах
В повазі лекторській і в круглих
окулярах,
Де тиша темних книг, де збори
й метушня.

Він народивсь давно, і то не маячня!
Живе в усіх часах, в усіх суспільних шарах,
Та нині розплодивсь у безліч екземплярів,
Мов літоросль повіка від в'язового пня.

Ще вчора він слова точив мені медові
І стільки приязні було в облесній мові!
Та утиральничок скрашав поважну статтю.

Він бачить наперед годину злої страти,
А руки прийдеться від крові одмивать,
Тож ліпше рушника напихвати держати.

В ГОСТЯХ У ПОЕТА

Я слухаю: «Єдиний він, баштан –
Ще зброя нам на голод і на злидні.
День ясний там і вечори погідні,
Та вранці роси, холод і туман».

Я думаю: крізь степовий бур'ян,
Крізь прикrostі іти не день, не три дні –
І в резиньяції, такій лагідній,
Не знати зла, не відчувати ран...

І в затишку запушеної хати
Обаполи прожитих літ єднати,
Старе й нове збирати в свій альбом –

То значить: мати серце, зір і вухо...
Хто сміє не віддати свого «чолом»
Цій неуйнятності людського духу?

ДАНТЕ

Сагою дивною, без демена й весла,
Ми пропливали вдвох, – я й чарівник
Вергілій.
Як бронза він різьбивсь – і до далеких
лілій
Ріка незнана нас. гойдаючи, несла.

Латаття там плелось без ліку і числа,
На світ займалося в пустелі злотохвильї;
Я поглядом тону в тій наплаві білій,
А слухом – у речах небесного посла.

Я чув: «Ці лілії, що уповають чаром,
Далеко від землі, від valle lacrimarum
Зросли тут засівом потужної руки;

Далекі від тривог і від земної сварки,
Колишуться і снять, одвічні двійники
Сонетів і канцон майбутнього
Петрарки».

ЕЛЕГІЯ

Чорніє лід біля трамвайних колій,
Синіє в темних вулицях весна;
Мого юнацтва радість осяйна
Встає назустріч нинішній недолі.

Це справді ти? В якій суворій школі
Так без жалю розвіялась вона,
Твоя веселість буйно-голосна?
Які смутять тебе нудьга і болі?

А згадуєш, яке тоді було
Повітря? Небо? Гусяче крило,
Здається, з нього пил і бруд змítало.

Як лід дзвенів, як споро танув сніг,
І як того, що звалося «замало»,
Тепер би й сам ти витримав не зміг!

КИЇВ З ЛІВОГО БЕРЕГА

Вітай, замріяний, золотоголовий
На синіх горах... Загадався – снить...
І не тобі – молодшому – горить
Червлених наших днів ясна заграва.

Давно в минулім дні твоєї слави,
І плаче дзвонів стоголоса мідь,
Що вже не вернеться щаслива мить
Твого буяння, цвіту і держави.

Але, мандрівне, тут на пісках стань,
Глянь на химери барокових бань,
На Шеделя білоколонне диво:

Живе життя, і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить.

КИЇВ НАВЕСНІ ВВЕЧЕРІ

Хоч як звели тебе гермокопіді
І несмак архітекторів-нездар,
І всюди прослід залишив пожар, –
Ти все стоїш, веселий, ясновидий,

І недаремно вихваляють гіді
Красу твою, твій найдорожчий дар.
Синіють води, зеленіє яр,
І стелються сліпучі краєвиди.

А вулиці твої виводить зір
В повітря чисте, в запашний простір,
Де ходить вітер горовий і п'яний,

І в тихий час, як западає ніч,
Поважно гомонять старі каштани
І в небо зносять міріади свіч.

РОЗМОВА НА ПАРОПЛАВІ

Дніпро засклавсь. По горах тепла тінь;
Ритмічно допотопні б'ють колеса.
«Звернись лицем до низового плеса
І хоч в думках зазивний поклик кинь.

Хай припливуть, за куренем курінь,
Чайки, чуби, що розігнав Нечеса,
І хай Сіркова стать довготелеса
Списом розкреслить надбережну рінь».

«Ні, вже не припливуть. Нову будову
Поклали ми на темну гладь Дніпрову,
В музей замкнули ми старовину.

А може, й те, що весь той вік несвітський
Є тільки виплід молодого сну,
Що й досі снить романтик Яворницький».

ЧИТАЮЧИ ПОЕТА

«Є світлі розуми, є душі осяйні,
Мов ранок молодий, мов заграва багряна.
Луна їх голосів – проречиста осанна
Серед буденних справ і злої метушні.
Що згуби-вічності отвори крижані?
Обранцям не страшна ненатлість їх захланна:
Їх винесе бурун Запомин-океана
На береги життя, мов перли світляні».
Стара романтико!.. Жива ти ще в поетах!
Щоб так накульгувать у стансах і сонетах
І свято вірити в безсмертну міць свою!
І справді – що таким знавцтва суд убогий?
Чи проти забуття не встоять у бою
Романси натрутні і томи антологій?

ТВОРЧА ТИША

О! Нас давно не видно на кону.
Закохані у тишину робітні,
Ми стали скромні, стали непомітні,
Скупі на жест і мову запальну.

Але не кидаймо свого «клену!»
Тим давнім дням борні і кроволитні:
Болото в березні, гроза у квітні –
Все має час і пору уставну.

А по весні приходить гоже літо,
Як хилиться і наливає жито,
І спокій сходить з темно-сірих бань.

Тоді працєю без крику і зупинок,
Хай осторонь од бур і хвилювань
Скиртами твій підноситься ужинок.

САМООЗНАЧЕННЯ

Я знаю: ми – туті бібліофаги,
І мудрість наша – шафа книжкова.
Ми надто різьбимо скупі слова,
Прихильники мистецтва рівноваги.

Ніхто не скаже нам: «Жерці і маги!»
Ви творите поезії дива...»
Чутливість наша вбога і черства
І не вгамує молодії спраги.

Що слово точене? Чарує звук
Акторських реплік та уданих мук,
Розливних сліз, плиткої гістерії.

І промовляє критик: «Скинь кашкет!»
Он світич наш, він гріє і зоріє,
Люби і поклоняйся: то – поет!»

ПРОЗА

Валерій ШЕВЧУК

Три листки за вікном

(Уривок)

Листок перший. Ілля Турчиновський

*Світ неситий, коли не задовольняє.
Вічність несити, коли не завдає жалю...
А я, як був, так і тепер – подорожній!..*

Г. Сковорода

РОЗДІЛ I,

де викладено передмову Турчиновського до читальника

Перепрошую тебе, дорогий читальнику, за те, що забираю час, який ти міг би вжити на господарювання, на прогулянку по саду, а коли любиш працю, на догляд того саду. Але мова сьогодні до того, кого захопив неспокій і хто шукає свого саду не у речах матеріальних, а в іншому, чого прагне неупокорена душа. Такі на цій землі волею божою теж навіщось творяться, і їхнє покликання – жити і дороги, наче їжу, через себе перепускати. Зрештою, такою неупокореною душею, признаюся щиросердно, є і я, тож у цій бесіді з тобою, дорогим читальником, шукаю собі товариша і співбесідника; хай не знаю я тебе і в якому часі житимеш, маю в тобі невідхильну потребу.

Насамперед хочу оповісти одну невелику історію. Повернувшись із церкви, спочивав я по трудах своїх у садку, коли ж побачив, що назустріч мені простує якийсь юнак. Був він добрий на вроду і мав розумні очі. Підійшов під благословення і перепросив мене, що завітав так нагло, але давно прагне зі мною зустрічі й хоче дещо запитатися. Я хитнув головою і запросив гостя сісти в затінку великої яблуні на трав'яній лаві.

– Питай, сину мій, – сказав я. – Але передусім: хто ти такий і назви мені своє ім'я.

Він схилив голову, і щоки йому покрив легкий рум'янець. Я придивився до нього: про щось нагадував мені цей юнак, далеке й призабуте.

– Назвати себе не штука, – сказав він. – Але чи потрібно це вам?

Він зирнув на мене, і був той погляд ніжний і сумовитий. Так ми й дивилися якийсь час один на одного, ніби впізнавали. Сонце пробивалося крізь гілля яблуні й обкидало мого співрозмовника світлими латками; мені здалося, що торкнулося мого серця щось тонке і давно знайоме – найніжніша лапка, котра чіпає ще ніжнішу павутину. Ця музика прозвучала в глибині мого єства сумно й приглушено – юнак таки мене схвилював.

– Прийшов до вас, отче, – сказав він, – здалеку, прочувши про вашу мудрість.

Не люблю похвальби, тому промовчав.

– Кажуть, пережили ви чимало пригод, перш ніж осісти тут, – повів далі той молодик. – Отож мене цікавить таке: чи були ті пригоди конче вам потрібні й пожиточні і чи не ліпше упокоритися душею відразу, осівши й заходившись біля корисного діла?

Гострою колючкою дряпнуло мене те запитання, але на уста лягла спокійна всмішка.

– Хто зна... – спроквола проказав я. – Не так усе на світі просто. Один хоче вчинити так, як кажеш ти, сину мій, а інший навпаки. Іншому покладено перейти не одну біду й пережити безліч пригод, щоб дійти до того-таки – спокою й миру душевного.

Молодик світив супроти мене гострим, напруженим поглядом.

– Осівши відразу, – сказав він, – ви могли б учинити більше добра. Чи не було зайвою тратою сили ваше неупокорення? Чи блукання ваше не те, що звуть манівцями?

Біля нас важко прогук джміль, і я провів його поглядом. Стало мені навіть гаряче, і я скинув бриля, поклавши його на коліно.

– Кожен із нас приходить у світ неоднаково, – сказав я. – Один знаходить собі призначене, ледве продерши очі, Всі немовлята схожі, але на кожному осібний карб, бо в кожного своя доля: один міщанином стане, а другий землею оратиме. Ще один – царем, а інший – попом. Войовником чи майстровим. Кожен віднайде собі житло й дружину. Але з-поміж тих певних вирізняються ще непевні. Над ними запалюється дальша зірка, бо все їхнє наступне життя стає чомусь смугою найрізноманітніших пригод і трафунків.

Юнак повернувся боком до мене й дививсь кудись у далечінь, де сонце синило простір і де мерехтів у тій просині невеликий гайок. Його профіль малювався на зеленому тлі, і я знову придивився до нього пильніше. І вдруге повернулося те, що відчув передусім, торкнула павутину найніжніша лапка, і смуток, теплий і щедрий, залив мені серце, аж затремтіло воно в грудях. Щоб не виказати хвилювання, я зняв із коліна бриля і почав роздивлятися його; в одному місці солома порвалася, і я торкнув прорву пальцем.

– Що хочеш запитати мене ще, сину? – мовив я.

Юнак здригнувся. Швидко встав і вклонився мені.

– Перепрошую, отче, – сказав наче й занепокоєно, а може, кудись і поспішаючи.

– Ні за що перепрошувати, – мовив я: чомусь не хотілося, щоб юнак ішов геть. – Можеш питати все, що заманеться.

– Я спитав усе, – мовив юнак. – Сердечно вам дякую.

– Тоді дозволь запитатись і в тебе, – зупинив його, бо аж поривався йти. – Ветхий я вже й недобачаю добре. Чи не зустрічалися ми з тобою раніше?

– Авжеж! – загадково відказав юнак.

– Коли так, – озвався я трохи гарячково, – то чи не назвався б ти хоч на відході.

Юнак звів на мене очі, і ми знову пильно подивилися один на одного. Морозець пройшов мені по спині, бо я вже, здається, починав його упізнавати.

– Саме так і є, – сказав юнак, ніби вгадуючи мої думки. «Але ж цього не може бути!» – подумав я.

– Чому не може? – всміхнувся юнак. – Хіба люди не люблять згадувати про минулого життя?

«Це так, – подумалося мені. – Але я тебе можу торкнутися, як живого. Виразно бачу й чую тебе – от що мене вражає!..»

То було й справді дивно. Сидів на трав'яній лаві під улюбленою яблунею і дивився крізь віття на засинений удалині гайок. Із того гайка виїхав раптом вершник, спинився й задивився у мій бік, звівшись на стременах. На вершнику була синя одежа, а чоботи яскраво-червоні. Не бачив його обличчя, але знав: такий вершник приснився мені якоїсь ночі, той чоловік колись супроводжував мене, й називав я його незвично – Страх.

Чув шелест юнакових кроків – той відходив од мене. Хотів звести голову, щоб глянути на нього, адже нечасто трапляється, коли людина ветха днями зустрічається із собою юним, але не міг і пальцем кивнути: тіло знерухоміло і безвладне стало.

Тоді я знову подивився туди, де стояв на узліссі вершник. Ну звісно, юнак ішов до нього. По яскраво-білій стежці, що аж сяяла між смарагдової трави, – незграбна цибата постать з прив'язаними до плеча книгами. Я відчув, що в мене затремтіли пальці, що в мене ліва брова смикнулася, адже і я колись вирушав отак у світ, примотувавши до плеча книги.

Вершник на узліссі торкнув коня і звільна поїхав назустріч юнакові. Ось вони зараз зустрінуться й заведуть балачку... Десь далеко заіржав кінь, неподалік на гілці цвікнула пташка, і до неї озвалася друга.

«Що воно? – подумалося мені. – Що діється в цьому тихому, залитому сонцем саді?».

Юнак уже порівнявся з вершником, узяв коня за вуздечку і раптом стрибнув у сідло. Відтак пропав чи з'єднався водно із наїзником, бо по стежці поїхав до засиненого гайка тільки один чоловік.

«Господи! – прошепотів я самими вустами. – Звільни мене на старі літа від оцих непотрібних наїть!»

Цілу ніч я не склепив очей. Гризли мене спогади чи марення, часом незрозумілий страх на мене накочувався, часом піт пробирав. Інколи я ледве гасив покрик, що рвався з моїх грудей, але поруч спала жінка моя, і я не хотів її турбувати. Через це лежав, стиснувши вуста, й намагався й дихати менше: зовсім малим і слабосилим себе počував. Бачив вряди-годи перед собою юнакове обличчя: ось він дивиться на мене, ось його профіль, що малюється на зеленому тлі. Те обличчя наближалося все ближче, і ось уже ми так близько, що тулимося один до одного носами...

Я прокинувся й відчув, що з лоба мені стікають гарячі струмки поту. Втерся рукавом, і мені здалося, що біжу стежкою, яка петляє поміж яскраво-зеленої трави. Нічим мені дихати, в роті пересохло, але мені конче треба добігти до засиненого гайка, де зупинився вершник.

«Стривай, – зашепотів я, – стривай! Ми тоді в садку не докінчили розмови, а вона цікаво почалася. Я багато в цьому світі пізнав, а ще більше не звідав. Стривай, побалакаймо хоч трохи!»

Гола, порожня стежка. Десь збоку дув, завиваючи в гіллі дерев, вітер, кошлатив одежу, осушував піт на обличчі, синів гайок, а біля нього – нікого.

«Стривай, – сказали кволо мої вуста. – Зачекай!»

Але мене ніхто не чекав. Відчував тільки щось тривожне і незбагненне. Прокинувся серед ночі і не міг заснути. Парко було. Голова освітлювалася зсередини різким світлом.

«Що ж, – подумав я, – так воно й мало бути. Це та тривога, котра колись з'їдала моє серце, – не можу забути її!»

Лежав і дививсь на вікно. Тремтіли, ніби живі, тіла зірок. Поморгували мені, і, як колись у юності, мені захотілося знову покинути рідну домівку. Крізь шибку протягувалася світла смуга, наче розчухраний промінь, – щось таке, як Чумацький Шлях у небі.

«Видіння дороги», – проказали мої пересохлі вуста.

Кожен батько, подумав я, має скласти заповідь дітям своїм та внукам, правнукам і всім, хто прийде у світ після них, хоч, може, не всім нащадкам така заповідь буде потрібна. Це ніби лист у вічність, що його кожному хочеться послати. Ні, не належу я до людей з вибраною долею, я у цьому житті людина мала. Та й пригоди, які перебув, не такі вже захоплюючі – це пригоди малої людини. Але одне я маю, про що й хочу сповістити нащадкам своїм, – живе у грудях, людське серце.

Знав, що не засну цієї ночі. Очі мої, прикриті повіками, були червоні й гарячі. Отож і простір, який побачив наступної хвили, залився гаряче-червоним світлом. Мені привиділося, що мчу охляп на коні, але обличчям до хвоста. Кінь біжить уперед, а для мене виходить – назад. Сльози котилися мені по обличчі – червоний світ довкола гойдався й палахкотів.

Вранці я розгорнув сонник, але пояснення сну не знайшов. Тоді пішов до сусіда, мудрого, добродійного козака, що добре знався на снах, і той розтлумачив мені таке.

– Життя кличе вас, панотче, назад – це недобре, – прорік він. – Кінь біжить уперед, а для вас виходить – назад. Це знову-таки недобре.

Не звістив нічого більше, тільки оці два «недобре», а може, не хотів мене засмучувати. Допитуватися я не став: не гоже слугі божому піддаватися отак простацькому марновірству, через це покинув сусіда й подибав на власне обійстя, налягаючи на ціпка.

Ступив на стежку саду, бо не хотів заходити в дім, де жінка торохтітиме про господарські клопоти, – запраглося самоти.

«Отут ми й зустрілися, – мимохить подумав, сідаючи на лаву. – Про що була наша балачка?»

Таки й сьогодні почув я тихий шелест кроків. Звісно, онде він: простує до мене, широко всміхаючись. Але за мить видиво розпливлося – був я в саду сам. Шелестіло над головою листя, на колінах стрибали сонячні латки. Я зорив на власну старечу, покриту цвіллю руку – обхопила держално ціпка і аж побіліла, так напружилася.

Снігове поле я побачив і чоловіка, що ходить по ньому туди й сюди. Придивився пильніше до слідів, які він прокладав по білому, були вони увіч схожі на літери, я зміг навіть розібрати кілька слів. Тоді просвітліло в мене на серці, і я засміявся тихенько, згадуючи пророкування мого сусіда, тлумача снів: он що маю чинити.

Може, моя примха, дорогий читальнику, видасться тобі смішна й безрозумна, не осуджу я тебе: значить, писалися ці аркуші для іншого. Знай, сподіваюся я на того читця, кому відслонять вони щось сокровенне. На це моя надія, а надія веде людину по світі. Зрештою, і кпини людські та зневага не первина мені: тільки на старість перестав я бути для людей смішний. Годі сказати чому: може, вікував життя недоладно? Але не мені це знати й не тобі судити – є на те вищий суд. Йому й піддаюся, як і кожен інший смертний, бо правда наша правдою вічною має промірятися.

РОЗДІЛ II,

в якому Турчиновський починає свою розповідь про мандрі

Чому доля саме такі дороги мені наміряла, не можу тобі, дорогий читальнику, досконало повісти – людина не завжди чинить розсудливо і знамірено. Буває, впаде до серця іскра й залишає слід, як на тканині: коли не погасити її вчасно, може запалати такий вогонь, який зовсім тебе спопелить. Така іскра колись упала і в мою душу, і я, примотузувавши до плеча книги та взявши торбину в руку, пішов, як уже оповідав, на стежку, що вивела мене з рідної Березані.

А перед далекою дорогою завітав до ветхого старця Дем'яна, котрий уже давно був не від світу, а пас божу худібку – бджіл, сидівши хутором неподалік Березані. Старий був неговіркий і наче сердитий, але мене любив, бо я не відсьогодні входив із ним у сокровенні балачки.

Мучив мене й тоді дивний сон. Отак ніби їхав я верхи через долину, в якій кожна рослина увінчувалася людською головою, і такі ж голови росли замість плодів на деревах. Їхав ступою і роззираю усі ті обличчя. Тепер я знаю, хто вони, – побачив у тому сні людей, зустріч з якими чекала мене в прийдешньому. Я оповів той сон старому Дем'яну, і він довго на мене дивився.

– Вабить тебе дорога, хлопче? – спитав нарешті.

– Ой вабить, діду! – сказав я. Тоді старий похитав головою.

– Скажіть мені щось напутнє, діду, – попросив я.

– А я вже сказав, – буркнув дід і сердито сплюнув, вийнявши з рота люльку.

Тепер я розумію, що старий не похваляв мого наміру мандрувати, але тоді мені здалося, що не має він чого сказати. Тож спокійно повернувся додому, зібрав які мав гроші, взяв ціпка, одягся по-дорожньому й рушив у білий світ.

Біля засиненого гайка, що про нього згадував тобі, читальнику, трапилися мені двоє мандрованих молодиків, до них я довірливо приєднався, щоб веселіше й безпечніше було йти. Мої співподорожани були дебели хлопці, я відразу ж відчув до них довіру. Ми проходили через дороги й села, хлопці оповідали веселі історії, а я оповідав їм оповіді книжні. Над головою аж дзвеніло сонце, довкіл вигиналися ниви з чималим уже хлібом, поблимували в ньому ясні очка волошок; над головою тремтіли золотими грудками жайворони, я сміявся на веселі розповіді, а потім заспівав – це сталося неподалік якогось села. Мої супутники зупинилися, почувши мій спів, а я таки голосистий, кажу без похвалок; тієї днини голос не вмівавсь у грудях, і я не мав причини його глушити. Так, я заспівав, зворушений і подорожжю, в яку вперше пустився, і сонцем, а ще більше співом жайворонків; дивився на світ замилювано, може, тому й обличчя супутників стали мені милі. Отож я йшов і співав, відчуваючи, як росту під цим глибоким небом, і вже це – гідне благи: добрий стаєш і чистий – те, до чого людина має завше прагнути.

Наспівував, коли переходили село, вів мелодію й тоді, коли ми ступили на путівець. Той путівець був ледь утоптаний, але я не мав нічого лихого в серці й не сподівався напасти. І в голові в мене не було, що мій спів може викликати в когось недобрі наміри. Мої співподорожани йшли біля мене мовчки і тільки посопували, але я на те не зважав – друзями ж бо ми назвалися.

– Добре співаєш, – сказав один із них, Семен, коли ми вже відійшли далеко від села.

– Мій голос – надія моя, – скромно відказав я. – Приставатиму до якоїсь церкви, зароблю грошей, а тоді – знову в мандри.

Другий співпідорожжанин, Іван, уклав до рота люльку і викресав вогню. Подивився на мене з-під нахиленого чола:

– А тепер грошей не маєш?

– Дрібку, – якнайдобродушніше відказав я. Іван звів обличчя, серце мое торкнула тривога. Роззирнувся навколо: порожній путівець, в глибині – дика груша, хліб і ані душі. Іван дивився на мене з тупою увагою, ніби розглядав комаху. Один куток рота приспустився, а другий тремтів. Очі стали вузькі й пронизливо-зелені, а може, світло довколишньої зелені і у них налилося?

– Га? – сказав я. – Так чудно на мене дивишся? Тоді побачив я Семенове обличчя. Воно було кам'яне. Я знову відступив крок і озирнувся. Навколо ані душі. Мимоволі сахнувся, і це врятувало мою голову – ломака, якою замахнувся Іван, вдарила мене по плечі, тому, де я щасливо примотузував книги. Закрутилася земля, захиталося небо, посипалися зірки, я впав – дорога забила мені рота травою.

Звісно, ці розбійники й гультіпаки хотіли вбити мене, але милостива доля врятувала від такого сумного кінця: судилося мені ще потоптати ряст. Лежав, обдертий і пограбований, у самій кошулі і, приплющившись, слухав, як сваряться поміж себе розбійники, не поділивши мого добра. Руки мені зв'язали міцною шворкою, що боляче в'їдалась у тіло, а ноги були вільні.

– А що зробимо з ним? – спитав Іван, киваючи на мене.

– Добити треба, – шепнув Семен так лиховісне, що я здригнувся.

– Глянь, очунав, – сказав Іван і нахилився до мене. Я розплющився – схилилася до мене огидна машкара, а може, моя ураза так його спотворила. Ми дивилися якийсь час один на одного, ніби змагалися, хто кого пересидить, – трем побіг мені по тілі. У грудях шалено застукотіло серце, несвітський жах поривав скочити на рівні й дременути навтьоки. Але я мав глузд збагнути, що зв'язаний далеко не втечу, через це вирішив чекати, що вирішать мої збійники, застережно підігнувши одну ногу, готовий щохвили зірватися й побігти.

Гультіпаки домовлялися про мою смерть: чи одразу вбити та в хліб затягти, чи голого до груші прив'язати. Я зметикував, що такі непереливки, й подумки помолився Всевишньому, щоб урятував мене з такої напасті. Вдивлявся у небо так, аж очі млоїло, хотів розчинитись у ньому і просив звільнення від смерті та мук, що готували їх мені розбишаки. Боліло найбільше мене не те, любий читальнику, що опинився обідраний, як липа, й пограбований, – цим людям я вірив, вони стали мені любими друзями, завдяки їм я хотів обергтись од злопригод у дорозі. Боліло мені од їхньої підступності і зради, а це найгірше з гіркого. Саме в цей мент почув мене господь і вклав до вуст такі розважливі слова.

– Гаразд, – сказав я. – Ви мене вб'єте. А що здобудете? Ви забрали мою одіж і гроші, – сказав я, – все, що маю. За це вас покарає господь, але не так страшно, як після того, коли загубите невинну душу. Пам'ятайте про пекло, – застеріг я, – кипітимуть ваші душі в смолі, і кричатимете од болю, а мукам своїм кінця не дочекаєтесь. Я сміливо кинув у їхні страхітливі обличчя:

– Знамірилися загубити невинну душу через дурноту свою. Лише з самого страху, що розпізнається ваш менший злочин. Поміркуйте: щоб сховати малий злочин, ви чините великий. Але Всевишній усе бачить, усе чує, і не матимете від нього рятунку...

У цей мент визирнуло з-за хмари сонце і освітило все таким чистим і яскравим саявом, що презирнулися мої кати. Я уздрів на їхніх обличчях страх і раптом згадав: вони з тієї долини, по якій їхав я уві сні на блакитному коні.

– А не дурну річ сказав цей харпак, – мовив Семен.

– Викаже він нас, – буркнув Іван.

– Заб'ємо йому памороки, – сказав Семен.

– Сильніше стукнеш, – відповів Іван, – і напитаєш гріха! Хлепавий він.

– Припнімо його до дерева, – мовив Семен. Я кинув оком. На дорозі стояло одне тільки дерево, дика груша, але до нього було з двісті косових сажнів.

Здирці мої про щось перемовилися пошепки, тоді другий, Іван, підійшов до мене і різонув по шворці ножом.

– З нами підеш, – наказав він. – Але спробуй тільки... Не доказав, бо я зірвався на рівні як був, у самій кошулі, і вдарив у ноги. Роззутому й роздягненому, бігти мені було легко, отож я закинув голову й помчав так, що залопотіло мені в грудях серце, закрутився довкола світ. Ніколи ані опісля, ні до того не бігав я, читальнику, з таким спритом. Стрибала під ногами дорога, у вічі било сонячне проміння, я летів над землею, вряди-годи підштовхуваний її м'яким, пружинистим тілом. Лайдаки й кати мої спробували наздогнати мене, але були взуті в чоботи й одягнені в кунтуші, тож швидко відстали.

– Не тікай! – кричали вони. – Поговорити треба. Зачекай, дурний вилупку!

Я не образився на «вилупку», бо що можна сподіватися від таких нечестивців, – гукнув здаля й собі:

– Ану не підходьте, лайдаки, розбійники, викрутні й облудники!

Вони зупинилися сажнів за двадцять.

– Ну чого тебе понесло? – примирливо сказав Семен. – Поговорити хочемо з тобою.

– Повернемо тобі гроші й одержу, – мовив Іван. – Підемо разом до Могилева. Ми передумали тебе грабувати...

Я був легковірний тоді, як овечка. Не міг на зло злом відповідати – сльоза впала мені на щок. Здалося, осінила цих гультіпак мудрість та благодать, вони щиросердно каються. А хто перед таким не зронить доброданої сльози, люб'язний читальнику? Хто з людей не чулий до світла й добра? Навіть такі безмилосердні розбійники, і ті просвітилися й захотіли покаятися.

– Гаразд, – сказав я із сльозами на очах. – Підемо разом до Могилева.

Вони били мене руками й ногами. Я схопився за голову і впав у куряву, закликаючи на поміч небо, але цього разу дано було випити келих лиха до дна. Тяжке то пиття, я здригався на кожен безмилосердний удар, зойкав та стогнав. Витерпів оті незаслужені муки і, коли гультіпаки й катюги перестали мене молотити, ледве звівся на ноги. З очей котилися сльози, тіло боліло, а на душі лежала ураза. Такі бридкі вони були, ті, що недавно їх я за друзів вважав!

– Вдягайся! – кинули вони мені одержу. Повернули й книжки, та коли я упімнув оддати гроші й чоботи, розреготалися.

– Підеш з нами, – сказав Семен, – а при нас і язика триматимеш ліпше.

– Незле вигадано, – додав самовдоволено Іван.

– І не здумай тікати, – мовив Семен і похитав перед моїм носом величезним кулачиськом.

Але я не збирався тікати. Пообіцяли-бо не чіпати мене, і я повірив – десь пізніше від них утечу. Тому, хоч як тяжко боліла мені душа, пішов із ними далі. За якийсь час вони й балачку мирну завели – скалозуби й реготуни. Потішалися

з моєї втечі і з того, як блискав я голим тілом, а мені паленіли з сорому щокі. Не відповів на їхні жарти, бо не чув у серці радості. Ішов з ними, як раніше, долаючи шлях, і мені в голові крутилися недобрі думки – про помсту думав. Мої ж збиточники ступали по дорозі, ніби нічого не сталося, і лише кидали до мене якийсь жарт. Але я смутний був. Груді наповнювало болюче почуття, воно потім часто приходило до мене, коли опинявся без шеляга за душею, не відаючи, що чекає завтра. Ні, я перепросив Всевишнього за свої лихі помисли, треба було шукати втіхи й заспокоєння, щоб не пустити в душу лихого.

«Всі ви, озлоблені, – думав я, – де корені вашої злості? Чому в цьому світі страждає невинуватий, а лихий жартує? Чи добре чинить той, хто злу не опирається?»

Заходило сонце, висів на овиді розпечений кавун, горів притомленим світлом, воно проливало на світ рожеву барву. Принишк і сховався вітер, глибока тиша пойняла круглий, широкий світ. Над головою вигнулася голуба вгорі і блакитна по боках миса неба, унизу світила притьмареним зелом так само простора миса землі, її перерізала бита тисячами людських та кінських ніг дорога, а по одній із її відрогів тихо шаруділи й наші кроки. Було нас тільки троє, і рожеве світло, що його вилив на землю вечір, затопило нас з головою, купаючи і ніби змиваючи з нас усе вчинене нами за проминулий день. Ми йшли в тому світлі, безсловесні й покірливі, наче не відбулося між нами злочиння, про яке я щойно повів, наче не вони, оті двоє, збиткувалися з мене і не я прийняв стільки наруги. Синяки й садна в цю чудову мить перестали боліти, зцілювався я раптом: святе зворушення заповнило моє серце. Тихий смуток народився там, де западало за овид сонце, і я пізнав: смуток отой іде з неба. Саме цей смуток і сплітає над зеленою, розлогою чашею землі серпанок, зараз рожевий і драглистий, але це він витворив перший сутінок, який допомагає людині заспокоїтися. Перший сутінок ховався в затінках та ямах, в улоговинах, у глибині трави та зеленого жита, сутінок, на який перетворився біль ества мого, – вийшло з серця все важке й неприємне, що я сьогодні зазнав. Тихо шерхали кроки, збиваючи над дорогою м'які хмарки куряви, ця курява – теж сутінок, гіркий, як настій полину. Я йшов разом зі своїми подорожанами назустріч червоному сонцю, міцно стискаючи вуста, за спиною плив мій біль, а попереду, між сонцем і мною, котилася довга і, здавалося, жива дорога. Вона гріла мої босі п'яти, і я беззвучно подякував долі, що й таку відряду вона нам, упослідженим, може посилати.

РОЗДІЛ III,

в якому Турчиновський оповідає про тишу, яку відчув у своєму садку

Оце писання, що викладаю його тут тобі, ласкавий читальнику, дало сподіваний мир душі моїй, і я, переповнений далекими споминами, замріявся, сидючи на трав'яній лаві під улюбленою яблунею. Чи довго перебував у святому заціпенінні, не відаю; здавалося, й дихати перестав, а очі мої пасли вигинливу стежку, якою пішов був колись у світ. І чи година така настала, а відчув я раптом: довкола мене стоїть дивна тиша. Все навкруг загусло й замерло, зупинився час. Листки й трава знерухоміли, і не чув я анінайменшого згуку. Не співали птахи, не валували собаки, не чути було ані кроків, ані дихання.

Навіть мала комашка, що почала лізти мені на ногу, спинилася із зведеною голівкою. І тільки тепер, у цю мить, прийшли слова, які я хотів сказати отому юнаку, що приходив до мене чи привидівся, – собі самому, котрий у дорогу зібрався, а світу не знав і не розумів, котрого чудні питання навідували, і через те просив він у мене відповіді.

– Не чини так, як вітрогони, сину мій, – прошепотів я, – а впокоряйся законам життя. Не живе щастя в далеких країнах і в небачених містах, а в тобі самому – умій тільки ним користуватися. Остерігайся, щоб не захопив тебе вир, який відриває людину від рідної землі й закидає її на чужину. Навчися радіти зі світу й життя, тоді й непокоїтися будеш менше. Пізнавай світ, а не проклинай його – ось тобі джерело. Пий із нього і здобудеш радість.

Я говорив ті речі, але водночас розумів: це не ті слова, які треба казати. Це втішальні слова, отже, звичайні, а є слова сокровенні. Ті слова, від яких здригається людське серце, бо істина є справжня і видима. Мій мозок напружився, бо здалося у цій святій тиші, яка панувала навколо, – знайду я їх зараз! Зараз, зараз виповім їх, адже вони тут, на кінчику язика. Ти слухаєш мене, юначе?

– Так, – мовив тихий голос. – Але не все мені ясно. Скажи, старче: чи кожен, хто шукає, знаходить незвідане, чи нам, молодим, судилося перейти тільки ваші стежки?

– Кожен у цьому світі шукає себе, – сказав я.

– Не зовсім розумію, що воно: шукати себе? – спитав голос.

Я не відповів, бо на такі питання не відповідають. Знайти себе, подумалося, – це прожити життя.

Здається, я цими думками таки зруйнував первісну тишу і не знайшов сокровених слів, на які сподівався. Так, мозок мій вже просив відпочинку і поволі згасав, як гасне каганець, коли висякне олія.

Я почув шерхіт, хтось ішов, хтось до мене наближався. Я не хотів озиратися, важко мені вести цю розмову.

Кроки наблизилися і стихли. Я почув притлумлене дихання.

– Чи ви спите? – почув голос паньматки. – Чекаю вас з обідом, а ви тут прохолоджуєтеся...

РОЗДІЛ IV, у якому Турчиновський оповідає далі про свої пригоди

Так дійшли ми, ласкавий читальнику, до польського кордону, де була маєтність Києво-Печерського монастиря, що звалася, як пригадую собі, Попова Гора. Ми спинилися з моїми здирцями тут на ночівлю, бо лежав той монастирець біля села. Я рушив помолитися на вечірню, бажаючи звільнитися на хвилю від своїх гонителів, зрештою, ті не захотіли очиститись у молитві, укорінившись у гріхах своїх. Мені ж праглося побути на самоті – багато зібралося у мені думок.

Тут, у церкві, мене й примітив городничий ієромонах Теодозій, високий, худий чоловік з малими, втопленими очима, які начебто визирали з середини голови. Ми розговорилися, я заспівав йому й прочитав сторінку Псалтиря, а він, задоволений і зраділий, мовив:

– Залишайся, хлопче, коли хочеш, у нас. Нам треба доброго співака й читця.

Покликав дячка і сказав, щоб мене прийняли до дяківської половини. Це означало, що я таки здихаюся своїх тяжких ворогів.

Те все, що оповідаю, любий читальнику, сталося прегарного літнього вечора, сутінки саме опали на землю. Я побачив тоді на небокраї хмарину, що нагадувала перст. Я сприйняв його за знак божий – на мене зійшов мир, а серце заспокоїлось у тривогах своїх. «Що може бути ліпшого на білому світі за такий вечір, – подумав я, – адже все віщає про добро і злагоду?! Вибач ближньому і не помножуй зла, адже помножене зло породжує нове, і так без кінця. Без покірливості людина перетворилася б на звіра, а це те, що може ввергти світ у загибель».

Такі думки крутились у мене в голові, я йшов за дяком і всміхався. Відчував: розгладжується мені обличчя, а очі запалюються мирним вогнем. Здавалося, почув навіть, як росте трава. Піднімала на моїх очах стебла, гонячи, як кров по тілу, сік. Уздрів, як лучиться той сік із сонячним промінням і як запліднюється та костеніє в зернятках насіння. Я полегшено зітхнув: яке щастя, коли погідно на душі!

Болить мене, любий читальнику, одна думка. Все у світі побудовано на цьому: вороги й друзі. Навіть невинна овечка розуміє, що в неї безліч ворогів, хоч вона не ворог нікому. Людину ж вороги чатують щокроку. За добро добра людина ворог іншій доорш людині – дивовижна це круговерт! Вирушивши в мандрівку, я гадав обійняти світ душею, але ти вже знаєш, читальнику, як був тяжко й гірко покараний.

А веду я до того, любий читальнику, що вороги мої і здирці не відійшли мирно без мене з Попової Гори. Як тільки вселився я у дяківську половину, пойняло їх незбагненне зло. Не відаю, як розтлумачили вони мій умисел, але відразу ж з'явилися в нову мою оселю. Спершу я був спокійний.

– Напитав собі місце й залишився, – сказав. – Не маю до вас зла, ідіть собі з миром – розсудить нас бог. Вони розреготалися.

– Чого б це ти мав зло до нас, своїх приятелів? – спитав Іван.

– Дозвольте нам, пане дяче, – сказав Семен, – перемовитися з ним перед дорогою.

Дяк послухався й люб'язно вийшов, а я лишився із ними сам, відчув: мороз пробіг у мене по спині.

– Навіщо я вам? – спробував оборонитися. – Що я вам учинив?

Вони стояли супроти мене загрозово спокійні і тільки усміхалися, зсовуючи вуста набік.

– Ви забрали мої гроші й чоботи, – мовив, – а я нікому про це не сказав ні слова. Чого хочете од мене ще?

Іван підморгнув мені, наче ми були з ними змовники, вуста його розповзлися в усмішці.

– Я от хочу, щоб ти трохи перед нами потанцював, – скавав іронічно. – Як співаєш, ми чули, а тепер потанцюй.

– Ти нас ошукати хочеш, – сказав Семен, – а ми не ті люди, які дозволяють собі плювати в борщ.

– Але ж я сказав...

Цього разу не встиг відхилитися – відчув сильний удар в обличчя і впав на долівку, тяжко гримнувшись головою. Кров линула мені з носа.

– Я не збирався вас виказувати! – крикнув, умиваючись кривцею.

– Устань! – наказали вони.

Але я не хотів вставати. Вони схопили мене за барки, світ померк – я побачив величезне коло, воно червоно стало на землю, впираючись горішнім обід-

цем у стелю. Був управлений у цей обідець, вигнувшись і неприродно закинувши голову. Коло почало крутитися, а може, то я, штовхнутий невідомою силою, поплив по обідцю, як по річищі. Мене крутило все швидше й швидше – я побачив, що коло те круїть дивний чоловік. Мав він темні, каламутні очі, а лівий кутік рота глумливо й поблажливо всміхався. Це була перша моя з ним зустріч, а ти, читачу, можеш упізнати – згадай-но вершника біля засиненого ліска.

РОЗДІЛ V, де Турчиновський намагається осмислити те, що з ним діється

Здається мені, любий читальнику, у колесо я потрапив таки не випадково. Можна назвати його кільцем, або ж змієм, що кусає власного хвоста. Всім відомий цей символ, і я про те не розводитимуся. Хочеться мені збагнути інше: чому так нещасливо й часто втрапляю у всілякі злопригоди.

Мені сповістили, що в Поповій Горі живе старий характерник-козак. Він уже доживав віку, але вельми мудрий і відає про все на світі. Я й подибав до того чоловіка, тамуючи біль у тілі і вряди-годи зупиняючись, – доводилося мені братися під чималий горб.

Скоро побачив і хату, до якої простував. Була віддаллю поменшена, а стіни аж світилися, такі білі. Очерет на покрівлі тільки-но наслано, і вона світло жовтіла, а на порозі завмер так само білий, як хата, старий. Побіч темнів невеликий вишневий садок, а все обійстя обнесено плетеним тином.

– Доброго вам дня, діду, – сказав я. – Чи дозволите зайти?

Дід дивився на мене зовсім молодими очима, хоч сам такий ветхий – ані торкни! Але де вже збагнути цей темний люд – характерників: за мить може стати й молодим. Та переді мною сидів сивий, як молоко, дід, і я вклонився його ветхим літам.

– Заходь, хлопче, – озвався той нарешті. – Чи не ти це Ілля Турчиновський?

Не здивувався, що звав мене, зрештою, на те він і характерник, щоб усе знати. Став перед старим шанобливо.

– Сідай, бо нелегко тобі стояти, – мовив дід. Присів біля нього на ганок і вже й рота розтулив, щоб виповісти, що мене сюди привело, коли ж спинив мене коротким рухом.

– Спершу віддихайся, – сказав спроквола. – І на світ божий подивися.

Ми сиділи й дивилися. Гайки й поля, яри й прибережні кущі – все веселе й спокійне, аж мимовільно почав входити в мене мир. Яскраво-синя річка перебігала цей гарний зелений край, зрізна крутячи ложем, – дрімала, солодко простягнувшись. Дихало теплим пахом нагрітого зілля й землі, вітерець подував із долини, м'яко обвіюючи обличчя.

– До мене приходять люди за малим, – сказав раптом дід, – той когось не любить, а той просить помічного зілля. Твоя ж хвороба не позверх лежить, а всередині. Чи ти висповідався, сину?

– Еге ж, сьогодні, діду, – мовив я, топлячи погляд у чудовому краєвиді. – Але й піп мені сказав: сповідь знімає гріхи видимі, а я таких гріхів не маю.

– Отож я й кажу: не по мале ти до мене прийшов, – сказав дід. – Розкажи!

Оповів йому про свої пригоди, і голос мій тік повільно й сумовито. Дід си-

дів, загадково-мудро осміхнений, і, здавалося, не слухав мене. Дивився туди, в долину, на застиглу річку, і в погляді горів вогонь. І подумалось мені: все, що розповідаю, не варте ламаного шеляга, все дрібне й нецікаве побіч із тим, що знає й бачив оцей ветхий сивань. Але коли оповів йому про криваве кільце, яке мене захоплювало, скочив дід на ноги й важко задихав, пильно зирячи на мене.

– Оце воно і є, призначення твоєї долі! – скрикнув він. – Воно, воно – коло! Мені теж являлося, коли був у твоїх літах. Хто потрапляє в нього, того нерозумно пориває у світ, і ніщо його не спинить.

– А що воно значить? – спитав я з трепетом.

– Вогняне кільце – це наше життя! Придивися, – махнув він рукою, – цілий світ у колах. Сонце колом ходить, голубе коло – крайнебо – з цього кільця нам не вистрибнути, зелене – земля, яка тримає нас біля себе прив'язаних. Людське коло – це пристрасті наші, від яких не можемо втекти...

Аж задихався, сказавши так багато і по-книжному мудро: стояв, випростуваний, і світив поглядом, пильно зирячи в долину. Вітер ворухив його сивою бородою, але за мить дід засміявся коротко і знову присів на ганок.

– А чи немає на мою хворобу ліку? – спитав я.

– Чому ж? – повернувся він до мене. – Зазирни в обличчя найстарішій жінці, котра вже й не знає: живе вона чи ні.

– А ви не відповісте мені?

– Можеш зазирнути і в мої очі, – сказав начебто байдужки. – Але не відаю, чи втішить це тебе.

Я зирнув у його очі. Сиві, старечі, виблідлі і вже без молодечого блиску, котрий мене вражав. Здригнувся мимоволі, бо повітря між нами ніби загусло, затуманіло, і я раптом побачив не діда-характерника, а самого себе. Увіч отакого, яким є тепер, коли пишу ці листки. Ми довго дивилися один на одного, і на наші обличчя лягла однакова, ніби відбита у дзеркалі, сумна й вибачлива всмішка. Я подумав: всі ми, одягнені в книжкову мудрість, однакові, однакові біди й нещастя падають на нашу голову, але чому замість шукати від них рятунку тішимося своєю благагою? Чому мудрість книжкова не живить, а зне-силює людину?

РОЗДІЛ VI,

де Турчиновський розповідає про нові над ним тортури

Дяк тієї школи, де я зупинився, визволив мене, дорогий читальнику, від напасті моїх кровожерних мучителів. Мене врятовано від здирців, а їх із гвалтом вигнано із хати. Перегочував наступну ніч спокійно, хоч боліли мені кістки й тіло й снилися снища та змори. Проте ранок міг зустріти з усмішкою і з молодю радістю від того, що такі вирвався з-під опіки своїх співподорожан. Сонце весело пробивалося крізь шибку й гарцювало на долівці, наче моторний юнак-жартівник, а небо здавалося криницею святощів, які встигай тільки пити.

Тим часом вороги мої, затямивши на мене, безневинного, зло, не заспокоїлись у поганій своїй пристрасті, а діставши відсіч од городничого й дяка, умислили супроти мене нові підступи й пішли до компанійського сотника, який стояв на той час на квартирах у тому-таки селі, в Поповій Горі. Що вони

набрехали на мене, взяв я, любий читальнику, згодом. А наговорили вони, що здирцею був я, а не вони, і майже в кожному селі тяжко збиткувався над дяками, спутуючи їх, ніби коней, і немилосердно б'ючи. Все добро своє, сказали ці брехуни, він, себто я, набув злісними нападами й грабунками. Навіть книги, що несучи, поцупив у якомусь селі, побивши дяка.

Це все, що годі вмістити в розум і аж відганяє брехнею та напастю, компанійський сотник прийняв на хмільну голову за правду і звелів привести мене в шинок. Я саме повернувся від козака-характерника і поліз було на піч, щоб відлежатися, бо тіло мені й досі боліло, але мене нагло скинули долі, здерли одержу і в самій кошулі повели в шинок, несучи книги й шати мої як крадене. Сам же я, обдертий і зневажений, ішов на превелику втіху роззявляк, які, дивлячись на мене, реготали й тицькали пальцями, начебто бачили якогось катюгу чи звіра.

Затуляв, скільки міг, соромне місце і йшов між двох стін реготу й кепкування. Ішов, як злочинець, – сльози текли мені на лице. Скажу тобі, люб'язний читальнику, мені не було дошкульно від усіх тих кпинів, навпаки, й напівголий відчував себе чистим і безгрішним. Над головою стояло сонце, пахло курявою, тини потріскались од спеки, а горщики на них здавалися мені головами химерних істот. Зрештою, я почав плутати, де горшки, а де обличчя роззявляк, що повітрішкувалися на мене. Чиїсь обличчя, скривлені від сміху; чиїсь пальці, як списи, що тицькають у мене; кури, що сполохано тікають, здіймаючи куряву; застиглі постаті біля криниць; журавлі, які стримлять у небо; стріхи, на яких сидять, ніби галченята, хлопчики; просто мене горіла велика купчаста хмара з висмиканими зусібч сонячними віхтями. Все це стояло в семи барвах веселки, я йшов і спотикався по рівній дорозі – ззаду мене весь час підштовхували. Босі мої ноги вкрилися пилюгою, великого пальця я вже десь розбив, і на ньому налипла сіро-червона курява. Однак не відав злості й ненависті до своїх насильників-співподорожан, хоч уже й хотів того. На душі, наче квітка, цвіло здивування, ніби не мене вели оце по дорозі і не на мене, безневинного, чекала кара.

Отак мене й пригнали до корчми, де сотник налякав мене грізним виглядом.

– Ну, – прогук він, – лярвий сину! Я тебе, злодіяку, до кісток бачу! На чуже добро потягло, шмаркачу й недолупку ти такий, я тобі виб'ю з голови оте добро!

Хотів відповісти, але не встиг розтулити рота, як на мене знову посипалася злива лайки, – сотник ані подумав розважно розпитатися про мій рід і куди знамірився йти. Вороги ж мої, співдорожани, догідно підхихикували і по-блазенському підморгували один одному.

– Злодіїв, панове, – повчально проголошував сотник, звівши пальця, як професор колегіуму, – здалеку видно! Я таких, як оцей, на своєму віку перебачив не одного. То як гадаєте, панове: дамо йому спершу буків, а тоді розпитаємо чи спершу розпитаємо, а тоді пригостимо буками?

– Спершу треба всипати буків, – сказав старий, що сидів у кутку, як у себе в господі. – Тоді він і до розмови м'якший буде.

Я стояв у самій кошулі й відчував, що в корчмі страшенно холодно – коліна мої дрижали.

– Дозвольте сказати слово, – ледве вимовив я, тремтячи.

– Не дозволю! – гримнув кулаком по столі сотник. – Гляньте, гляньте на

нього, – він простяг пальця й ледве не пробив ним мені грудей. – Ще й вуса не ростуть, а душа вже в пекло проситься!

– Нарід псується, – сказав старий у кутку. – Бував я по країнах далеких, то там не так, як у нас. У нас що: буків дадуть, розтягнуть чи припечуть, а там такого понавигадували!..

Я знову розтулив рота, але ті кілька слів, що промовив, потонули в гомоні, що лунав у корчмі.

– Дозвольте, пане сотнику, й мені слово сказати, – втрутився один із моїх співпідорожан, Семен. – Може, перш ніж катувати цього недолюпка, ми б усі за його кошт по чарці кружлянули!

Він розцвів догідливим усміхом, а всі зашуміли ще більше, згоджуючись на таке.

– А подай-но, Олено, нам меду, – наказав сотник. – За плату книжки його заставляємо!

Я набрав повітря, щоб використати добру хвилину і таки розповісти про лихо, яке мене спіткало.

– У далеких країнах, – перебив мене старий, – кістки за злочинство ламають та й голів не вельми шкодують!

Він засміявся, дивлячись на мене каламутними очима. Трем побіг мені по тілі, щось потойбічне прочитав я в його очах та й упізнав відразу: був це той, котрий вогняне коло крутив.

І мені раптом здалося, що дивно самотній я у цьому світі, що всі люди, які так дико регочуть навколо, вчинять мені якусь велику шкоду, що таки годі сподіватись од них милосердя.

Шинкарка принесла меду, і всі, хто був у корчмі, почали пити, віншуючи один одному здоров'я. Я зирнув у куток, де сидів той страшенький старий, він дивився на мене, попогладжуючи вуса, й усміхався загадково. Я ж стояв у самій кошулі серед корчми, і сльози котилися мені на обличчя. Крізь ті сльози бачив, як дарує компанійський сотник злодіякам мій кунтуш і каптан, вони підхлібне дякували й кланялися; решту моїх речей: рушники, хустки, кошулі, пояси сотник віддав шинкарці знову-таки за мед. Козаки пили один до одного, пропиваючи моє добро; здавалося, ніхто й не цікавився мною, але коли їхні очі спинялися на мені, лихі іскри починали в них грати. Сотник встав і підійшов до мене. Притулив мені пальця до грудей і почав виказувати, ганячи злодіїв, – не давав і слова сказати у відповідь. Казав, що радий бачити мої сльози, бо сльози передують каяттю, а я вже не міг витримати гостроти його поставленого на мене пальця. Зрештою, саме це кинуло мене в розпач, тож, перебиваючи гудіння голосів, я почав розпачливо вигукувати у завмерле переді мною сотникове обличчя, що його, тобто сотника, підступно одурено і що зовсім не я чинив злочинство. На те сотник усміхнувся загадково й відійшов на своє місце. Компанійці і мої співпідорожани вже заревли пісень, і голос мій пропав у тому галасі. Старий у кутку не бенкетував.

– Вони не хочуть мене вислухати, – сказав я йому розпачливо. – Послухайте мене ви, ваша милосте!

Старий важко й чорно подивився на мене, і я знову подумав: це той, котрий крутив червоне коло, в яке я був управлений. Так, я його зустрічав уже раніше; здається, він почав зустрічатися на моєму шляху відтоді, відколи вселилось у моєму серці щось клубасте й чорне. Відтепер, скажу тобі наперед, любий читальнику, він не покидатиме мене – той, котрим дітей лякають...

Так, я зустрічався з ним ще до того, як вирушив у ці мандри; було це торік, коли повертався од родичів і йшов путівцем, сподіваючись дістатися до найближчого села, де мав переночувати. Але чи зблудив я, чи й справді так було треба, села мені не трапилося, а навколо швидко западали сутінки. Тоді побачив вогонь, хтось сидів біля ogniska, а воно високо палахкотіло, кладучи на землю червоне коло. Я підійшов і привітався. Чоловік сидів до мене спиною, не повернувся й не відповів. Тоді я попросив дозволу сісти біля вогню. Чоловік мовчки хитнув, і я сів навпроти.

– Чи далеко звідси до села? – спитав я.

– Тут нема ніякого села, – відповів він.

– Мені пам'ятається, що є. Спинявся у ньому, коли йшов сюди.

– Поблизу немає села, – вперто сказав чоловік. Звів обличчя – був це той самий, що оце сидить переді мною.

– Навколо немає сіл, – сказав цей дивний чоловік, – бо сюди прийшла моровиця і всіх викосила. Я здригнувся.

– Не лякайся, – спокійно сказав чоловік. – Моровиця – це не тільки лиха напасть, це перст божий, падає вона не на одного, а на тисячі, щоб більше нагнати страху. Страх же мусить жити в людях, страх – її керманіч і водій. Без страху людина стала б удвічі більшим хижаком, ніж є. Страх унатурює звичаї й мораль. Унатурює, а може, й творить їх. Я зачудовано вдивлявся у свого співрозмовника.

– А ви самі чуми не боїтеся? – спитав. Він засміявся. Сухо і несмішно, наче мав забитий піском рот.

– Не боюся, – мовив він. – Бо я і є отой Страх. Щодня і щогодини змінюю свою подобу, але завжди незмінний я і один!..

Я обвів поглядом усю корчму. Козаки сиділи за столом, голосно розмовляли один з одним, разом із ними сиділи й мої співподорожники, всі порозбивалися на купки, як то буває у компанії, і балакали навперебій. Мовчали тільки сотник, який схилив над столом чоло і, певно, про щось думав, і той, у бік якого я й дивитися вже не хотів.

«Ця корчма, – подумав я, – якась страшна. Що тут діється? Чи, може, сплю й сниться мені лихий сон? А може, ще не опритомнів, відколи вдарено мене довбнею?»

Не знаю, як тобі все пояснити, читальнику, але мені здалося, що втратив волю, забув навіть, що мене мають тут судити, – потягло мене ближче до столу, за яким сидів Страх.

– Тільки тепер вас упізнав, – сказав тихо, щоб не привернути до себе уваги.

– Сідай вип'єш пива, – запропонував Страх.

– Не вживаю трунків, – мовив я. – Хочу тільки запитатися.

– Не питай – і не питається, – сказав він.

– Чому я став вашим обранцем?

– Отакої, – засміявся Страх. – По-моєму, це ти обрав і прикликав мене.

– Тоді я питаю таке: чи дружить страх божий із справедливістю?

Старий розреготався, а може, це зареготали на розповідь одного із моїх співподорожників козаки? А може, вони тільки те й робили, що стежили за мною? Реготали всі, а найбільше мої здирники-співподорожники. Трусилися, наче биті трясцею, очі в обох стали татарські – крізь них віялами випалися сльози. Сотник сміявся, закинувши голову і широко розтуливши рота.

Страх сидів навпроти мене, вже не сміявся – на вустах у нього лежала тонка

гадючка усміху. Мені поповзли від того по спині мурахи, а волосся заворушилося.

– І все-таки дивний ти чоловік, – мовив Страх. – Дивнішого в житті не бачив.

– Він не дивний, а дурний, – озвався Семен, мій співпорожанин. – Від отих своїх книжок.

– А може, й дурний, – погодився Страх.

Я мовчав. Стояв у самій кошулі, сперся плечем об стіну й дивився на забруднену від недавнього дощу шибку. На ній лишилися висохлі сліди крапель та потічків – темні пилові смужки й кружечки. Вся шибка була залита сонячним промінням, а в кутку сяяв клаптик блакитного неба.

І, як не дивно може це прозвучати, любий читальнику, але саме в ту важку для мене хвилину згадав я свою alma mater свою – Київську колегію, згадав вистави, які гралися щороку в час рекреацій; згадав, що в них брав завжди неодмінну участь і за те від професорів діставав похвалу. І от, дивлячись на покрапковане вікно, я раптом на хвилю забув, що мене притягли в цю брудну корчму, повну хмільних, немилостивих людей; забув, що мене збираються судити, а подумав: щось треба вдіяти особливе. Засвітивсь у мені натхненний вогонь, і я вирішив: коли звільнюся з напасті, звернуся до світу зі своїм Словом. Ще не знав, що це має бути: драма чи в'язанка притч, але в тому писанні я оповім про все, що мене мучить і турбує. Звернуся безпосередньо не до цих людей, що сидять переді мною, а до людей взагалі – маю ж придумати власне Слово, виваживши в ньому кожне речення; адже треба мені якось порозумітися зі світом людей, щоб більше не траплялося таких випадків, коли ти говориш, а тебе не хочуть слухати; ти кажеш правду, а тобі в лице сміються. Маю придумати в'язанку історій, оповівши їх перш за все собі самому, щоб і себе змінити тією наукою; хочу, щоб люди, уздрівши мене, не зводили насмішкуюто брів, щоб по їхніх устах не прослизувала іронічна чи зневажлива усмішка, а щоб трактували мене поважно, хай і нікчемний, і незначний я у цьому світі. Але не сміхотворець я і не для сміхотворства в життя прийшов. Я напишу для цього світу драму чи в'язанку притч, урочисто назвавши її «Мудрість передвічна», – оце й буде мудрість, яка не тільки зголосить мої думки іншим людям, але по-своєму очистить і мене. Я готовий іти на такий чин, коли звільнюся від напасті, що впала мені оце на голову. В мене вже є одна притчка, яку давно хочу записати.

РОЗДІЛ VII

«Мудрість передвічна». Розум

Розум був птахом і вільно літав по землі. Зовні був схожий на дикого голуба, але хто бачив його, той ніколи не назвав би його так просто. Був-бо він інакший. Отож літав дивний птах улітку і взимку, весною і восени. Ніде не жив довго, але завжди весело співав. Інколи його кликали до себе, і він навідував людей. Йому доводилося нудьгувати на довгих диспутах і при балачках тих людей, котрі розумними визнавали тільки себе. Йому доводилося розмовляти зі схимниками й гетьманами, які питалися в нього порад, але ніколи їх не слухали. Бо нікому не було діла до Розуму взагалі – кожен хотів узяти його собі в прислужники. Тому й літав Розум вільним птахом, нікому й не потріб-

ний, але кликаний усіма. Про те, що ним легковажать, не дбав, бо міг скільки завгодно пити сонця і скільки завгодно літати у вільному просторі. Єдине, що турбувало птаха: ось уже скільки років, сотень чи й тисячу, він так і не знайшов собі затишної оселі й притулку. Адже, крім сонячної погоди, буває вітряно, печуть морози і гуляє сльота. Проте він завжди дивився на світ з любов'ю і завжди був безтурботний. Якось його покликав Пустельник.

– Просидів я у печері тридцять років, – сказав він, – але щодалі темнішає мій мозок. Щодалі страшніші химери навіднують мене.

– Я люблю волю, – сказав Розум. – Той, хто будує хурдиги для інших чи замикає в них себе, – мій ворог. За якийсь час покликав його Заброда.

– Тинявся я по цілому світі, – сказав він, – але не зробило це мене щасливим, а лише причепило до тіла мого безліч хвороб.

– Я люблю, коли в діях людських панує глузд, – сказав Розум – Ти ж блукав без мети. Просто волочився, і ніхто вже тепер не врятує.

По тому покликав його Будівничий.

– Будував я цілий вік, але, коли зводилася будова, тяжко було мені дивитися на витвір рук своїх. Усе моє життя було біганиною від однієї роботи до іншої – не здобув я втіхи.

– Ти не шукав себе в своїй роботі, – сказав Розум, – а лише достойної плати за працю. Я ж доступний тільки тому, хто вміє знаходити у роботі себе.

Тоді прийшов до нього Філософ.

– Шукав я тебе цілий вік, чому ж хапаюся й досі за порожнечу?

– Ти не мене шукав, а хотів урятуватися, – сказав Розум. – Не досягне вершини той, котрий береться піймати незміренне.

Вони всі бігли за ним, аж потом умивалися. Бігли, а птах відлітав, пурхаючи все далі і все вище. Тоді вони зупинилися.

– Давайте зловимо його в сітку, – сказав Філософ. – Тоді він од нас не втече й послужить, як захочемо.

Вони зв'язали сітку й покликали до себе Розума. Той прилетів, а вони почали дурити його порожньою балачкою, тоді як Філософ заходив ззаду, щоб накинути на птаха мережу.

І він накинув сітку на птаха, міцно закрутивши пройму. Але диво дивне вчинилося. Замість птаха в сітці заборсалися всі вони: Пустельник, Заброда, Будівничий і Філософ.

– Ти що, сказився! – закричав Пустельник. – Лови його, а не нас!

– Я ловив його, – сказав Філософ.

– Дурень ти печений! – сказав Будівничий. – Хіба я не бачив: ти зайшов ззаду й накинув нам на голови сітку.

– Але стривайте, – сказав Філософ, – як це сталося? Хай я накинув сітку на вас, але як у неї потрапив сам?

– Ти майже зрозумів мене, – сказав Розум і полинув од бесідників геть.

РОЗДІЛ VIII,

де Турчиновський розповідає про нові над ним тортури

Серед тих знавіснілих облич чувся я, люб'язний читальнику, вельми незатишно; одне те, що прихід до мене Страха не був випадковий, адже душа моя тоді вже почала холонути, а друге – не знав я, що чекає мене попереду. Компа-

нійці все ще гуляли, перш ніж зі мною розправитися; вороги-співподорожани віддали шинкарці мої, але їм віддані, кунтуш і каптан, що вельми сподобалося компанійському сотнику, і той на додачу брязнув ще й власною калиткою. Шинкарка, бачачи, що багатіє, бігала як навіжена – в неї розтріпалося волосся, і скидалася вона мені тепер, любий читальнику, на відьму. Щось таки незвичайне було в рухах цієї жінки: ходила так, наче хотіла сховати рану в боці, від чого стан її був перекинутий, а голова трохи вивернута. Коли ж підійшла до мене й гикнула просто в обличчя, сморід мені вдарив у вічі, а в її зіницях, темних і ніби неживих, я вгледів чорних, хвостатих, навіть з ріжками чоловічків...

Мої вороги з компанійськими козаками ревли пісень, і очі їхні все більше запливали червоним. Один із колишніх моїх співподорожан, Семен, знахабнів настільки, що підійшов до мене й почав вимахувати кулаком.

– Руки чухаються дати йому в пику! – верескливо закричав він і замахнувся. Я присів, а Семен, вдаривши замість мене стіну, поточився і брязнув на долівку. Козаки зареготали. Ворог мій став навкарачки і почав удавати пса. Тільки чудний то був пес: з людським обличчям і в людській одежі. Люто загавкав на мене і схотів схопити за литку – козаки аж заходилися за столом від сміху.

Страх у кутку реготав також.

– Весело, панове, весело! Так буває завжди, коли хтось боїться. А я й пожартувати люблю!

До мене, одновимірно плескаючи в долоні, повільно підходив другий співподорожанин, Іван.

– Увага, товариство, увага! – сказав він урочисто. – Пане сотнику, накажіть, хай цей злодій заспіває. Він, їй-богу, красно співає, тому і втирається в довір'я дяків...

– Гав-гав! – люто кинувся до моєї литки перший співподорожанин, Семен; здається, вдавати із себе пса складало йому приємність.

Мене випхнули за велінням сотника на стіл, і я спробував голос. Та голосу не було. Розтуляв рота, аж млоїло мені в щелепах, але з рота виривалися самі хрипіння та свист. Це мене перелякало – що робитиму у світі, коли не зможу співати? І я вже насправді хотів заспівати, вже й навшпиньки звівся, так моцувався. Проте голосу не було, лише підступно мокли щоки, бо слюзи без припину котилися мені по обличчі.

– Він не хоче для вашої милості заспівати! – гукнув Іван. – Це такий заїлий розбишака!

– То ти не хочеш нам заспівати? – гримнув сотник. – У колодки його, нечестивця!

Ударив кухлем по столі так, що все аж затремтіло. Мене хутко стягли додолу, і за хвилину на ноги було накладено важкі колодки.

Мій перший співподорожанин, Семен, підійшов, все ще на чотирьох, до сотника.

– Дивне зі мною чиниться, пане сотнику, коли бачу злодюг, – сказав він – Таке на мене знаходить, що сам не знаю, що такому учинив би! Зовсім несамовитий стаю...

Іван ГОРВАТ (1904-1960)

Іван Горват – письменник-прозаїк, яскравий представник міжвоєнного словацького літературного процесу, що творчо реагував на новітні європейські літературні віяння.

Народився 26 липня 1904 року в Сеніці. Помер 5 вересня 1960 року в Братиславі. Після закінчення юридичного факультету Університету ім. Коменського в Братиславі працював у судочинстві. З 1948 року – посол Чехословаччини в Угорщині. У 1950 – 1959 рр. перебував в ув'язненні за так звану антидержавну діяльність. Після звільнення з тюрми працював урядовцем у Братиславі.

Дебютом талановитого дев'ятнадцятирічного юнака у літературі стала збірка оповідань «Мозаїка життя і снів» (1923). Вже тут сформувались основні риси його художньої особистості – він приділяє належну увагу психологічно-моральним обставинам, в яких опиняється персонаж; виступає не арбітром, а подає читачеві складність духовного світу людини. Вирішальною у його подальшому художньому становленні була друга книга «Людина на вулиці» (1928). В ній автор намагався конкретно реалізувати естетичні набутки модерної літератури ХХ століття. Найуспішнішим його твором літературна критика визнала «Візу в Європу» (1930) – тут події відбуваються у європейських столицях у ХХ столітті, на передньому плані людина зі своїм внутрішнім «я».

У 1948 році приходить до читача з останньою прижиттєвою книгою «Життя з Лаурою» – чуттєво-етичним викликом братиславської богеми 20-х років минулого століття.

Внесок Івана Горвата в розвій словацької літератури полягає в тому, що він підтримав інновацію словацької прози в період, коли описовий реалізм почав у ній широко розгалужуватись. Він привніс у літературу тексти високої емотивності, поетичності, ліризму, але водночас з певною засторогою щодо змісту людського життя та його складнощів.

(ія)

Іван Горват

Людина на вулиці

Томаш Юрґа казав:

«Людина інколи спить. Інколи, коли сніг прикриє поля, думає, що фіалки вже почнуть цвісти, і хоче нарвати червоні маки, як подарунок невістці».

І він був правий, коли так говорив. Якщо вже йшлося про нього, то він інколи спав з розплющеними очима, люди до нього зверталися, та він усміхався і не знав, що їм сказати. Однак не через те, щоб він був закоханий, а тому, що не знав про себе. Саме так, це було тоді, коли не можна було ательє опалити, отже жодна модель не могла стояти у цікавій позі. Тоді його серце сильніше закалатало, коли відчув парфуми «Houbigant Fougère Royale», якими користувалась давня його мила. Йшов по вулиці, у деякої дівчини була гарна шия, хотів підійти до неї, гладити цю ший і хоча б один раз її поцілувати. У місті бігало тисячі жінок і дівчат, одна з них би його, напевно, любила, та він не знав котра. Томашу Юрґі був потрібен хтось, хто би зігрів ательє, чийо голову би гладив у кріслі біля каміна, оту гарну голову з білим волоссям. Томаш Юрґа відчував потребу любови, кохання.

Місто постійно було прикрите сірою пеленою дощу, небо не дозичило живописям ані трішечки вигідного світла. У ательє Томаша Юргі посередині стояв стіл, на ньому щось таке, що називав натюрмортом. Були там всі любовні листи, які отримав, і кучері волосся, перстень з присвятою від малої Інги. Та водночас це був красномовний натюрморт, промовляв про минуле. Минуле прецінь огидне, обманює, правда, інколи приємно, але і це тепер боліло Томашеві Юрзі. Правдива тільки сучасність і майбуття. Майбуття, властиво, гарне, воно приносить подарунки й обіцянки, майбуття дозволяє мріяти.

Томаш Юрґа придивився до цього натюрмарту, і його охопила лихоманка. Ох, це було противне – сидіти у гарячці в ательє. Він був змушений йти до людей і знайти її. Він точно знав, що вона, яка буде його любити, є у місті й чекає на нього.

Томаш Юрґа вийшов прогулятися. Ліхтарі на вулиці вдалині сяяли дивним світлом, але коли наблизився до них, світло стало тьмяним, ніби хотіло перед ним сховатись. Томаш Юрґа був нещасливий.

«Шукаю світло, та воно ховається переді мною».

Люди ходили навколо нього, думали про жінок, про своїх любих, які на них чекають вдома, з якими будуть цілу ніч голубитися. Потім пройшов біля нього банкір, цей думав тільки про свій банк і був огидний.

Вдалині одне світло сяяло сильніше за інші, воно заманювало Томаша Юрґу. Він йшов, світло не зникало, навпаки, ставало ще світлішим і кружляло перед його очима, виписувало літери, насамперед, К, потім Я. Кав'ярня. «Я» зникло.

Томаш знав, що повинен туди зайти, у кав'ярню, що щось на нього там чекає. Ніби у сні йшов, продаирився, прямував до одного столу.

У цьому куті сиділа дівчина, мала бліде волосся і сині очі. Вона була сумна, прибита, мабуть, життям, можливо, палкою людини. Сині очі були зарошені сльозами, думала, що увесь світ поганий. Томаш Юрґа присів до столу, погладив її руку і сказав:

«Ти гарна, люблю тебе. Волосся у тебе, мов павутиння бабиного літа, яке приносить останню радість».

Це насправді було дивним, яким способом Томаш познайомився з В'єрою. Коли про це розказував своїм друзям, не хотіли вірити.

«Томаш, ти дидак, – говорили йому. – Інколи у тебе гарячка, тоді ти дивно говориш і робиш дивні речі. Але неможливо, щоб ти отак знайшов В'єру».

Але воно було справді так, як розказував. Тоді його і лихоманило, і говорив багато.

В'єра на нього здивовано дивилася.

«У тебе гарячка, – говорила йому. – Ходім, заведу тебе додому».

Вона узяла його за руку, вела як дитину, була до нього неймовірно лагідною. Томаш і не знав, куди йде, мимрив свою адресу і йшов, йшов. У В'єрі було бліде волосся і була вона неймовірно лагідною, уклала його в ліжко і співала йому, аж поки не заснув.

У ці дні чорні хмари на небі попливли на захід, замінили їх білі, проткані сонячними променями. Залишки снігу на вулицях розтали, люди віталися «Добрий день» і радісно додавали «Весна тут». Живописці ходили без капелюхів, не могли малювати, бо було занадто красиве світло. Ніхто з них не йшов відвідати Томаша Юрґу, і це добре, бо той сидів вдома і був щасливий. Сидів то біля каміна, то біля вікна, обличчя у нього було виснажене, пожовкле, однак очі сяяли, і не було у них відблиску проміння сідаючого сонця.

«Кілька днів тому я мріяв. Уявляв собі, як сиджу у цьому кріслі, як гладжу твою голову, В'єра». Ще додав: «Я не знаю чи тепер також не мрію?»

Він добре знав, що не мріє, адже у В'єри було волосся, мов шовк, і відчував його під пальцями, а її голову – під рукою.

І так проходили дні, монотонно, одноманітно, адже найбільша краса завжди є одноманітною. Томаш взявся за роботу, малював, та завжди це була В'єра, яку зображав у різних позах. Бувало, у кав'ярні біля столу, сумною і зажуреною, інколи щасливою, у кріслі біля каміна. Томашеві було приємно малювати В'єру, сиділа так спокійно, віддано і дивилася на нього. Він був змушений зупиняти свою роботу, підходити до неї, гладити її волосся і цілувати червоні вуста, які до того аж напрошувалися. Потім В'єра вставала, починала крутитися, танцювати з Томашем, співати веселі пісні. Раптом Томаш зупинився.

«В'єра, не знаєш, як звучить та арія з «Богеми»?» В'єра її знала, почала її співати. Томаш дивився за нею. Потім шепотів: «В'єра, я щасливий. Найщасливіший я тоді, коли чую сумну пісню і пригадую гарну теперішність».

Це були веселі дні, коли отак між собою розмовляли, гралися. У ці дні і сонце сяяло весело, інколи проходили по небу хмари. Тоді Томаш відкладав пензель. Коли його знову брав у руки, робив це лише тому, щоб працювати над жовтою картиною. Це була надзвичайно жовта картина, зображувала, як він сидить на кушетці і навколо нього вирוע вилиця.

«Хвороблива туга завжди жовта, – говорив Томаш. – І я інколи нещасливий, бо мрію. Стою на вулиці життя, хочеться виконати щось неймовірне, зупинити сонце, як пророк Йошуа, розвалити стіни Єрихону, або мати силу, як Мойсей. Я хотів би виконати щось небувале, велике, але не вдається. У нас, теперішніх людей, нема для цього ані сили, ані досить віри, багато розмірковуємо, і чим більше думаємо, тим ми нещасливіші».

Томаш замовк. В'єра також мовчала, дивилася на нього і думала, що він має лихоманку.

«Та світ крутиться далі», – сказав, але так сумно, що у його голосі відчувалася безсильність.

Хмари знову зникли, весна просувалася далі на своєму шляху, бо не могла інакше. А люди раділи, бо знали, що після весни прийде літо, і на думку їм не спадало, що після літа знову прийде осінь, потім зима, що воно так має бути, що усе те, властиво, дуже сумно.

Як би це було чарівно, якби після гарної осені знову прийшло літо, або якби весна любові тривала вічно.

Було це двадцятого квітня, Томаш цілий день провів вдома, дивився через вікно і знав, що у цьому місті не відчуває себе затишно, та й у будинків непокоїчий вигляд, ніби пакувалися, готуючись в дорогу. В'єра завела розмову про Італію. Томашеві здавалося, що десь у даліні хтось грає на арфі.

У цю мить хтось постукав у двері, прийшов листоноша, приніс листа, це було щось незвичне. Лист був від Яна, брата Томаша. «... знаєш, приємно, що прецінь її візьму. Мабуть, пам'ятаєш, це ж була вона, хто прийшов до мене у цій самотності, коли я так приємно захворів. Вона прийшла і – я серйозно закохався. Ішов за нею знову у місто, і я був нещасливий. Тепер ми вже заручені, весілля у нас буде двадцять першого травня. Ти тільки подумай, у травні у нас буде весілля, двадцять першого травня – найкращий день у місяці. Чекаю на тебе».

Це було у листі від Яна. Томаш приємно здивувався, коли це прочитав.

«Ідемо до Яна, їдемо відвідати Арне, моїх братів, як це можливо, що я давно забув про них?» – і взявся до пакування.

Отак Томаш прощався з містом, у якому познайомився з В'єрою. Місто залишив, та В'єру взяв із собою.

«Що залишиться у цьому місті, коли тебе відвезу, коли візьму те, що у ньому

найгарніше?» Раптом згадав: «Жодного музею я не відвідав». Згадав про це, коли вже їхали на вокзал, і розсміявся. «Щось я усюди запізнився. Виправданням може бути те, що я тут був пів року і ані одного музею не відвідав. І продавщиці газет біля нашого будинку я не сказав, що вона гарна, а хотів їй сказати. І замок не малював, а це робить кожен порядний художник, який завітає у це місто. Справді я багато пропустив», – казав Томаш зі сміхом.

Після весілля у старому палаці знову запанувала тиша. Ольга, жінка Арне Юрга, проходила по будинку, у неї було багато роботи. Ходила вже із самого ранку, все бачила і для кожного у неї було хороше слово. З приємністю ставилась і до В'єри, як до власної сестри.

Усюди знову запанувала тиша. Томаш витягнув старі полотна, які не домалював, і сміявся з них. Потім В'єрі пояснював: «Це моє життя, усюди розпочате, але ніколи не завершене». Те, що говорив, не було аж ніяк веселим.

Цього року червневі дні були гарні, тим більше, що наближалось літо, повне сміху і радощів. Сонячне проміння пройшлося по стінах старого будинку, усюди поклато повно золота і саява. Томаш ходив навколо цієї краси, заклавши руки, не знав, що йому робити. Жовта картина, яку розпочав малювати колись весною, коли був щасливий і хворий, стояла у куті, повернута до стіни. Томаш Юрга був дивак, хотів працювати, але не працював. Згадував Яна: «А чи йому погано? Прийшла до нього у ліс, відігнав її, і кінець-кінцем все ж таки вийшла за нього заміж». У цих словах не було жодних заздрощів.

Арне постійно займався господарством, для сім'ї у нього не було часу, але все ж таки прийшов порозмовляти з Томашем. І дорікав йому: «Томаш, ти не мав би отак постійно блукати. Ти мав би оженитися, влаштуватися». Це був добрий брат і хотів для Томаша тільки доброго. А той лише кивав головою.

«Арне, ти мене не розумієш. Дивися, я людина, яка потрапила на вулицю і не знає, чому вона там. Ходжу від вітрини до вітрини, я хотів би і те, і те, і не знаю, що би я хотів. Не вмію прийняти рішення. Вулицею йде юрба людей, вона мене тисне, не знаю куди, я їй не думаю про це. Це дуже сумно. Що буде зі мною, Арне, я не знаю. І мене це не цікавить». У Арне були очі повні докору, але мовчав, бо Томаш щось собі напридумував, що не можна було якось пояснити.

«Кажеш, щоб я влаштувався. Але це неможливо, насправді неможливо. Життя – це вулиця, по ній ходять люди, які поспішають у магазини, в офіси, пройдуть і зникнуть у будинках. І ходять по ній люди без якоїсь мети, блукають туди-сюди, інакше і не можуть. Хтось їх сюди вивів, залишив, і тепер не знають, куди їм податися, змушені почекати, поки мета підійде до них. Або і не підійде».

Отак говорив Томаш, вставав і проходився по кімнаті. Заламував руки.

Повне колосся слухняно, немов за наказом косарів, лягало на землю, літо не приносило розчарування. На ясному небі через день з'явилися хмари, які зникли вдалині без надії, що ще повернуться. Томаш сидів удома, хотів вибратися геть, та нічого не вийшло. В'єра не знала, що з ним робити. Про різне його запитувала, потайки плакала і говорила: «Вже мене не любить, що мені робити, куди мені йти?» Говорила це лише увечері старим картинам і погаслій лампі. Вона ж не хотіла Томаша розгнівати.

Томаш Юрга був дивною людиною, цілував волосся В'єри, а коли щось казала, гнівався. Дивився у далину і пояснював:

«Бачиш, там гарно, за тими горами є багато краси».

В'єра додавала:

«Так, там за кордоном».

Томаш знову гнівався:

«Які кордони? Ти не розумієш, що кордонів нема? Є лише лінії, території, які визначили фінансові нахаби, аби пред'являти право на експлуатацію».

Томаш Юрґа почав говорити аж занадто складно і недоладно.

* * *

Літо приносить багато спогадів про юність. Томаш любувався в них. Вони були сумні й веселі. Томаш вживався до них, кидав каміння по птахів і ліз на дерева. Це було дивним, що у такому віці поводився, мов малий хлопець, але він тішився, що дитячі роки до нього знову повернулися.

В'єра не знала, що робити, ходила за Томашом, домовляла йому і плакала. Потім спакувала свої речі і фотографію Томаша та рушник, який дістала як подарунок від Ольги. Не дозволила себе довше залишитись. Коли потяг з В'єрою рушив з вокзалу, Томаш був здивований, він не вірив, що вона насправді поїде, не міг її зрозуміти. Він не знав, що В'єра усе добре бачить, що вона помітила те, що він не хотів визнати, тому й була змушена поїхати.

Бо ж у спогадах перехід від хлопця до молодого чоловіка не триває довго, не так довго, як це тривало в дійсності. В думках весна змінюється у літо за одну мить. Томаш Юрґа почав згадувати, що колись любив Ольгу, і вона його, та він її залишив. Потім ламав собі голову над тим, чому це зробив, адже це не мало значення, коли її любив. Не міг до цього докопатись, гніваючись на В'єру.

Одного разу підійшов до Ольги, подивився на неї і не сказав їй ні словечка. Потім її поцілував і пішов геть. Це була дуже смішна поведінка. Томаш Юрґа дивувався сам собі і не хотів визнати, що знову любить Ольгу, дружину Арне.

Літо пронизувало будинки сонцем, однак не знало, як увійти у серце Томаша Юрґи. Той ходив похнюпившись, мучився і мучив Ольгу, у якій інколи були заросені очі, та Арне ні в чому не зізнавалася. Спогади стали дуже неприємними. Томаш колись собі сказав, що не сміє згадувати, а прецінь не витримав.

По старому палаці ходило двоє людей, які були дуже схожі до тіней, хоча у полі буяло життя. Поки що Арне Юрґа був постійно втомлений, веселий і нічого не помічав.

В кінці серпня прийшла велика буря, рвало дерева, які даремно підіймали рамена до неба, зломило і найвищу тополя на протилежному вершку. Томаш знав, що це щось віщує, наказав кучеру запрягати і без прощання вибрався до вокзалу. Не поїхав, за пів години карета з ним повернулася назад. Ольга з кучером занесли його у будинок.

* * *

Це було в осінній день, повен світла і печалі, коли Томаш Юрґа у ліжку написав своє ВІТАННЯ ОСЕНІ Й ТУРИСТАМ:

Скрутно сидіти вдома, коли світ аж запрошує. Нова осінь приносить нові запахи, духи далеких країн. Я би з радістю йшов за північним вітром, догнати його десь в Італії, на Мальті, в Єгипті й любитися ним. Були часи, з появою осені у мене наставало дивне хвилювання, я готував багаж, готував візу і був щасливий. Тепер я прикутий до цього місця, не побачу паризьку оперу, ні свою останню любов, з якою я посварився. У неї було бліде волосся, вона була примхлива, до крайності нахабна, як кожна моя любов дотепер. Для мене вона дихала запахом Парижа. і я був щасливий, що вона моя і Париж мій.

Коли вітер зриває жовте листя і кладе його на землю для вічного спочинку, приходять до мене меланхолійний настрій. І зненацька, спонтанно, вранці, коли проснуся і з відчиненого вікна долине до мене осінній шум природи, пригадую вірш Ендре Аді «Я родич смерті».

Цей вірш приходить з появою кожної нової осені, починає боротися з усім, що у мені дихає ще літом, вона це безпощадно вбиває. Постійно про це думаю, сьогодні, цілий день, Вранці у мене було відчинене вікно, коли я проснувся і побачив, що осінь вже тут. І цей вірш появився. Тепер він вже є моїм володарем, не прожену його, хоча би що не робив. Втисне свою печать у кожен мій вчинок з осені аж до зими, аж поки якась світловолоса красуня не скине його з трону. Однак, можливо, що світловолоса красуня буде слабкою, що буде такою, як цей вірш, тоді ці двоє об'єднуються і солодкий біль у моєму серці зміниться на муки.

Маяки на березі океану, даремно ви світите. Тепер не спакую багаж, не приїду до вас. Я тут прикутий, мушу залишатися вдома, дивитися через ґрати старих вікон на світ, який зникає переді мною. Якби ваші світлові рамена сягали аж до моєї нічної землі, освітили б мене у ліжку. Лежачого в ліжку, в думках з віршом Аді та із зажерливою тугою – мандрувати.

Від сьогоднішнього ранку я повен болю і смутку, бо знову закохався в осінь. Хвороблива любов до усього, що зникає, знову мене покоряє і змішується з проникливою тугою за мандрівкою, за пізнанням нового, змішується з нормальною любов'ю до життя. Коли небо сиве, так по осінньому сиве, люблю зникаючу любов у дорозі, яка триває вічну мить, щось – і нічого. Кожен, хто прощається зі мною, несе від мене вітання до усіх кутків світу, які тепер не побачу. Мій поцілунок – це визнання любови далеким дивам природи, передаю їм, щоб ще почекали, що одного разу приїду і я, їхній полюбовник.

Восени кожна любов дістає присмак блекоти. І мій поцілунок має гіркий присмак для тих, які відходять як останній лист жінок, які в'януть, але мріють. Осіннє сонце, коли востаннє тьмяно засяє, коли востаннє пройде віконницями, занавісками до старих кімнат панських будинків, відпочине на нерухомих тілах моєї любови. Вони ніби витесані з мармуру, померли з поцілунком осені на вустах, і мій дух вартує їх у подобі кажана. Їх похорон є для мене урочистістю, олов'яне небо змінюється на дощ через симпатію до мене.

Вітаю тебе, осінь, повна проміння і суму, повна хворобливої любови і здорової туги, повна похоронів і нових обіцянок. Сьогодні сиджу біля вікна і під наглядом своїх виплаканих очей пишу тестамент. Аби кожен знав, що не може успадкувати після мене, щоб усі знали, що даремно чекали. А в кінці тестаменту ще допишу свою скаргу, яка звучатиме, мов сирена з фабрики по виробництву гільйотин, оскільки звинувачую вас усіх, що ви мене тут прикутили, що не можу йти за своєю любов'ю...

Нещодавно я отримав листівку від Ніагарського водоспаду; пише мені, щоб я його відвідав. Я, правда, прикутий, не можу рушити з місця, та ще й дощ охолоджує мою тугу. До Ніагарського водоспаду пойдуть інші, візьмуть його від мене, чи не маю таким чином скаржитися на вас?

Ох, вітання вам, усім туристам світу, вам, хто не прикутий і в потічках біля доріг полюбає світ. У ваших очах відбивається глум світу, порох з доріг на ваших ногах змінюється на золото. Принцеси чекають на вас у заклятих замках, а Конго готує для вас свій найбільший сюрприз.

Приятелю в Александрії, даремно мене вичікуєш! І ти у Тронхеймі, і ти з Вест-Брігтону, даремно мене вичікуєте, не приїду вас відвідати. Зрадлива осінь володіє мною, як кожного року, зрадлива саме ця осінь, бо ж цього року не принесла обіцяне. Білі голуби – це моя туга, та вони розлітаються на сторони, залишуся один із серцем, повним втішеного болю, дощ охолоджує мені голову, а я посилаю вітання осені, яка мене мучить, однак не буду на неї скаржитися, вітаю і туристів, які цього року будуть без мене закохуватись у світ.

На півдні сяяло сонце ясніше. Правда, було це ще весняне сонце, але Томаш тішився йому. Жовтий колір його картин простягався по його щоках, і бувало інколи плакав, інколи співав, коли слуга його віз у кареті по набережній. А люди більше дивувалися, коли співав.

Потім появились грози, бичоване море безутішно ревіло і било у сильні скелі. Томаш сидів біля вікна, один зі своєю тугою, яку не розумів, та із жалем, який не можна було пояснити. Перед його вікном вискакувало біле павутиння прибою, любувався ним і не хотів померти. І не хотів жити. Життя тягнулося навколо нього повільним темпом, та він і не торкався його. Томаш Юрґа був на вулиці, але не знав, чому і для чого він там. І як часто перед тим відчував, очікував, що щось трапиться.

Це було тоді, коли вже міг сам ходити, тоді отримав другого листа від брата Арне. Листа, повного мук і прихованого болю. «Коли я все зрозумів, то пояснив Ользі, що вона повинна йти за тобою. Ти ж її любив переді мною, і вона тебе любила, а я втерся між вас. Томаш, я знаю, що люди не зможуть мене зрозуміти, бо я наполягаю, аби Ольга мене залишила, але ти мене зрозумієш. Ти зрозумієш, що я надалі не можу з нею жити, коли знаю, що вона любить тебе. І ти її.

За кілька днів прийде за тобою».

І був там ще постскриптом.

«Ян повернувся з доріг додому, він щасливий. Я по-справжньому радію з їхнього щастя».

Арне завжди був щирою людиною.

Томаш Юрґа думав, що він зовсім здоровий. Випростався, потім упав і знову встав. І наказав, щоб усю кімнату заповнили квітами. Томаш Юрґа забув про майбуття, не думав про минуле. Тільки радів.

Два дні, коли жив очікуванням, непомітно пролетіли. А як надійшов третій день, трусився від обурення і не міг ходити. Отямився аж тоді, коли холодна рука відганяла гарячку з його чола, і він почув шепіт:

«Я вже тут».

Це було смішно, що Томаш Юрґа писав щоденник, та й сам не знав, чому це робить, а все-таки писав. Почав ніччю дванадцятого, лежав у ліжку. Ольга пішла відпочити після дороги. Він написав тільки одне речення:

«Боже, що я зробив?»

Тринадцятого продовжував.

«Що ж я зробив? Адже це страшне. Заборонив їй доторкатися до мене, гладити мене. Це ж таке гарне і безглузде».

Потім писав довше. Пів години сидів над папером, писав, потім усе те перекреслив, залишивши лише кілька речень. «З її очей бачу, що жаліє мене. Тільки жаліє. Якими дивними є люди, думають, що зроблять мене щасливим. І що у мене є право на неї, бо я був першою її любов'ю. Дурні ті, які вміють усім жертвувати».

Шістнадцятого.

«Я бачу по її очах, що вона тужить за Арне. Що найжахливішу мить свого життя переживає тепер зі мною. На устах у неї усмішка, яка болить».

Вісімнадцятого.

«Я заборонив їй зі мною розмовляти. Посилаю її назад, не відповідає, усміха-

ється. Я її запитував, чому ж не хоче повернутися до Арне. Не відповідала. Бо ж вона хоче повернутися до нього. Про мене думає, що я говорю з гарячки і не можу бути без неї. Як може надумувати собі такі дурниці?»

Двадцятого.

«А море постійно бушує, кидає піну до вікна, докори – в обличчя. Я покликав її до себе, пояснив їй, що це нісенітниця, що не має жертвувати своїм щастям і щастям Арне через хворого дурня. Вона сказала, що її обов'язком є доглядати за мною. А море постійно бушує, мені нестерпно болить голова».

Двадцять другого знову була гожа днина і Томаш почав думати про В'єру. Уявляв собі її обличчя, її фігуру, думка про неї тягнулась і тягнулась, а він розмірковував над тим, чи насправді її любив. Море, як приборканий пес, облизувало п'яти узбережжя, люди бігали туди-сюди, одягнені у пальта, і віталися. Томаш Юґа спирався на палку, йшов поміж них, мов непроханий гість, який просить вибачення. Він думав про В'єру, бо не хотів думати про Ольгу. Він настільки поринув у себе, що побачивши знайому постать, знайоме обличчя і уста, які колись з насолодою мордував, не вірив, що це дійсність. Голос В'єри був такий самий, хоча в її очах вмовився сум. «Томаш, ти вже мене не впізнаєш? Це ж я, В'єра, прецінь ти писав, щоб я прийшла».

* * *

«Арне, висилаю Тобі цього листа, щоб випередив Ольгу, яка повертається до Тебе.

І зразу ж на початку мушу Тобі сказати, що я Ольги і не доторкнувся. Їде звідси такою самою, як і прибула. З любов'ю до Тебе і з жалістю до мене.

Це була дурниця, що ти зробив. Так, це кажу я, бо і я не можу Тебе зрозуміти, саме так, як і інші люди. Що Ольга мене любить? Арне, вона мене жаліє. Ти розумієш цю різницю? Арне, кого любимо, того ніколи не можемо жаліти. Тільки любити.

Арне, у Тебе серце мученика, звичайно, це цінується як найбільша цнотливість, але я ненавиджу мучеників, бо це люди, які самі покинули щастя. Краще залишайся людиною.

І здається, Ти ще досі мене не знаєш. Але ж знаєш, яким я є. Прийде осінь, а я бреду далі, залишаючи усе, що я любив. Я вірю, що Ти будеш щасливий як і раніше».

Коли Томаш Юґа написав цього листа, узяв свої записки і в кінці дрібними буквами дописав:

«Як я її любив, як я її люблю».

Жовта незавершена картина сміялася на стіні в'їдливим сміхом. А море сяло задоволенням, бо у цей день сонячне проміння засліплювало, і багато плавців вибралося в дорогу.

* * *

На шляху до Сорренто йшов самотній чоловік. Йшов важким кроком людини, яка примирилася зі світом і з собою. Таблички на перехрестях показували шлях, ніби йому не було байдуже, куди йде.

Спотикався, потім випростовувався. Сивину йому переплітав вітер. І чоловік почав сміятися.

**Зі словацької переклав
Іван ЯЦКАНИН.**

Ярослав ГАШЕК (1883-1923)

Пригоди бравого вояка Швейка

(Уривок)

1. БРАВІЙ ВОЯК ШВЕЙК УСТРЯЄ В СВІТОВУ ВІЙНУ

— Ви знаєте, нашого Фердинанда вбили, — сказала служниця Швейку, якого в свій час військова лікарська комісія безапеляційно визнала ідіотом, завдяки чому він звільнився з армії і промишляв тепер продажем собак, паскудних, нечистокровних потвор із родовідними свідоцтвами, сфабрикованими його власною рукою. Крім цього фаху, Швейк мав ще й ревматизм і тепер саме натирав собі коліна оподельдоком.

— Якого це Фердинанда, пані Мюллєрова? — спитав Швейк, не перестаючи розтирати коліна. — Я знаю двох Фердинандів. Один служить у аптекарському магазині Прусії й одного разу помилково випив там пляшку якоїсь гидоти проти випадання волосся; а потім знаю ще Фердинанда Кокошку. Той збирає по вулицях собаче лайно. Обоє анітрохи не шкода.

— Та що ви, паночку, таж це пана ерцгерцога Фердинанда з Конопіште, отого гладкого, богомільного.

— Матір божя! — вигукнув Швейк. — От так гарна історія. А де ж це з паном ерцгерцогом таке трапилося?

— Уколюшки його, паночку, в Сараєві з револьвера. Він їздив туди зі своєю ерцгерцогинею автомобілем.

— Он як, пані Мюллєрова, автомобілем! Ну-ну, такий пан може собі це дозволити.

Але йому, мабуть, і на думку не спало, що такі мандри автомобілем можуть зле скінчитися. Та ще й у Сараєві — це ж у Боснії, пані Мюллєрова. Тут, мабуть, турки рук доклали. Та що там казати: не треба було відбирати в них тієї Боснії та Герцєговини. Ось воно як, пані Мюллєрова. То кажете, пан ерцгерцог уже став перед божим судом. А довго мучився?

— Ясновельможний ерцгерцог зразу й сконали, паночку. Звісно, револьвер — не іграшка. Ось недавно в нас у Нуслях один пан бавився револьвером і перебив геть усю родину та ще й двірника, що прийшов подивитися, хто це там на четвертому

поверсі зняв таку стрілянину.

— Буває револьвер, пані Мюллєрова, що не вистрілить, хоч ти сказися. Таких систем дуже багато. Але на пана ерцгерцога купили, напевно, щось ліпше, і голову даю, пані Мюллєрова, що той, хто це зробив, добре на таке причепурився. Бо, знаєте, стріляти у пана ерцгерцога — неабияка робота. Це вам не браконьєрові стріляти в лісничого. Тут уся справа в тому, як до нього добратися. В якомусь лахмітті до такого пана і не сунься. Тут треба йти в циліндрі, щоб вас поліцей загода не цапнув.

– Та воно тих напасників, кажуть, було там чимало, паночку.

– Про це й говорити нема чого, пані Мюллерова, – сказав Швейк, закінчуючи розтирати коліно, – якби ви хотіли вбити пана ерцгерцога або найяснішого нашого цісаря, то напевне б із кимсь порадилися. Більше людей – більше розуму. Цей порадить одне, той інше, і діло вийде, як співається в нашому гімні. Головне в тому, щоб не прогавити хвилини, коли такий пан повз вас пройде. Ось, наприклад, ви, мабуть, пам'ятаєте того пана Луккені, що проштрикнув терпугом нашу небіжчицю Єлизавету. Він же прогулювався з нею, от і вірте після цього комусь; відтоді жодна імператриця не ходить на прогулянку. І таке чекає ще не на одного. Ось побачите, пані Мюллерова, доберуться вони ще й до російського царя і цариці, а можливо, боронь боже, і до найяснішого нашого цісаря, коли вже почин зробили з тим його племінником. Старий має ворогів до біса. Куди більше, ніж отой Фердінанд. Оце якось один панок у шинку розповідав: прийде, каже, час, і ті цісарі скапуватимуть, як свічки, один по одному; їх, каже, й державна прокуратура не врятує. Потім виявилось, що той пан не мав чим заплатити, і шинкар мусив покликати поліція. А він як затопить шинкареві в пику раз, а поліцаєві аж двічі. І його відвезли в поліцейській корзині, щоб прочумався.

Го-го, пані Мюллерова, діються нині речі, скажу я вам. Це ще одна втрата для Австрії. Коли я був на військовій службі, один піхотинець застрелив капітана.

Зарядив гвинтівку і пішов у канцелярію. Там йому сказали: тобі, мовляв, нема чого тут робити. А він своє і своє: хочу, каже, говорити з паном капітаном.

Капітан вийшов до нього і тут же вліпив йому казармений арешт, а той підняв гвинтівку і пальнув капітанові просто в серце. Куля вилетіла крізь спину та ще й шкоди наробила в канцелярії: розбила пляшку чорнила, а воно облило службові папери.

– І що потім сталося з тим жовніриком? – спитала пані Мюллерова згодом, коли Швейк уже одягався.

– Повісився на підтяжках, – відповів Швейк, чистячи свого котелка. – А ті підтяжки навіть не його були. Він позичив їх у тюремного наглядача, мовляв, у нього штани спадають. Що ж він, дурний був чекати, поки його розстріляють? Не дивуйтеся, пані Мюллерова, в такому становищі кожному голова обертом піде.

Наглядача за це розжалували і припаяли йому шість місяців. Але він їх не відсидів. Утік до Швейцарії і зробився там проповідником у якійсь секті. Тепер чесних людей обмаль, пані Мюллерова. Гадаю, що і пан ерцгерцог Фердінанд у тому Сараєві не розчовпав, що воно за пташка той, хто в нього стріляв. Побачив цього панка і, певно, подумав: «Це, мабуть, порядна людина, якщо вітає мене». А панок тим часом його й бацнув. Всадив одну кулю чи кілька?

– Газети, паночку, пишуть, буцімто пан ерцгерцог був як решето. Той випустив у нього геть усі набойі.

– Це йде, пані Мюллерова, як по маслу, страшенно швидко. Я для такої справи купив би собі браунінг. На вигляд – іграшка, а тим часом за дві хвилини можна з нього перестріляти двадцять ерцгерцогів, байдуже – худих чи гладких. Хоча, між нами кажучи, пані Мюллерова, в товстопузого ерцгерцога віцлито, безперечно, легше, ніж у худого. Пам'ятаєте, як оті португальці підстрелили свого короля?

Він був такий самий черевань. Та що й казати, адже ж король ніколи худенький не буває. Ну, зараз я йду до шинку «Під чашею», а коли прийдуть за тим пінчером, – я вже взяв за нього завдаток, – то скажіть, що він у мене на селі у

псарні, я йому недавно підрізав вуха, і, доки вони не загояться, песика не можна перевозити, бо вуха застудяться. Ключ залишіть у двірнички.

У шинку «Під чашею» сидів лише один відвідувач. Це був таємний агент державної поліції Бретшнейдер. Шинкар Палівець мив череп'яні підставки з-під кухлів, а Бретшнейдер марно намагався зав'язати з ним серйозну розмову.

Палівець був відомий грубіян, кожне друге слово в нього було «зад» або «лайно».

Водночас він був начитаний і радив кожному прочитати, що саме написав про цю другу річ Віктор Гюго, переказуючи останню відповідь старої гвардії Наполеона англійцям у битві під Ватерлоо.

– Гарне літо маємо, – вів далі Бретшнейдер свою серйозну розмову.

– Все це лайна варте, – відповів Палівець, ставлячи підставки до скляної шафи.

– Та й устругнули ж вони штуку нам у Сараєві, – з проблоском надії озвався Бретшнейдер.

– В якому «Сараєві»? – перепитав Палівець. – У тій нусельській корчмі? Там же щодня бійка. Відома річ – Нуслі!

– В боснійському Сараєві, пане шинкарю. Застрелили там нашого пана ерцгерцога Фердінанда. Що ви на це?

– Я в такі справи не втручаюся. З такими справами хай вони мене поцілують у зад, – чемно відповів пан Палівець, закурюючи люльку. – Бо в наші часи встрявати в такі справи – це однаковісінько що в зашморг лізти. Я дрібний торговець. Хто до мене приходить і замовляє собі пиво, тому я наливаю, а якесь там Сараєво, політика чи небіжчик ерцгерцог – це не для нас, на цьому нічого не заробиш, хіба що камеру в Панкраці.

Бретшнейдер замовк і розчаровано обвів очима порожній шинок.

– Тут колись висів портрет найяснішого нашого цісаря, – за хвилину знову заговорив він, – отам, де тепер дзеркало.

– Еге ж, правду кажете, висів, – ствердив пан Палівець, – та той портрет дуже мухи запаскудили, от я і виніс його на горище. Бо, знаєте, ще хтось, бува, дозволив би собі кинути якесь слово і могли б з цього вийти неприємності. А на біса мені це здалося?

– В тому Сараєві, напевно, паскудно воно вийшло, пане шинкарю?

На це підступне пряме запитання пан Палівець відповів надзвичайно обережно:

– В цю пору в Боснії і Герцеговині буває страшенна спека. Коли я там служив, ми нашому обер-лейтенантові мусили класти лід на голову.

– В якому ж полку ви служили, пане шинкарю?

– Я цих дрібниць не пам'ятаю, бо ніколи такими дурницями не цікавився, – відповів пан Палівець. – Багато знатимеш – швидко посивієш.

Таємний агент Бретшнейдер надовго замовк, і його похмуре обличчя пожвавішало лише з приходом Швейка, який увійшов у шинок і, замовивши чорне пиво, зауважив:

– У Відні сьогодні також траур.

Бретшнейдерові очі блиснули надією, і він похапцем промовив:

– В Конопіште вивісили десять чорних прапорів.

– А їх повинно там бути дванадцять, – зауважив Швейк, відпивши пива.

– А чому ви гадаєте, що дванадцять? – спитав Бретшнейдер.

– Для рівного рахунку, щоб була дюжина: краще рахувати, та й купувати на дюжину вигідніше, – відповів Швейк.

Запала тиша, аж її порушив сам Швейк, зітхнувши:

– Виходить, він уже перед божим судом, дай йому господи царство небесне. Навіть не дочекався, поки стане цісарем. Коли я служив у війську, один генерал упав з коня і розбився.

Хотіли йому допомогти сісти знову в сідло, підсадити його, аж глядь, – а він мертвісінький. І теж мав піти вгору: мітив у фельдмаршали. Це трапилося під час військового огляду: вони, ці огляди, до добра ніколи не доводять. В Сараєві, мабуть, теж був якийсь парад. Пам'ятаю, одного разу на такому параді мені бракувало на мундирі двадцять гудзиків, то за це мене на чотирнадцять дів замкнули до буцеґарні, і два дні я пролежав, як той Лазар, зв'язаний «козлом». Але що ж удієш? В армії мусить бути дисципліна. Інакше ніхто б нікого не слухався. Наш обер-лейтенант Маковець завжди казав нам: «Дисципліна, бовдури, повинна бути, бо інакше ви б лазили, як мавпи, по деревах, а військова служба з вас, йолопи, людей зробить». Хіба ж це не правда? Уявіть собі парк, скажімо, на Карлаку, а на кожному дереві сидить солдат без дисципліни. Це мене завжди найбільше лякало.

– У Сараєві це робота сербів, – спрямовував розмову Бретшнейдер.

– Помиляєтесь, – відповів Швейк, – то зробили турки через Боснію і Герцеговину.

– І Швейк виклав свої погляди на зовнішню політику Австрії на Балканах: турки в 1912 році програли війну з Сербією, Болгарією і Грецією. Вони хотіли, щоб Австрія їм допомогла, а цього не сталося, ось вони й застрелили Фердинанда.

– Ти любиш турків? – звернувся Швейк до шинкаря Палівця. – Любиш тих собак нехрещених, адже ж ні?

– Мені аби клієнт, – сказав Палівець, – хай він буде й турок. Яке діло нам, торговцям, до політики? Заплатив за пиво – сиди в шинку і базикай собі досхочу.

Це мій принцип. Хто б там не вбив нашого Фердинанда – серб чи турок, католик чи магометанин, анархіст чи младочех, – мені однаковісінько.

– Добре, пане шинкарю, – мовив Бретшнейдер, який знову втратив надію, що хтось із цих двох зловиться, – але ви згодні, що це велика втрата для Австрії?

Замість шинкаря відповів Швейк:

– Авжеж, утрата, тут нічого не скажеш. Жахлива втрата, бо хіба ж Фердинанда можна замінити якимсь там йолопом? Шкода тільки, що він не був ще товстіший.

– Що ви хочете цим сказати? – ожив Бретшнейдер.

– Що хочу сказати? – охоче відповів Швейк. – А ось що: коли б він був гладший, то напевно б його грець побив ще тоді, коли він ганяв у Конопішті бабів, які в його лісах збирали хмиз та гриби, і тепер не вмер би такою ганебною смертю. Адже подумати тільки: небіж найяснішого пана цісаря, а вони його застрелили. Таж це ганьба, всі газети про це пишуть. У нас у Будейовицях на ярмарку проштрикнули у сварці одного торговця худобою, на прізвище Бржетіслав Людвік. У нього був син Богуслав, і от куди той, бувало, прийде, продавати свиней, ніхто в нього нічого не купує, а кожен каже: «Це син того, проштрикнутого, він теж, мабуть, добра каналія». Кінець кінцем йому нічого не залишалось, як стрибнути в Крумлові в мосту у Влтаву, потім довелося його звідти витягати, довелося оживляти, довелося з нього воду викачувати, і все ж таки він сконав на руках у лікаря, коли той йому щось впорснув.

– Ну й дивні ж у вас порівняння, – значуще промовив Бретшнейдер, – говорите спочатку про Фердинанда, а потім одразу про торговця худобою.

– Які там порівняння? – запротестував Швейк. – Боронь боже, щоб я хотів когось із кимсь порівнювати. Пан шинкар мене знає. Правда ж, я ніколи нікого ні

з ким не порівнював? Я тільки не хотів би опинитися в шкурі вдови ерцгерцога. Що ж вона тепер робитиме? Діти – сироти, маєток у Конопінті без господаря. А виходити ще раз за якогось іншого ерцгерцога? Яку з цього матиме користь? Поїде з ним знову до Сараєва і вдруге залишиться вдовою. От кілька років тому був у Зліві біля Глибокої один лісник з таким паскудним прізвиськом Пиндюр. Застрелили його браконьєри, і лишилася після нього вдова з двома дітьми. За рік вона знову

вийшла заміж за лісника, Пепіка Шавловиця з Мидловарів. Та що ж, і того порішили. Тоді вийшла заміж утретє, і знову ж таки за лісника, та й каже: «Бог любить трійцю. Якщо й тепер не пощастить, то вже сама не знаю, що вдію». Ясно, що й цього застрелили, а вона вже мала з тими лісниками шестеро дітей. Пішла вона до канцелярії князя в Глибоку скаржитись, якого вона з отими лісниками клопоту зазнала. Тоді їй порадили Яреша, сторожа з Ражицької загати. І що б ви думали? Втопили його, як обловлювали ставок. А вона вже й від нього народила двоє дітей. Потім узяла собі коновала з Воднян, так той її раз уночі шарахнув сокирою і сам добровільно на себе заявив. Коли його потім в окружному суді у Пісеку вішали, він відкусив священикові носа і сказав: взагалі, мовляв, ні в чому не кається, і до того ж говорив щось дуже погане про нашого найяснішого цісаря.

– А ви не знаєте, що він про нього говорив? – голосом, сповненим надії, запитав Бретшнейдер.

– Цього вам сказати не можу, бо цього ніхто не відважився повторити. Але, кажуть, щось нечувано страшно, бо один присутній при тому судовий радник аж із глузду з'їхав, його ще й досі тримають в божевільні, щоб, бува, чого не розп'якав. То була не звичайна собі образа найяснішого монарха, що їх сп'яну сиплють.

– А які ж то образи на нашого найяснішого монарха сп'яну сиплють? – запитав Бретшнейдер.

– Будь ласка, панове, перемініть пісеньку, – обізвався шинкар Палівець. – Я, знаєте, цього не люблю. Щось бовкнеш, а тоді шкодуватимеш.

– Які образи на нашого монарха сп'яну сиплють? – повторив Швейк. – Всілякі.

Впийтеся, замовте, щоб вам заграли австрійський гімн, і побачите, що почне те говорити. Навигадуєте стільки на нашого найяснішого цісаря, що, якби лише половина з того була правда, вистачило б йому ганьби на все життя. Але наш старий добряга насправді цього не заслужив. Самі подумайте. Втратив сина Рудольфа ще молодим, у розквіті сил. Жінку Єлизавету проштрикнули терпугом.

Потім десь пропав його брат Ян Орт, а брата – мексиканського цісаря – розстріляли в якійсь фортеці під муром. Тепер знову на старості застрелили родича. Та тут треба мати залізні нерви. А потім про це згадає якийсь п'яниця і починає його лаяти. Коли нині щось вибухне, піду добровольцем і служитиму найяснішому цісарю нашому, хоч би мене на капусту посікли! – Швейк хильнув як слід пива і повів далі: – Ви гадаєте, що наш найясніший усе це подарує? То погано його, мабуть, знаєте. Війна з турками неодмінно мусить бути. Ви вбили мені родича, так ось вам по пиці. Війна неминуча. Сербія і Росія нам у цій війні допоможуть. Завариться така катавасія, що аж пір'я летітиме.

Швейк у що віщу хвилину натхнення був прекрасний, його простодушне, усміхнене обличчя сяяло, як місяць уповні. Йому все було просте і ясне.

– Можливо, – малював він далі майбутнє Австрії, – на нас, на випадок війни с Туреччиною, нападуть німці, бо ж німці й турки одна рука. Це такі бестії, що немає їм у світі рівних. Але ми можемо об'єднатися з Францією. Вона ще з сімдесяти першого року має зуб на Німеччину. Ось тобі вже й почнеться танець.

Війна буде, більше не скажу вам ані слова!

Бретшнейдер встав і урочисто промовив:

– Більш і не треба говорити, ходітьте зі мною в коридор, я скажу вам дещо.

Швейк вийшов за агентом у коридор, де на нього чекала маленька несподіванка.

Товариш по склянці показав йому орлика і заявив, що він Швейка заарештовує і негайно відведе до поліції. Швейк намагався довести, що добродій, очевидно, помиляється, бо він, Швейк, зовсім не винний, він же не сказав жодного слова, яке могло б кого-небудь образити.

Однак Бретшнейдер відповів, що Швейк насправді вчинив кілька злочинів, серед яких найголовніший – державна зрада.

Потім вони повернулися до шинку, і Швейк звернувся до пана Палівця:

– Я випив п'ять куклів пива і з'їв один рогалик із сосискою. Тепер дай мені ще чарочку сливовиці, і я піду, бо мене заарештовано.

Бретшнейдер показав панові Палівцю орлика, хвилину дивився на нього, а потім запитав:

– Ви одружені?

– Так.

– А ваша дружина може вести торгівлю за вашої відсутності?

– Може.

– Ну, то все гаразд, пане шинкарю, – весело промовив Бретшнейдер, – покличте сюди вашу дружину і передайте їй справи, бо ввечері ми приїдемо по вас.

– Не журися, – потішив шинкаря Швейк, – мене заарештували тільки за державну зраду.

– А мене за що? – заскиглив пан Палівець. – Я ж був такий обережний.

Бретшнейдер усміхнувся і з переможним виглядом пояснив:

– За те, що ви сказали, нібито мухи запаскудили нашого найяснішого цісаря. Ми вам виб'ємо тих мух з голови.

Швейк вийшов з шинку «Під чашею» в супроводі агента. Він стежив за виразом обличчя Бретшнейдера і, коли вони були вже на вулиці, спитав із своєю добродушною посмішкою:

– Може, мені зійти з тротуару?

– Навіщо?

– Гадаю, що коли я заарештований, то не маю права ходити тротуаром.

Входячи в ворота управління поліції, Швейк промовив:

– І незчулись, як уже тут. Ви часто буваєте «Під чашею»?

Саме тоді, як Швейка вели в канцелярію поліції, в шинку «Під чашею» пан Палівець передавав справи заплаканий дружині, по-своєму заспокоюючи її.

– Не плач, не реви! Що вони мені можуть зробити за обпаскуджений портрет цісаря?

Отак любо й мило вступив бравий вояк Швейк у світову війну. Істориків, без сумніву, цікавитиме той факт, що він передбачав далеке майбутнє. Правда, ситуація пізніше склалася інакше, ніж Швейк викладав її «Під чашею», але він не мав дипломатичної освіти, і це слід узяти до уваги.

2. БРАВИЙ ВОЯК ШВЕЙК В УПРАВЛІННІ ПОЛІЦІЇ

Сараєвський замах наповнив управління поліції численними жертвами. Тягали одного за одним, а старий інспектор у приймальній канцелярії добродушно говорив:

– Вам цей Фердінанд боком вилізе!

Коли Швейка замкнули в одній з багатьох камер другого поверху, там уже сиділо ціле товариство – шість чоловік. П'ятеро примостилися навколо столу, а в кутку на нарах, немов тримаючись осторонь від них, чапів чоловік середнього віку.

Швейк почав розпитувати, за що кого посадили. Від п'яťох, що сиділи біля столу, дістав майже одну і ту саму відповідь: «через Сараєво», «через Фердінанда», «через те вбивство пана ерцгерцога», «за Фердінанда», «за те, що в Сараєві пана ерцгерцога спровадили на той світ».

Шостий, який цурався тих п'яťох, сказав, що він тому не хоче мати з ними нічого спільного, щоб на нього не впала якась підозра; він, мовляв, сидить тут лише за спробу вбивства з метою пограбування одного дядька із Голиць.

Швейк підсів до товариства змовників; ті вже вдсяте оповідали, як вони вклепалися в цю історію.

Їх усіх, крім одного, спіткало це в шинку, винарні або в кав'ярні. Винятком був надзвичайно гладкий пан в окулярах, із заплаканими очима. Його заарештували вдома, на квартирі, бо за два дні до замаху в Сараєві він оплатив «У Брейшки» рахунок за двох сербських студентів політехніків; до того ж таємний агент Брікс бачив його п'яньким у їхньому товаристві в «Монмартрі» на Рже-тезовій вулиці, де він за них теж платив, як це стверджував його власний підпис у протоколі.

На попередньому слідстві в поліції він у відповідь на всі запитання тільки одноманітно квивив:

– Я маю паперову крамницю.

На що діставав таку ж стереотипну відповідь:

– Це вас не виправдовує.

Невеликий на зріст добродій, якого схопили у винарні, був учителем історії й намагався викласти власникові винарні історію різних замахів. Його заарештували саме тоді, коли він кінчив психологічний аналіз кожного замаху словами:

– Ідея замаху така проста, як «колумбове яйце».

– Так само як те, що вас чекає панкрацька тюрма, – доповнив його висновок комісар поліції на допиті.

Третій змовник був головою добродійного товариства «Доброміл» в Годковічах.

Того дня, коли стався замах, «Доброміл» влаштував у парку гуляння з музикою.

Прийшов жандармський вахмістр і звернувся до присутніх, щоб вони розійшлися, бо, мовляв, Австрія в жалобі, на що голова «Добромілу» добродушно відповів:

– Почекайте хвилинку, хай дограють до кінця «Гей, слов'яни».

Тепер він сидів з похнюпленою головою і нарікав:

– У серпні переобиратимуть правління, і коли я доти не повернуся додому, може статися, що мене не оберуть. А мене вже десятий раз обирають головою. Я цієї ганьби не переживу.

Дивну штуку втнув небіжчик Фердінанд четвертому заарештованому, людині бездоганної вдачі й незаплямованої репутації. Цілі два дні він уникав будь-яких розмов про Фердінанда і раптом увечері в кафе за «мар'яжем», б'ючи тріффового короля бубновою сімкою, сказав:

– Сім кульок, як у Сараєві.

П'ятий, котрого, як він сам казав, посадили «через те вбивство пана ерцгерцога в Сараєві», ще й сьогодні мав наїжене від жаху волосся та бороду і тим дуже скидався на кошлату болонку. В ресторані, де його заарештували, він не тільки не вимовив ані слова, але навіть і газет не читав про вбивство Фердінанда. Він сидів сам-один біля столика, коли до нього підійшов якийсь пан, сів навпроти і швидко запитав:

– Ви читали?

– Не читав.

– Знаєте?

– Не знаю.

– А знаєте, про що йдеться?

– Не знаю, мене це не цікавить.

– А все ж таки вас це повинно було б цікавити.

– Не знаю, що б мене могло цікавити. Я викурюю сигару, випиваю кілька куклів пива, вечеряю, а газет не читаю. Газети брешуть. Навіщо мені хвилюватися?

– Значить, вас не цікавить оте вбивство в Сараєві?

– Мене взагалі не цікавить жодне вбивство, хай то буде в Празі, Відні, Сараєві чи Лондоні. На це є державні установи, суди та поліція. Якщо когось десь уб'ють, то так йому й треба, – чого ти, бовдуре, був такий необережний, що дозволив себе вбити?

Це були його останні слова в тій розмові. Відтоді він кожні п'ять хвилин лише голосно повторював:

– Я не винен, я не винен.

Ці слова він вигукував і в воротах управління поліції, ці слова повторювати-ме, коли його везимуть до карного суду в Прагу, і з тими словами він увійде до своєї тюремної камери.

Вислухавши всі ці страшні змовницькі історії, Швейк вважав за доцільне роздумачити їм усю безнадійність їхнього становища.

– Кеєські наші справи, – так почав він свої слова розради, – і неправду ви кажете, що вам, що нам усім нічого не буде. Для чого ж тоді поліція, коли не для того, щоб за наші дурні язика дерти з нас лико. Коли вже прийшли такі небезпечні часи, що в ерцгерцогів смалять, то хай ніхто не витріщає баньки, коли його тягнуть до поліції. Все це робиться заради помпи: треба ж Фердінандові перед похороном зробити рекламу. А що нас тут, як чортів у пеклі, то тим краще, буде веселіше. Коли я ще служив у війську, під замком не один раз сиділа половина роти. Таких невинних, що їх засудили ні за цапову душу, було й було. Та не лише на військовій службі, а й в судах. Пам'ятаю, якось засудили одну тітку за те, що вона задушила своїх новонароджених близнят, хоч вона присягалася, що не могла задушити близнят, бо в неї народилося лише одне дівчатко, яке їй пощастило задушити зовсім безболісно, ані писнуло. Проте її все ж таки засудили за подвійне вбивство. Або отой невинний циган в Забеглицях, що вломився вночі під різдво до крамнички. Він клявся й божився, ніби хотів лише нагрітися, – та лисого дідька йому це допомогло. Коли вже суд ухопить щось у свої руки, – біда.

Біда, але так і мусить бути. Хоч не всі люди такі негідники, як можна про них подумати, та спробуй-но відрізнити порядного від пройдисвіта, а надто сьогодні, в такий важкий час, коли уколошкали цього Фердінанда. Колись, як я ще служив у війську в Будейовицях, у лісі, за полігоном, застрелили пса, а цей пес належав пану капітанові. Той, коли дізнався про це, викликав нас усіх, вишикував і каже:

Хай вийде з шеренги кожний десятий! Я, зрозуміло, також був десятий. Ми виструнчилися, стоїмо, ані руш. А капітан ходить довкола нас і горлає: «Ви падлюки, волоцюги, нікчеми, плямисті гієни! За цього пса вас усіх треба в карцер запхати, січки з вас наробити, постріляти, живцем поварити. Я з вами церемонитись не буду: чотирнадцять днів ніхто ані кроку з казарми». Так тоді ж ішлося про собаку, а тепер про самого пана ерцгерцога, отже, тут треба такого страху, нагнати, щоб ця жалоба була така як слід.

– Я не винен, я не винен, – твердив найжачений чоловіча.

– Ісус Христос теж був не винен, – сказав Швейк, – а проте його розп'яли.

Ніколи, ніде і нікого не цікавила доля якоїсь безвинної людини. «Maul halten und weiter dienen»¹, – як казали нам на військовій службі. Це найпевніше і найкраще.

Швейк ліг на нари і спокійно заснув.

Тим часом привели ще двох. Один з них був мандрівний крамар-босняк. Він ходив по камері, скреготів зубами і безперестанку матюкався. Боснійця непокоїла думка, що в управлінні поліції пропаде його кошик з крамом.

Другий новачок був шинкар Палівець. Він, помітивши знайомого, Швейка, збудив його і трагічним голосом вигукнув:

– І я вже тут!

Швейк широко потиснув йому руку і сказав:

– Дуже радий. Я знав, що той пан дотримає слова, коли він казав, що по вас теж прийдуть. Така точність – надзвичайно добра річ.

Одначе пан Палівець відповів, що така точність лайна варта, і пошепки запитав Швейка, чи решта цих арештованих панів, бува, не злодії, бо, мовляв, йому як торговцеві це б могло пошкодити. Швейк пояснив, що всі, крім одного, посадженого за спробу вбивства селянина з Голиць з метою пограбування, належать, через ерцгерцога, до їхнього товариства.

Пан Палівець образився і запротестував – він, мовляв, тут не через якогось там дурного ерцгерцога, а через самого найяснішого цісаря. Це всіх дуже зацікавило, і він розповів про те, як мухи обпаскудили найяснішого монарха.

– Загидили його, бестії, – кінчив він розповідь про свою прикру пригоду, – та ще й мене самого довели до тюрми. Я цього тим мухам не подарую, – додав він погрозливо.

Швейк знову заснув, але ненадовго, бо по нього прийшли, щоб відвести на допит.

Отже, піднімаючись сходами до третього відділу на допит, Швейк ніс свій хрест на голгофу, сам не помічаючи свого мучеництва.

Уздівшись табличку, що плювати на сходах заборонено, він попрохав у поліцейця дозволу плюнути в плювальницю і в сяєві своєї власної простодушності вступив до канцелярії зі словами:

¹ Тримай рота на замку і служи (нім.).

– Добрий вечір вам, панове, всім разом.

Замість відповіді хтось штурхнув його під ребра і підштовхнув до столу, за яким сидів пан з холодним чиновницьким обличчям, риси якого свідчили про звірячу жорстокість – ніби він щойно зійшов зі сторінок книжки Ломброзо «Про типи злочинців».

Він кровожерливо глянув на Швейка і сказав:

– Не робіть ідіотської міни.

– Це від мене не залежить, – серйозно відповів Швейк. – Мене з військової служби списали за ідіотизм, і особлива комісія офіційно визнала за ідіота. Я офіційний ідіот.

Подібний до злочинця пан заскреготів зубами.

– Те, в чому вас звинувачують, і всі ваші вчинки свідчать, що в вас усі клепки на місці.

І він нарахував Швейкові цілу низку різних злочинів, починаючи з державної зради й кінчаючи образою його величності і членів цісарського дому. В центрі тієї групи злочинів виблискувало схвалення вбивства ерцгерцога Фердіنانда, з якого виходила парость із новими злочинами, серед яких особливо вирізнялося підбурювання до бунту, оскільки це сталося в публічному місці.

– Що ви на це скажете? – переможно спитав пан із звірячими рисами обличчя.

– Цього і справді багато, – невинно відповів Швейк, – а що забагато, те шкодить.

– Ось бачите, самі погоджуєтеся.

– Я погоджуюся з усім, бо строгість мусить бути, без строгості ніхто ніколи нічого не зробить. Наприклад, коли я служив у війську...

– Заткніть пельку! – ревною поліційний радник на Швейка. – Говоріть тоді, коли вас про щось питатимуть. Розумієте?

– Чому ж не розуміти, – сказав Швейк. – Дозвольте доповісти, розумію і в усьому, що ваша милість ласкаво скажуть, я зумію зорієнтуватися.

– З ким маєте зносини?

– Зі своєю служницею, шановний пане.

– А чи не маєте знайомих у місцевих політичних колах?

– Маю, шановний пане. Купую вечірній випуск «Народної політики» – «сучки».

– Геть! – заверещав на Швейка пан із звірячим виразом обличчя.

Коли Швейка виводили з канцелярії, він сказав:

– На добраніч, шановний пане.

Повернувшись до камери, Швейк повідомив усіх арештованих, що такий допит – це жарти. Там на вас трохи погрімають, а наприкінці виженуть.

– Раніше, – вів далі Швейк, – бувало куди гірше. Читав я колись книжку, що обвинувачені мусили ходити по розпеченому залізі й пити розтоплене олово, щоб можна було виявити, хто не винний. А хто не хотів признаватися, тому запихали ноги в іспанські чоботи й розтягували на драбині або пекли йому пожежним смолоскипом боки, як це робили зі святим Яном Непомуцьким. Той, кажуть, верещав при цьому так, ніби з нього шкіру живцем дерли, і не переставав ревити, аж поки його в непромокальному мішку не скинули з Еліціного мосту.

Переклав з чеської
Степан МАСЛЯК.

Жан-Поль САРТР (1905-1980)

Жан-Поль Шарль Емар Сартр (фр. Jean-Paul Charles Aymard Sartre; 21 червня 1905, Париж – 15 квітня 1980) – французький філософ, письменник, сценарист, громадський діяч, який вважається провідною фігурою французької філософії та марксизму 20-го століття. Сартр є одним з ключових представників екзистенціалізму (і феноменології). Його робота здійснила значущий вплив на соціологію, критичну й постколоніальну теорію та літературознавство. Сартрові присудили Нобелівську премію з літератури 1964 року, попри те, що він намагався відмовитися від неї, заявивши, що завжди одхрещувався від офіційних почесностей і що «письменник не повинен дозволити перетворити себе на інституцію».

Сартр перебував у вільних стосунках із видатною феміністкою та філософкою-екзистенціалісткою Симоною де Бовуар. Сартр і де Бовуар діяли наперекір культурно-соціальним припущенням і очікуванням свого виховання, яке вони вважали буржуазним, як у стилі життя, так і в мисленні. Конфлікт між гнітючим, духовно деструктивним конформізмом і «автентичним» способом «буття» став домінантною темою ранньої творчості Сартра, втіленою в його основній філософській праці «Буття і ніщо» (фр. *L'Être et le Néant*, 1943). Введенням Сартра в його філософію є праця «Екзистенціалізм – це гуманізм» (фр. *L'existentialisme est un humanisme*, 1946).

Жан-Поль САРТР

Герострат

Перекладено за виданням: Jean Paul Sartre. *Le mur*. Editions Gallimards, 1967.
© Олег Жупанський, 1994, переклад українською мовою.

Люди, – на них треба дивитися згори. Я гасив світло і підходив до вікна: вони навіть і гадки не мали, що хтось може спостерігати за ними згори. Їх турбує, які вони спереду, менше – ззаду, але всі їхні заходи розраховані на глядачів із зростом метр сімдесят. Хто хоч раз замислювався, яке враження справляє капелюх, коли дивитися на нього з сьомого поверху? Люди не дбають про захист своїх плечей і черепів, захоплюючись крикливими барвами і картатими тканинами, не відають, як здолати цього великого ворога Людства – перспективу, що зникає. Я перехилився через поруччя балкону і починав реготати: де ж вона тепер, та дивовижна «струнка постава», якою вони так пишалися? Постаті сплющувалися до хідника, а дві довгі вкорочені наполовину ноги стирчали прямо з плечей.

Балкон сьомого поверху: саме тут я мусив би прожити все своє життя. Моральні переваги слід підкріплювати матеріальними символами, без

яких вони втрачають вартість. Тож у чому саме моя перевага над людьми? Лише в зручності місця, та й годі: я став над людством, часточкою якого був сам, і споглядаю його. Ось чому я любив шпилі Нотр-Даму, майданчики Ейфелевої вежі, церкву Сакре Кер, свій сьомий поверх на вулиці Делямбр. То прекрасні символи.

Щораз я мусив спускатися вниз. Щоб, скажімо, навідатися до контори. Я задихався. Коли буваєш урівні з людьми, то їх уже набагато важче вважати мурахами: вони розчулюють. Якось на вулиці я натрапив на мертвого. Він лежав долілиць. Його перекинули на спину, він стікав кров'ю. Я побачив його розплющені очі, лиховісний погляд, калюжу крові. І сказав собі: «Нічого особливого, справляє не більше враження, ніж щойно розлита фарба. Йому намастили носа червоною фарбою – ото й усе». Але я відчув млосну огиду, яка вдарила мені в ноги і в потилицю, я знепритомнів. Мене відвели до аптеки, кілька разів ляснули долонею межиплечі і дали ковтнути спирту. Хотілося їх повбивати.

Я знав, – то були мої вороги, але вони самі того не відали. Вони підтримували одне одного, гуртувалися і, напевне, й мені допомогли б, гадаючи, що я їхній. Та якби ці добродії знали хоч найменшу дрібку правди, то віддухопелили б мене. Вони те й зробили, але трохи згодом. А якби спіймали й дізналися, хто я насправді, то стерли б на порошок, дубасили б у поліцейській дільниці зо дві години, скрутили б мені руки, стягнули б штани, а насамкінець шпурнули на землю моє пенсне і, доки я, колінуючи, шукав би його, копали б мене, регочучи, в зад. Я завжди передбачав, що вони зрештою відлуццюють мене: я слабкий і не можу себе боронити. Ті, котрі вже не один день полювали на мене, були дужі. Вони штовхали мене на вулиці, щоб позбиткуватися, побачити, що я робитиму. Я мовчав. Удавав, ніби нічого не розумію. І все ж вони на мій гачок попалися. Я їх боявся якось підсвідомо. Ви таки слушно міркуєте – у мене були поважніші підстави їх ненавидіти.

Все пішло набагато краще, відколи я придбав револьвера. Почуваєшся на силі, якщо постійно носиш при собі ось таку штуkenцію, яка, бабахнувши, може наробити чимало галасу. Я його брав по неділях, клав просто до кишені штанів, а потім, як звикле, ішов прогулюватись бульварами. Я відчував зброю, коли вона випиналася з кишені, немов краб, відчував біля стегна її холод. Але мало-помалу револьвер нагрівався від мого тіла. Я йшов скуто, мов чоловік, у якого напружився член і заважає кожному його крокові. Я засовував руку до кишені і намацував предмет. Час од часу заскакував до туалету – навіть там я був дуже обережний, бо часто хтось заходив до сусідньої кабінки, – витягав револьвер, зважував на долоні, розглядав його чорне руків'я з насічкою і чорну гашетку, що нагадувала напівпримружену повіку. Ті, хто, стоячи за перегородкою, бачили мої розставлені ноги і холоші штани, гадали, що я справляю потребу. Та я ніколи не роблю цього в громадських туалетах.

Якось увечері запала мені до голови думка стріляти людей. Це було в суботу, я вийшов, щоб пошукати Леа, білявку, яка чатувала перед готелем на вулиці Монпарнас. Я ніколи не мав інтимних стосунків із жінками, бо почувався б окраденим. Їх, звичайно, водять у номери за їхньою згодою, але ж вони вас пожирають своїм велетенським волохатим ротом, що нижче пупа, і, зрозумійте мене, саме вони – і надовго – виграють від

цього обміну. Я нічого ні в кого не прошу задарма, але й не маю бажання переплачувати; мені пасувала б жінка холодна й побожна, що віддалася б мені з огидою. Щомісяця першої суботи я підіймався з Леа до кімнати готелю «Дюкенс». Вона роздягалася, і я розглядав її, не торкаючись навіть пальцем. Декілька разів усе йшло як по маслу, – спускав у штани, а то якось я зібрався на силі, щоб упоратись. Цього вечора я не застав Леа на звичному місці. Хвильку зачекав, тоді збагнув, що її не буде, можливо, в неї нежить. Це сталося на початку січня, холод проймав до кісток. Я був у розпачі: мав-бо палку вдачу і тут же смакував втіху, якої сподівався домогтися цього вечора. Та все склалося гаразд. На Одеській вулиці була одна чорнявка, я давненько закріпив її; вона трохи підтоптана, проте міцна й огрядна: я не гидував літніми жінками: роздягнені, вони видаються голішими за інших. Але ця не знала моїх уподобань і нахилів, признатися їй у всьому ні сіло ні впало було трохи ніяково. А крім того, я остерігався нових знайомств: такі жінки можуть дуже легко заховати у себе за дверима якогось горлохвата, і тільки-но увійдеш, як цей тип відразу тебе пограбує. Щастя, коли ще й не віддубасить. Проте цього вечора я був не знати який хоробрий, тож вирішив зайти додому і про всяк випадок прихопити револьвера.

За п'ятнадцять хвилин я був у тієї жінки і, маючи в кишені зброю, нічого не боявся. Якщо придивитися до неї зблизька, то впадав у вічі її жалюгідний вигляд. З обличчя вона нагадувала мою сусідку, дружину аджюдана, мені це подобалося, бо я давно вже мріяв побачити її голою. Вона вдягалася при відчиненому вікні, тож коли аджудан виходив, я ховався за свою шторою, щоб заскочити її зненацька. Але мадам це робила в глибині кімнати.

У готелі «Стелла» залишалася тільки одна вільна кімната на п'ятому поверсі. Ми почали підійматися. Жінка була надто опасиста, зупинялася на кожній сходинці, щоб перевести дух. Я почувався молодчиною: не впрів і, незважаючи на черевце, легко здолав п'ять поверхів, навіть не захекавшись. На майданчику сходів п'ятого поверху вона зупинилася і, відсапуючись, взялася правою рукою за серце. Лівицею дістала ключ від кімнати.

– Височенько, – видихнула вона, ледве спромігшись на усмішку.

Я мовчки взяв у неї ключа, лівою рукою відімкнув двері; в правій затис револьвера, націливши його через кишеню перед себе; випустив лише тоді, як повернув умикач. У кімнаті було порожньо. На вмивальнику знічев'я лежав маленький квадратик зеленого мила. Я посміхнувся: з таким коханцем, як я, не дуже й потрібні і біде, і маленькі квадратики мила. Жінка й досі важко дихала позаду, і це мене збуджувало. Я обернувся, вона потяглася до мене губами. Я її відштовхнув.

– Роздягайся, – наказав їй.

Там був гаптований фотель; я зручно всівся. Саме в таких випадках мені бракує цигарки. Жінка скинула сукню, потім зупинилася, недовіжливо поглядаючи на мене.

– Як тебе звати?– запитав я, відкидаючись на спинку.

– Рене.

– Гаразд, Рене, покvapся, я чекаю.

– А ти не роздягаєшся?

– Хутчій, – кинув я їй, – не зважай на мене.

Вона зняла свої панталони і дбайливо поклала на сукню разом із бюстгальтером.

– Ну що, мій любий розпуснику, маленький лінивцю?– завуркотіла вона.– Ти хочеш, щоб твоя жіночка зробила всю роботу сама?

Мовлячи це, вона ступила до мене і, спершись руками на бильця мого фотеля, незграбно спробувала стати навколішки між моїми ногами. Але я її грубо підвів.

– Ні, ні!

Вона здивовано подивилася на мене.

– То чого ж ти хочеш?

– Нічого. Просто пройдися, я більше нічого не вимагаю.

Вона почала вайлуватو походжати туди-сюди. Ніщо так не діймає жінок, як вимога пройтися голими. Вони не звикли ходити на низьких підборах. Повія горбилася, руки звисали. Щодо мене, то я був на сьомому небі: почувався затишно, спокійно вмостившись у фотелі, зодягнений з п'ят до лопат, я навіть не зняв рукавичок, а ця літня пані з моєї примхи гола-голісінька кружеляла довкола мене.

Вона повернула у мій бік голову і, задля пристойності, кокетливо всмінулася:

– Ну, я гарна тобі? Ти втішений?

– Мовчи.

– Але все-таки, – раптом обурилася вона, – ти ще довго збираєшся так мене ганяти?

– Сідай.

Вона сіла на ліжку, і ми мовчки втупилися одне в одного. У неї була гусяча шкіра. Через стіну чулося цокання будиків. Нарешті я звелів:

– Розстав ноги.

Вона на хвилюк завагалася, а потім підкорилася. Я вперся поглядом межи її ноги і засопів. Тоді почав реготати так голосно, що з очей потекли сльози. І сказав відверто:

– Чи ти думаєш, що робиш?

І знову зайшовся реготом.

Вона якусь мить заціпеніло дивилася на мене, тоді геть зашарілася і знову стулила ноги.

– Мерзотник, – процідила вона крізь зуби.

Але я зареготав ще дужче, тоді вона схопилася на рівні, як ошпарена, хапаючи із стільця бюстгальтера.

– Гей, ти, – крикнув я, – це ще не все. Я дам тобі п'ятдесят франків, але за мої гроші ти зробиш те, що я хочу.

Вона нервово шарпнула свої панталони.

– Мені набридло, сам розумієш. Я не знаю, чого ти домагаєшся. Якщо ти прийшов зі мною сюди, щоб позбиткуватися...

Тоді я витяг свого револьвера і націлив на неї. Жінка мовчки кинула на мене стривожений погляд і поклала назад панталони.

– Ходи, – наказав я їй, – шпацируй.

Вона тупцяла ще хвилин п'ять. Потім я примусив її залізти рукою в мої штани і там виконувати вправу. Коли відчув, що мої спідні змокрили, підвівся і простягнув їй купюру в п'ятдесят франків. Вона взяла.

– До побачення, – додав я, – гадаю, що не надто натовмив тебе за таку ціну.

Я вийшов, залишив її зовсім голою посеред кімнати із бюстгальтером в одній руці і п'ятдесятифранковою купюрою в другій. Не шкодував за своїми грішми: я її приголомшив, а повію здивувати не так уже й легко. Тож подумав, спускаючись сходами: «Ось те, чим хотілося ошелешити їх усіх». Я радів, як дитя. Я прихопив із собою зелене мило і, коли повернувся додому, довго ним милився під теплою водою, аж доки між пальцями залишилася тонесенька плівка, що нагадувала м'ятну цукерку, котру довго смоктали.

Але вночі я раптом прокинувся і знову побачив її обличчя, вираз очей, коли виказав їй свою пристрась, її таусте черево, яке здригалося що не крок.

Яка ж я тварюка, картав я сам себе, відчуваючи гіркі докори сумління: мав би вистрелити ще тоді, там, продірявити черево, як решето. Саме цієї ночі і три подальші мені марилися шість маленьких червоних дірочок довкола пупка.

Згодом я вже не виходив без свого револьвера. Я дивився на спини людей, коли вони проходили, і уявляв, як вони падатимуть, якщо в них стріляти. Я поклав собі за звичай щонеділі ходити до «Ле Шатле» і зупинятися біля виходу після концертів класичної музики. Близько шостої вечора я слухав бамкання годинника, і білетерки розчиняли скляні двері з клямками. Це був початок: натовп виходив поволеньки, люди ніби пливли, очі ще сповнені мрій, серця ще в полоні сентиментальної краси. Багато хто оглядався довкола себе подивованим поглядом, вулиця здавалася їм голубою. Тоді вони таємниче всміхалися: вони перейшли з одного світу в інший. Саме в цьому іншому світі на них очікував я, засунувши праву руку до кишені й напружено стискаючи руків'я зброї. На якусь мить я уявив собі, що стріляю по них. Я їх збивав униз, як великі винні бочки, вони котилися, падали одне на одного, а ті, що залишилися живі, панічно кидалися в театр, розбиваючи шибки входних дверей. Ця гра була надто виснажлива: зрештою, в мене почали тремтіти руки, і я змушений був зайти до Драгера випити коньяку, щоб прийти до тями.

Жінок я не вбивав. Я б цілювся їм у крижі. Або ж у литки, щоб танцювали.

Я ще ні на що не зважився. Але вже звик до думки, що мушу чинити саме так, ніби все вже було вирішено. Я почав уточнювати подробиці. У тирії на базарі «Данфе-Рошро» я вправлявся в стрільбі. Картонні мішені показували, що я стріляю кепсько, проте люди – то великі мішені, влучити в них легше, надто стріляючи впритул. Потім я почав роздзвонювати свої задуми. Вибрав день, коли всі мої колега зібралися в конторі. Це було в понеділок уранці. Я навмисне поводився з ними дуже люб'язно, хоча мені було гидко тиснути їм руки. Вони знімали свої рукавички, щоб привітатися. У них була непристойна манера оголювати руку: вони відкочували рукавичку і повільно стягували її вздовж пальців, одкриваючи повну зморщену долоню. Щодо мене, то я завжди беріг свої рукавички, не знімав їх.

У понеділок вранці нічого надзвичайного не сталося. Друкарка комерційної служби щойно принесла нам квитанції. Лемерсьє з нею мило по-

жартував і, коли вона вийшла, присутні докладно, з глибоким знанням справи смакували всі її принади. Потім заговорили про Ліндберга. Вони дуже любили Ліндберга. Я сказав:

– Я люблю чорних героїв.

– Негрів?– запитав Массе.

– Ні, чорних у тому розумінні, що й чорна магія. Ліндберг білий герой. Він мене не цікавить.

– Поїдьте подивіться на чорних, якщо вам не важко перетнути Атлантику, – мовив ущипливо Буксен.

Я їм виклав свій погляд на чорного героя.

– Якийсь анархіст, – виснував Лемерсьє.

– Ні, – заперечив я тихо, – анархісти люблять людей, тільки по-своєму.

– Тоді це просто ненормальний.

Тут Массе, що мав освіту, втрутився у розмову:

– Я знаю вашого типа, – звернувся він до мене.– Його звати Герострат. Він прагнув прославитись і не знайшов нічого ліпшого, як підпалити храм Артеміди в Ефесі – одне з семи чудес світу.

– А хто був архітектором того храму?

– Не пригадую, – признався він, – але думаю, що ніхто не знає його імені.

– Справді? Але ж ви згадали ім'я Герострата? Як бачите, він не схибив.

Розмова на цьому скінчилась, проте я був цілком спокійний, вони її пригадають у слушну хвилину. Я вперше почув про Герострата, і його історія мене підбадьорила. Вже минуло більше двох тисяч років, як він помер, а його вчинок і далі сяє, як чорний діамант. Я подумав, що моя доля буде коротка і трагічна. Спочатку це мене страхало, та згодом я з цим звикся. Якщо слави можна досягти в такий спосіб, то це жахливо, але з іншого боку, це давало змогу одним махом перевершити могутність сили і краси. Виходячи на вулицю, я відчував у тілі дивну міць. При мені був револьвер, річ, яка вибухає вогнем і громом. Проте вже не від нього я брав свою впевненість – я сам її випромінював, ставав істотою на кшталт револьверів, хлопавок і бомб. Я теж якогось дня, наприкінці свого похмурого життя підірву світ і спопелю його у полум'ї шаленому й раптовому, як спалах магнію. Саме тоді мені снився впродовж багатьох ночей один і той же сон. Я був анархістом і, взявши пекельну машину, йшов до того місця, де має проїхати цар. Ось в умовлений час проїздить кортеж, вибухає бомба – і ми на очах натовпу злітаємо в повітря: я, цар і три офіцери, пообвішувані золотом.

Тепер цілі тижні я не з'являвся в конторі. Вештався бульварами серед своїх майбутніх жертв або ж зачинався в кімнаті, будуючи плани. Мене звільнили на початку жовтня. На дозвіллі я komponував і переписував у сто двох примірниках оцього листа:

«Пане!

Ви знамениті, і ваші книги друкуються тиражами в тридцять тисяч. Я зараз вам скажу чому: бо ви любите людей. Гуманізм просто у ваших жилах, вам пощастило. По-справжньому ви живете лише в товаристві; тільки-но побачивши собі подібного, навіть не знаючи його, тут же відчуваєте до нього приязнь. Вам подобається його тіло, його манера вимовляти слова, його ноги, які рухаються доволно, а особливо його руки;

вам подобається, що у нього по п'ять пальців на руці і що він може протиставити великий палець іншим пальцям. Вас утішає, коли ваш сусід бере чашку зі столу, бо його манера брати є суто людською, ви часто описували її у своїх творах. Рухи, правда, не такі спритні, як у мавпи, – правда ж? – зате інтелігентніші. Ви любите також людську плоть, любите людську ходу – ходу каліки, що знову вчиться ходити, вдаючи, ніби кожен крок – нове відкриття, любите його особливий погляд, якого не витримують хижаки. Ви легко підібрали відповідний тон, щоб говорити людині про людину – цнотливий і збентежений. Люди пожадливо накидаються на ваші книги, читають їх, сидячи у розкішних фотелях, мріють про кохання велике, нещасливе і стримане, яке ви їм зобразили, і цим утішаються за те, що вони бридкі, підлі, обдурені, не отримали підвищеної платні. І охоче вихваляють ваш останній роман, мовляв, чудовий твір.

Вам, певно, цікаво буде дізнатись, що таке людина, яка не любить інших людей. Атож, це я, і я їх люблю так мало, що вбив би з півдюжини. Можливо, ви запитаєте: чому всього півдюжини: Бо в моєму револьвері лише шість куль. Якось маячня, чи не так? Ба більше, вчинок, власне, аполітичний. Але ж, признаюся, я не можу любити їх. Я дуже добре розумію, що ви відчуваєте. Але те, що вас приваблює в них, у мене викликає огиду. Я бачив, як і ви, людей, що методично жууть і, втупившись оком у економічний журнал, лівою рукою гортають його сторінки. Хіба я винен у тому, що мені приємніше снідати разом із тюлєнями? Як тільки в людини ворухнеться хоч один м'яз на обличчі, воно одразу спотворюється гримасою. Коли вона жує, пильнуючи, аби рот був закритий, кутики його то піднімаються, то опускаються, людина немов раз у раз переходить від безтурботності до несподіваного смутку. Я знаю, що ви це любите й називаєте невсипуцією Духу. Але в мене такі речі викликають відразу, я не знаю чому – такий уже вродився.

Якби ми різнилися лише смаками, я б вам не набридав. Але все відбувається так, ніби у вас є милосердя, а в мене його немає жодної крапельки. Мені вільно любити чи не любити американські омари, проте якщо я не люблю людей, то я паскуда і нема мені місця під сонцем. Вони вкрали в мене сенс життя. Я сподіваюся, ви розумієте, що я хочу сказати. Ось уже тридцять три роки, як я стукаю в зачинені двері, над якими виведено: «Ніхто не ввійде сюди, якщо він не гуманіст». Хоч за що я брався, все мусив кинути, треба було вибирати: або зважуватися на безглузду і марну справу, або визнати, що рано чи пізно вона обернеться їм на користь. Думки, які, власне, призначалися не їм, я не міг відділити від себе, не міг сформулювати, вони жили в мені мов невидні порухи мого ества. Навіть ті знаряддя, якими я послуговувався, насправді належали їм, наприклад, слова, і я захотів мати свої слова. А ті, які в мене є зараз, уже побували невість у скількох головах; вони самі впорядковуються в моїй голові завдяки звичкам, яких набралися в інших, і, пишучи до вас, я з оглядою користуюся ними. Але це вже востаннє. Кажу ж вам: любити людей – це однаково, що просити в них дозволу тягти лямку. А я тягти лямки не хочу. Я зараз візьму револьвер, вийду на вулицю і побачу, чи можна вчинити що-небудь проти них. Бувайте, пане, можливо, саме з вами я наразі зустрінусь. Тоді ви ніколи не дізнаєтесь, із якою втіхою я всаджу

вам кулю в лоба. Якщо не зустрінемось, – а це найімовірніше, – читайте застрягні газети. Ви побачите там, що особа на ім'я Поль Гільбер у нападі шалу застрелила п'ятьох перехожих на бульварі Едгара-Кіне. Ви знаєте ліпше від усіх, почім проза великих буднів. Ви, зрештою, зрозумієте, що я не «шаленець». Навпаки, дуже врівноважений, і прошу вас, пане, прийміть запевнення в моїх найщиріших почуттях.

Поль Гільбер».

Я запечатав сто два листи в окремі конверти й адресував їх сто двом французьким письменникам. Потім поклав це все разом із шістьма блоками марок до шухляди свого столу.

Наступні два тижні я дуже рідко виходив на вулицю і потроху звикався з думкою про свій злочин. У люстерку, в яке я іноді заглядав, з приємністю помічав зміни на своєму обличчі. Очі побільшали, вони, карі та ніжні під пенсне, заповнювали все лице, – я ними крутив, як планетами. То були прекрасні очі митця і вбивці. Після масової бойні я, певне, мав змінитися ще більше. Я дивився фотокартки двох гарних дівчат, служниць, які вбивали і грабували своїх господинь. Я бачив їхні знімки перед тим і після того. Перед тим їхні обличчя коливалися, як безжурні квітки поверх мереживних комірців. Від них несло чистотою і звабливою чесністю. Шпильки на голові були хвилясті, як і їхнє волосся. Ще більший спокій, ніж їхнє витке волосся, комірці і вираз облич, з яких одразу було видно, що вони у фотографа, навівала їхня сестринська схожість, така примітна, що відразу з'являлася думка про кривні зв'язки і могутні корені родинного клану. Після того їхні обличчя палали, як пожежі. Вони мали оголені шиї майбутніх смертників. Усюди зморшки, жахливі зморшки страху й ненависті, складки, шрами на тілі, ніби якийсь звір пройшовся пазурами по їхніх лицах. А очі, ті назавжди застигли великі бездонні карі очі – як у мене. Вони вже не були подібні одна до одної. У кожній по-своєму закарбувався у пам'яті той спільний злочин. «Якщо досить, – казав я собі, – злочину, який, зрештою вони вчинили цілком випадково, якщо його досить, щоб так змінити ці сирітські голівки, то які ж будуть наслідки злочину задуманого й підготовленого мною заздалегідь?» Він заволодів би мною, зруйнував би мою суто людську потворність... злочин розтинає навіпіл життя того, хто його здійснює. Там повинні бути такі хвилини, коли хотілося б повернутися назад, але він, цей іскристий мінерал, уже там, позаду вас, заступає нам шлях, зосталося лише вибрати годину, щоб порозкошувати своїм злочином, щоб відчуті його давучий тягар.

Я зроблю все, щоб та година стала моєю: я вирішив скоїти вбивство на горішньому відтинку Одеської вулиці. Я скористаюся розгубленістю, щоб утекти, хай самі прибирають свої трупи. Чкурну з усіх ніг, перетну бульвар Едгара-Кіне і швидко поверну на вулицю Делямбр. Мені вистачить тридцяти секунд, щоб добігти до дверей свого помешкання. А в цей час мої переслідувачі будуть ще на бульварі Едгара-Кіне, вони загублять мене, їм треба буде, певно, більше години, аби напасти на мій слід. Я чекатиму на них у себе і, перш ніж почую їхній стукіт у двері, перезаряджу револьвера й вистрелю собі в рот.

Я жив на широку ногу; домовився з крамарем із вулиці Вавен, щоб

уранці і ввечері мені приносили смачні страви. Слуга дзвонив, я не відчиняв, чекав кілька хвилин, потім ледве прочиняв двері і бачив у довгастому кошику, що стояв на підлозі, повні тарілки, які ще парували.

27 жовтня, о шостій годині вечора, в мене залишилося сімнадцять франків і п'ятнадцять сантимів. Я взяв свого револьвера, стос листів і вийшов. Дверей я не замикав, щоб мати змогу швидше ввійти знову після того, як вистрелю. Я почувався зле, руки похололи, в голові стугоніла кров, а в очах різало. Я дивився на крамниці, на будинок Вищої школи, на магазин канцприладдя, де купував олівці, і нічого не впізнавав. Я запитував себе: «Що це за вулиця?» На бульварі Монпарнас вешталася повно людей. Вони мене штовхали, відпихали, стусали ліктями, плечима. Я віддавався на волю людського потоку, мені бракувало сил, щоб протиснутися між ними. І раптом у самому осередді цього юрмища я відчув себе страшенно самотнім і нікчемним. Ніби люди могли мені заподіяти зло, якби тільки того захотіли! Я боявся, бо мав у кишені зброю. Мені здавалося, вони ось-ось здогадаються, що вона там. Тоді б вони подивилися на мене суворо і сказали б: «Ну ж... ну...», з радісним обуренням, хапаючи мене своїми гачками і лапами. Лінчувати його! Вони мене підкинуть над головами, і я впаду у їхні руки, як лялька. Я подумав, що розумніше відкласти виконання свого задуму до завтра. Я пообідав у «Куполь» за шістнадцять франків і вісімдесят сантимів. У мене залишилося сімдесят сантимів, які я викинув у риштак.

Я проспидів три дні у своїй кімнаті, не ївши, не спавши. Причинив віконниці і не зважувався ні підійти до вікна, ні ввімкнути світло. В понеділок хтось подзвонив мені в двері. Я, затамувавши подих, чекав. За якусь хвилю задзвонили ще. Я підійшов навшпиньки і припав оком до замкової шпарини. Побачив лише клапоть чорної тканини і гудзика. Незнайомець подзвонив знову, потім спустився вниз, я його не впізнав. Вночі мені марилися пальми, під якими текла вода, фіолетове небо над банею храму. Я не відчував спраги, бо час од часу ходив пити з крана. Зате дошкуляв голод. Мені примарилася також засмагла повія. Це було в замку, що я спорудив на Кос Нуар, за двадцять лье від найближчого поселення. Вона була зі мною гола й самотня. Погрожуючи револьвером, я її примусив стати навколішки, бігати навкарячки; потім прив'язав до стовпа і після тривалого втовкмачування, що я хочу з нею вчинити, зрешетив її кулями. Ці видовища мене так збудили, що мені нічого не залишалось, як задовольнити себе. Відтак я незрушно лежав у темряві, голова була абсолютно порожня. Почали поскрипувати меблі. Вибило п'яту годину ранку. Я віддав би геть усе, аби лише якось покинути свою кімнату, але не міг спуститися донизу, тому що вулицями ходили люди.

Настав день. Голод відступився, але я почав пітніти: сорочка стала мокра. Світило сонце. Тоді я подумав: «Він причаївся у замкненій кімнаті. В темряві. Уже три дні Він не їв і не спав. Подзвонили, і Він не відчинив. Зараз Він спуститься на вулицю і Він уб'є. Мене охопив страх. О шостій годині вечора голод знову дався взнаки. Я божеволів од гніву. Якусь мить натикався на меблі, потім повмикав на кухні та в інших кімнатах світло. Я почав співати на повний голос, помив руки і вийшов. Мені треба було якихось дві хвилини, щоб опустити всі свої листи у поштову скриньку. Я їх опускав по десять штук. Кілька конвертів я, мабуть, зім'яв. Відтак

попрямував бульваром Монпарнас до вулиці Одеської. Зупинився перед вітриною з блузками і, побачивши там своє обличчя, подумав: «Саме для цього вечора».

Я причаївся на горішньому відтинку Одеської вулиці, неподалік газового ліхтаря, і чекав. Пройшли дві жінки, вони простували, взявшись під руки. Білява сказала:

– Вони повиставляли килими з усіх вікон, наше дворянство вже перейшло на ролі статистів.

– Вони без копійки грошей? – спитала друга.

– Навіть маючи гроші, можна згодитися на роботу, яка дає п'ять луїдорів на день.

– П'ять луїдорів! – ошелешено вигукнула чорнява.

Проходячи повз мене, вона додала:

– Я собі уявляю, як їх, певне, забавляє носити одяг своїх предків.

Вони пішли далі. Мені було холодно, хоча я дуже впрів. Якоїсь миті я побачив, як підійшло троє чоловіків, я їх пропустив: мені потрібно було шістьох. Той, що зліва, глянувши на мене, клацнув язиком. Я відвів погляд.

О дев'ятнадцятій годині п'ять хвилин неподалік від бульвару Едгара-Кіне пройшли два гурточки людей. То були чоловік та жінка з двома дітьми, позаду них простували три літні жінки. Я ступив крок уперед. Жінка була сердита і смикала хлопчика за руку. Чоловік промовив тягучим голосом:

– Ото вже проклятуца дитина.

Серце в мене калатало так сильно, що я відчув слабкість у руках. Я ступив уперед і завмер перед ними. Пальці моєї руки у кишені, торкаючись гашетки, геть змокрили від поту.

– Перепрошую, – сказав чоловік, відштовхуючи мене.

Я згадав, що замкнув двері своєї кімнати, і це зруйнувало всі мої наміри: треба було гаяти неоціненний час, аби їх відчинити. Люди пішли собі далі. Я обернувся назад і машинально попрямував за ними. Але в мене більше не було бажання в них стріляти. Вони зникли на бульварі у натовпі. Я притулювся до стіни. Наслухав, як пробамкало восьму годину вечора, дев'яту. Я повторював подумки: «Навіщо вбивати всіх цих людей, які вже й так мертві», – і мені захотілося сміятись. Якийсь пес підбіг і нюшив мої ноги.

Коли мене обігнав огрядний чоловік, я схаменувся і пішов слідком за ним. На його червоній потилиці між капелюхом і коміром пальта виділялася складка. Він ступав трохи перевальцем і важко дихав, здавався кремезним і дужим. Я вийняв револьвер: блискучий та холодний, він викликав у мене огиду. Я погано пам'ятав, що маю з ним робити. Я кидав погляд то на нього, то на потилицю цього типа. Складка на потилиці мене смішила, вона нагадувала рот, усміхнений і жовчний. У голові крутилася думка, чи не викинути револьвер у риштак.

Раптом тип обернувся і гнівно зиркнув на мене. Я відступив крок назад. – Я до вас... хотів запитати...

Він не слухав і витріщився на мої руки. Я насилу докінчив:

– Чи не підкажете мені, на якій вулиці театр Гете?

Обличчя у нього було повне, а губи тремтіли. Він мовчки вказав рукою. Я відступив ще крок і сказав:

– Мені хотілося...

В цю мить я знав, що зараз завию. Я не хотів: я випустив йому три кулі в черево. Він якось безглуздо упав навколішки, його голова схилилася на ліве плече.

– Стерво, – випалив я йому, – бісове стерво!

Я помчав геть. Чув його харчання, водночас крики і метушню позаду. Хтось запитав: «У чому річ, вони билися?», – потім в один голос закричали: «Вбивця! Вбивця!» Я не думав, що ці крики стосуються мене. Та вони різонули мій слух, як пожежна сирена, яку я чув ще в дитинстві. Зловісна й легковажно безглузда. Я біг з усіх ніг.

Єдине, в чому моя помилка: замість побігти вгору Одеською вулицею до бульвару Едгара-Кіне, я побіг униз до бульвару Монпарнас. Коли я це помітив, було вже надто пізно. Я був у самій гущі юрби, здивовані обличчя повернулися до мене (пам'ятаю дуже нафарбовану жінку в зеленому капелюшку з китицею), і я чув, як за моєю спиною з вулиці Одеської долинали безглузді вигуки: вбивство! Чиясь рука лягла на моє плече. Тоді я мов збезумів: я не хотів померти, затоптаний натовпом. Я вистрелив ще двічі. Люди заверещали і розступилися. Я забіг до кав'ярні. Відвідувачі схопилися зі своїх місць, але не зважилися мене зупинити, я пробіг через залу і зачинився в нужнику. В моєму револьвері залишалася лиш одна куля.

Збігла хвилина. Я задихався і чекав. Усе застигло в таємничому мовчанні, наче всім їм одібрало мову. Я підніс свою зброю до очей і побачив Ті маленьке жерло, чорне і кругле: куля вилетить звідти, порох обпалить мені лице. Я знову опустив руку і чекав. Урешті вони почали підступати крадькома, ось уже згуртувалися в справжню вовчу зграю, якщо судити з човгання по підлозі. Вони тихенько перешіптувалися, потім замовкли. А я важко дихав і думав, що вони чують моє дихання через перегородку. Хтось тихенько підійшов і посмикав за ручку дверей. Він, мабуть, приклався до стіни, щоб уникнути кулі. Мене аж поривало пальнути – але остання куля була для мене.

«Чого вони чекають? – питав я себе. – Якби гуртом натиснули на двері, вмить висадили б їх, і я не мав би часу застрелитися, вони схопили б мене живцем». Але за дверима не поспішали, вони облишили мене, надавши повну змогу накласти на себе руки. Негідники, вони боялися.

Нарешті долинув голос.

– Відчиняйте, вам нічого лихого не зроблять.

Настала тиша, потім той самий голос заговорив знову:

– Ви ж добре знаєте, що втекти не зможете.

Я не відповів, мені не було чим дихати. Щоб підбадьорити себе і наважитися пустити кулю в лоба, я втовкмачував собі: «Якщо вони мене схоплять, то почнуть лупцювати, виб'ють зуби, можливо, виколють око». Мені кортіло знати, чи той гладун помер. Може, я його лише поранив... а дві інші кулі, гляди, й не зачепили нікого... Чи вони до чогось готувалися, бо тягли щось важке по підлозі? Я квапливо встромив дуло револьвера собі в рота і з усієї сили затис зубами. Але вистрелити не міг, не спромігся намацати пальцем гашетку. Все знову провалилося в тишу.

Тоді я викинув револьвера і відчинив двері.

Костянтин МОСКАЛЕЦЬ

Чорне на чорному

Якщо виживу, що розповім про цю війну? Який спогад буде найяскравішим, а може, найчорнішим, сліпучим, мов сийво вибуху, бездонним, мов портал, що веде до пекла людського болю й горя, завданого війною? Чи виводить із пекла на світло? Перебираю спогади, мов чорні кульки розарію. Не знаю, на якому спинитися, де взяти критерій, що дозволить віддати перевагу саме цій картині пам'яті, намальованій винятково чорними фарбами, чорним на чорному. Буча? Гостомель? Убиті цивільні із зав'язаними за спиною руками? Пошатовані «Градами» тіла військових в Охтирці? Згвалтовані діти? Харків? Маріуполь? Що саме, де саме, якщо чорне – всюди, і всюди крикає?

Водночас хіба можна все – навіть моторошну м'ясорубку війни – зображувати винятково в похмурих тонах? «Ми сміємося, тільки тим і рятуємося», – пише в коментарі до моїх рефлексій на фейсбуці знайомий поет, який від початку війни безжально знищує російську навалоч. І справді, невже в нас не лишилося бодай краплі надії на дні пересохлої за рік війни душі? Попри смерті вагітних жінок і сотень безневинних дітей. Попри вибухи, від яких ми з дружиною часто прокидаємося і вже не можемо заснути, ховаючись у вузькому коридорі, подалі від вікон, що стали смертоносними, вікон, які замість світла тепер несуть сотні гострих скалок розбитого на друзки мирного життя, сліпоту, кров і жах безвиході.

А ще ці сни, дедалі загрозливіші, сни, в яких так само лунають канонади і мерехтять чорні світла смерті, сни з грибами ядерних вибухів над Києвом, від яких ми ховаємося у зруйнованих ірпінських будинках і покинутих лікарнях із закривавленими бинтами на підлозі, з руками й ногами безіменних солдатів у цинкових ночвах. Чим ці сни кращі за реальність? Чи гірші? Кращі чи гірші? Де взяти критерій? З початком війни добро і зло помінялися місцями.

Хтозна-чому, може, як відлуння або відповідь на десятки тоскних питань, пригадується розповідь моєї вже покійної тітки, яка вижила під час Другої світової війни, хоча мала всі шанси загинути. Вона тоді була восьмирічною дівчинкою, батька якої розстріляли фашисти. Однією з улюблених розваг сільської дівчини була дідова клуня. Клуня – це сарай, зроблений із плетеної лози і обмазаний глиною впереміш із кізяками. У клуні фашисти тримали євреїв. Коли радянські війська відступали, то підірвали міст через Сейм. Щоб відновити його, німці привезли з концтабору декілька десятків майстрів-євреїв, яких щодня ганяли на відбудову мосту. На ніч замикали у клуні, де їх охороняли угорці-колаборанти. (Коли я бачу по телевізору Орбана, мені здається, що його батько був серед тих охоронців. Я, звичайно, можу помилятися.) Угорські посіпаки добре знали українську мову. Дехто з євреїв теж. Сидячи у клуні після важкого робочого дня, вони розмовляли з дітьми. І навіть розповідали їм казки крізь шпарину, видлубану у стіні.

– Що ви зробите з євреями, коли вони побудують міст? – запитувала дівчинка.

— А ми їх позабиваємо! — регочучи, відповідали угорці.

Сирота, вона легко могла уявити собі, як угорські фашисти це зроблять. Вона вже встигла побачити чимало вбитих. Вона уявляла, як єврейські восьмирічні дівчата й хлопці теж позалишаються сиротами в далекій Трансильванії, і гірко плакала, крадькома просовуючи у щпарину яблука та скоринку сирітського свого хліба.

— Рано-вранці, щойно вставало сонце, — розповідала тітка, — вони збиралися перед тією щпариною, яка дивилася на схід, і молилися. Молилися про порятунок. Палко молилися. Потім їх гнали на роботу.

Врешті євреї добудували міст, і їх усіх позабивали.

У цій історії добро і зло були на своїх місцях. Ми жаліли євреїв, ми оплакували їхню смерть, як завжди оплакують смерть людини. Однак, коли російські кати прийшли на нашу землю, ми почали радіти смерті, а ще краще — смертям. Ніколи не забуду святкування на тому ж таки фейсбуці, коли кількість убитих російських окупантів досягнула ста тисяч. І я вже знаю, який спогад стане для мене основним і знаковим.

Чернігівщина тоді була відрізана від решти України. Поїзди не ходили, пошта й магазини не працювали, місто потроху доїдало свої запаси. Банкомати не працювали, автомобільні шляхи стояли заміновані, до того ж не раз можна було нарватися на загін окупантів і втратити життя, адже рашисти довго не розбиралися, хто ти й чому опинився на дорозі.

Якось приблудна російська танкова колона зупинилася на окраїні. Продуктовий пайок у них давно закінчився, магазини стояли порожні, тому тут не було чим поживитися. Вони вже кілька днів нічого не їли, адже їхнє командування сподівалося на блискавичну перемогу і не забезпечило їх харчами. Танкісти кинулися по хатах, забираючи хліб, сало, все, що трапилося під руку. Вони поводитися достоту, як німецькі фашисти у радянських пропагандистських фільмах, навряд чи зауважуючи цю подібність («Матка, яйка, млеко есть? Хайль Гітлер, давай сюда»). Вони дуже квапилися, тому не встигли нікого розстріляти, та ніхто з переляканих пенсіонерів і не наважувався чинити їм хоч якийсь опір. На ходу жеручи український хліб, вони рушили трасою до Батурина. Тут їх і накрили вогнем наші, спопеливши разом із награбованим добром.

Це була жорстока, сповнена люті, але все-таки радість — їхати порожнім шосе й бачити спалену техніку російських вироdkів на узбіччях. Тих, що безпідставно називали себе нашим братським народом, століттями повторюючи один і той самий сценарій батуринської різанини та івгальтування. (Ніколи не забуду тих дитячих черепів, що їх викопували під час реставрації батуринської цитаделі.) Цього разу їм не вдалося втілити свій улюблений сценарій у життя. Цього разу вони самі добре втілилися в смерть. І втіляться ще не раз, аж доки відповзуть у свої смердючі болота.

Ось ця картина, ця візія, на якій можна зупинити погляд. Чорні обвуглені танки, чорні трупи, яким український хліб став поперек горла. Чорні безрезневі поля, з яких уже зійшов сніг. Починається нова історія. Чорне на чорному, з якого проростають нові жита і нові життя, вже без оскажених сусідів, так само як у щпарині на сході зароджується перша цятка непереможного світла. І я сподіваюся дожити разом з усіма вами, дорогі мої українські брати й сестри, до того дня, коли з надр чорноти, бруду й гаданої безвиході народиться наша перемога. Світла і чиста, як білий світ, як перший сніг.

ПУБЛІЦИСТИКА

Увага до пересічної людини

Моє знайомство з українським письменником Валерієм Олександровичем Шевчуком відбулося у 80-і роки, коли я брав участь у творчій зустрічі молодих українських письменників у київському видавництві «Молодь». Правда, знайомство з його творчістю відбулося набагато раніше. Пізніше, пригадую, у 1993 році, я завітав у його київську квартиру по вулиці Кавказькій, де відбулася цікава розмова не тільки про літературу, бо ж Валерій Шевчук цікавився життям українців Словаччини. Результатом цієї зустрічі була і купа книжок, які надарував мені Валерій Олександрович, але й інтерв'ю, яке надрукував журнал «Дукля» (№ 5/1993, с. 59-61). У розмові ми доторкнулись і такої болючої й пекучої проблематики, як політичне русинство. Такою була його відповідь: *«Я дивлюся на це, як на чергову політичну провокацію проти українського народу, бо завжди всі завоювники українського народу хотіли український народ розколоти. І завжди зіштовхнулись Схід – Захід, зіштовхнулись якісь регіональні групи з центром, і всі вони боялися, щоб український народ не був єдиний, не був монолітний. В першу чергу, це розуміла й робила Росія, яка, очевидно, є автором цього чергового фарсу. Вона ж була автором і так званого москвофільства, яке особливо міцно закоренилось в Закарпатті. Більше того, намагались зробити все, щоб не було з'єднання Закарпаття з Галичиною. Чому? Бо Галичина на той час була П'ємонтою української культури. Там виходили основні журнали, там практично формувалася українська нація, українська інтелігенція, українська свідомість. Через те було поставлено й оцей бар'єр, щоб ці ідеї не пішли й туди, щоб Україна не була єдина. Щодо слова «русин». Я автор не тільки історичних романів, вважаю себе істориком, багато працюю в історії. Можу з повним авторитетом сказати, що слово «русин» зовсім не суперечне слову «українець», а що це – синонім... У мене є книжка, яка написана у 1611 році. Тут зразу пишеться русини-українці. Русини – це історична назва, яка прикладалася не тільки до західних українців, а прикладалася й до східних українців».* Прочитую ці слова ще і ще, бо вони й тепер звучать дуже актуально. Пізніше були ще зустрічі на спілчанських зборах, випадко-

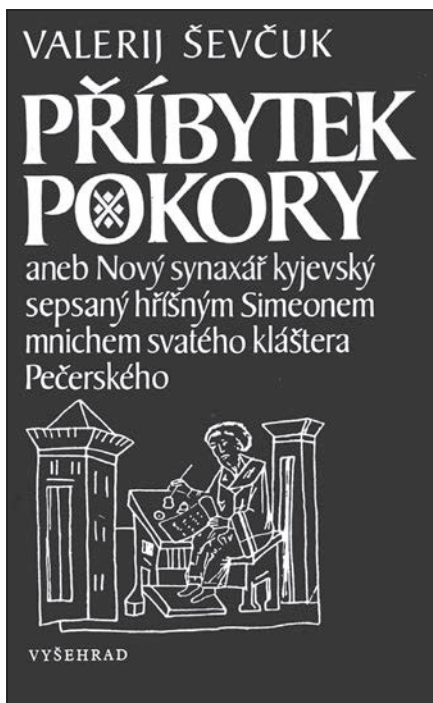
У 1977 році кошицьке «Східнословачьке видавництво» у серії «Липа» видало по-словацьки збірку оповідань Валерія Шевчука «Жовте листя в липні» у перекладі Ю. Андрічика.

ва зустріч у видавництві «Веселка»... Але основне – я не оминав жодної нагоди, аби знайомитись з кожним його новим твором.

Валерій Олександрович Шевчук – прозаїк, драматург, літературознавець, історик. Він автор прозових книжок: «Серед тижня», «Набережна, іг», «Середохрестя», «Вечір святої осені», «Крик півня на світанку», «Долина джерел», «Маленьке вечірнє інтермецо», «На полі смиренному», «Дім на горі», «Барви осіннього саду», «Три листки за вікном», «Камінна луна», «Птахи з невидимого острова», «Мисленне дерево», «Дзигар одвічний», «Стежка в траві. Житомирська саґа», «У череві апокаліптичного звіра», «Око прірви», «Жінка-змія», «Привид мертвого дому», «Юнаки з вогненної печі», «Біс плоті» та багато інших. Він дослідник давньої української літератури, у цьому зв'язку видав (упорядкування та переклад) антології й окремі видання. З літературознавчих праць нагадаймо хоча б – «Дорога в тисячу років», «Із вершин і низин», «Енеїда» І. Котляревського в системі літератури українського бароко», «Доля: Книга про Т. Шевченка в образах та фактах». Як історик видав, наприклад, монографію «Козацька держава», упорядкував книги «Іван Мазепа», «Самійло Кішка» тощо.

Художні твори В. Шевчука перекладалися на 21 мову світу. В автобіографічних замітках «Сад житейських думок, трудів та почуттів» він напише: «1972 р. Віра Вовк, українська письменниця з Бразилії, надрукувала моє оповідання «Дорога від батька» португальською. 1973 р. мене переклали на польську, словацьку та англійську, 1974 р. вийшла в Польщі книга «Набережна, 12» з двох повістей. У 1977 р. «Набережна, 12» вийшла в Будапешті угорською мовою, а в Кошицях з'явилася книга оповідань «Жовте листя в липні» – словацькою. 1978 р. мене переклали грузинською та молдовською, 1979 р. – молдовською... Немало мене перекладали і у вісімдесятих роках. У 1980 р. вийшла в Москві моя перша книга в російському перекладі Н. Дангулової (всіх їх було три), в 1981 р. в Будапешті вийшов мій томик із повістей «Крик півня на світанку» та «Голуби під дзвіницею», 1982 р. мене переслали на угорську, грузинську, польську, білоруську, 1985 р. вийшов солідний том у «Москві «На поле смиренном». «На полі смиренному» вийшла також у перекладі чеською та німецькою мовами. Цього-таки 1985 р. вийшла в мене книга в Болгарії «Тепла осінь», 1989 – «Дім на горі» польською і книга оповідань «Вечір святої осені»; тоді ж у Києві «На полі смиренному» вийшла англійською, в 1990 р. в Москві вийшла книга «Камінна луна».

П'єси В. Шевчука йшли в театрах Києва та Львова, на сюжети його творів поставлено п'ять художніх фільмів.

Празьке видавництво «Вишеград» у 1985 році видало роман Валерія Шевчука «На полі смиренному» чеською мовою. Автором перекладу була Зіна Ґеник-Березовська.

У центрі уваги Валерія Шевчука була завжди людина. Коли йому у 1988 році вручали Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка за роман-триптих «Три листки за вікном», то під час урочистої церемонії письменник сказав, що естетичною програмою його творчого покоління була і залишається – увага до пересічної людини, людини серед людей, тій людині, яка живе поряд з тобою. Навіть і в своїх історичних романах він завжди намагався наблизити саме такого героя, оскільки вважав і вважає, що це один із достойних способів, як повернути літературі її високе покликання.

Іван ЯЦКАНИН.

Світ Валерія Шевчука і його світло

6 травня пішов із життя Валерій Шевчук – культовий письменник-шістдесятник, літературознавець та творець унікального українського літературного світу.

«Я стою перед дзеркалом. Ось воно, кругле, як сьогоднішній день, уже пожовтіле від часу, в яке вдивлялися мої батьки, мій дід по матері й баба; далі сліди стираються, далі – темінь, яку я вже не годин прозирнути», – саме так, у непроглядну для нас темінь круглого задзеркалля часу пішов автор цих рядків Валерій Шевчук.

Він пішов у засвіти саме в період нової хвилі обговорення впливу штучного інтелекту на інтелект людський. І саме він, письменник, історик та перекладач Валерій Шевчук, вірив у силу людського інтелекту та ламав стереотипи. Вірив у силу українського духу, синтезу різних епох та світів, які витворювали химерні історії доль і у його текстах. Втім, якщо говорити чесно, ім'я Валерія Шевчука, традиційно для постколоніальних культур, де своє знецінюється «більшою» (у нашому випадку російською) літературою, «широко відоме у вузьких колах».

Назвати його письменником масової літератури – неможливо. Але неможливо собі уявити українську культуру без його творів, досліджень і перекладів з давньої української. Валерій Шевчук – це інтелектуальна, яскрава, тепла і сучасна епоха, він лишає нам поле і дім на горі, який дає нам всім підстави пишатись цим надбанням.

Валерій Шевчук став інтелектуальним символом нерадянської літератури в радянський час, згодом отримав Шевченківську премію за унікальний роман-трилогію «Три листки за вікном», довкола якого точаться і досі дискусії, мовляв, до якого ж напрямку зарахувати його роман – психологічного, готичного, магічний реалізм? Загадки, які він лишав у кожному своєму тексті, не часто відкриваються, – це і є ознакою постмодерної, сучасної і багатопарової літератури. Загадкою і досі лишається, як вдавалось Валерієві Шевчуку видавати і публікувати свої романи за радянських часів.

Був період, коли Валерій Олександрович потрапив під негласну заборону друкуватись, то ж понад двадцять років «писав у стіл». Деякі з дослідників його творчості окреслюють три важливі напрямки діяльності Шевчука, а саме літературознавчі роботи, сучасна та історична художня проза. Його також вважають засновником так званої «Житомирської прозової школи».

Нерадянський, без фальші робітничо-селянського реалізму (а в той період видавали лише тих, хто писав саме у стилі соцреалізму, всі інші напрямки були під забороною), він гуртував довкола себе захоплених історією та особливо давньою літературою. І при тому залишався самотником.

Втім, мав захоплення, яке не полишав, – книжки. Він читав, збирав і аналізував їх. Родом із Житомира, свого часу письменник пригадував в одному з нечисленних інтерв'ю: «Вдома у нас не було ніякої бібліотеки, бо мій батько – швець (звідси і прізвище «Шевчук»). Він дуже любив, коли працював, – а він працював допізна, – щоб мати сиділа і читала йому книжки. Удома було небагато книжок, але батько приносив деякі видання із шевської фабрики, де була дуже хороша бібліотека... Коли мама давала грошей, щоб у школі купили якийсь пиріжок, між нас була «заборона»: ніхто не мав права тратити ці гроші на щось інше, крім книжок. А ще я в шкільні роки мав човен, якого здавав напрокат, і за це брав копійки. Ці кошти не витрачали на жодні смакоти, ні на що – тільки на книжки. Купували тоді різне – було і погане, і дурне, але принаймні ми привчилися до книжки».

Коли заарештували брата Валерія, Анатолія Шевчука, теж письменника і дисидента, Валерій змушений був звільнитись із роботи (а працював він у відділі музеєзнавства Києво-Печерської лаври).

Валерій Шевчук встигав працювати не лише із сучасною, а й давньою літературою, кількість його праць вражає – майже 500 наукових і публіцистичних статей з питань історії літератури, давньої літератури і перекладів на сучасну українську та адаптації давніх текстів.

Його роман «Дім на горі» входить до списку ста найкращих творів української літератури за версією українського ПЕН і який науковці характеризують як «аргумент життєздатності, природності, нормальності й рівноправності української літератури». Якщо світ химерної прози, магічного реалізму та давніх манускриптів з українським голосом поєднати, з пам'яттю, історіями і українським тлом, це і буде частина світу Валерія Шевчука.

Валерій Шевчук так і залишався ніби осторонь сучасного культурного життя – з усіма його блискітками, переповненими глядачами залами, бестселерами та погоною за славою. Втім, він ставав наставником для багатьох, без перебільшення, сучасних українських авторів. Так буває, коли культовість не означає популярність.

Як і його улюблений Сковорода – Валерій Шевчук жив «сродною працею», яка давала йому більше, ніж миттєва насолода популярністю. Здається, що він розумів і знав, що гра в довгу – це найкраща стратегія. Він створив і сформував один із найкращих літературних канонів. Ми зрозуміємо це згодом. Так буває з хорошими письменниками, до яких визнання приходить значно пізніше за їхнє тутешнє життя.

Прикро, що світ української і світової літератури не оцінив за життя всього таланту Валерія Шевчука. Здається, було кілька кампаній із номінування Валерія Олександровича на Нобелівську премію з літератури від України. Для цього були і переклади – 22 мовами видані його твори у світі – і відгуки-рецензії. Не було, здається, одного у комітеті – бажання бачити українську культуру на мапі світової. Хоча саме Валерій Шевчук доклав свого життя на її яскраве оприявлення. І так, більшість із цих проблем у тій колоніальній меншовартості, з якою вперто боровся Валерій Шевчук своєю працею.

Останні роки свого життя Валерій Шевчук хворів, працював мало. Дуже радів відвідувачам, які приходили до нього в гості, не забували. Він пішов у засвіти у 85.

Найкращим проявом пошани до людини, яка творила нам цей світлий світ, буде нагода торкнутись його текстів. Ще раз. Для когось – вперше. Але точно не востаннє. Бо там приховано те, що не відпустить читача, і це точно не темінь круглого дзеркала, а світло його світу, українського світу...

Ярина СКУРАТІВСЬКА, Укрінформ.

Лідер неокласиків

Микола Зеров – поет, літературознавець, майстер сонетної форми та перекладач античної поезії. А також легендарний професор, на лекції якого приходили навіть викладачі, покидаючи своїх студентів, лідер неокласиків і той, кого називали «живим сріблом» і «Золотоустом».

Він став ворогом для радянської влади, бо одним фактом свого існування руйнував міт про провінційність і меншовартість української культури. Після абсурдного звинувачення в керівництві терористичною групою й арешту він сперечатиметься з чекістами про Пантелеймона Куліша, а на Соловках перекладатиме «Енеїду» українською.

«Скучающий осьмокласник» із феноменальною пам'яттю

Микола Зеров народився 26 квітня 1890 року в повітовому місті Зінькові в інтелігентній учительській родині. «Батько вчитель, потім – завідувачий городською школою, нарешті – 1905 року – інспектор народних шкіл, мати – з дрібного землевласницького роду Яреськів – з-під Диканьки, роду козацького, але доказуючого дворянство», – так писав Зеров у своїй автобіографії.

Батько Зерова Кость Іраклійович піклувався про освіту дітей – він любив спостерігати за природою, описував її в оповіданнях, які потім читав дітям, їздив до шкіл на велосипеді, відвідував лекції молодих учителів, інколи й сам давав зразкові уроки. У родині було одинадцятьоро дітей, з яких до повноліття дожило лише семеро і троє з них стали відомими діячами: один із братів Миколи Зерова став вченим ботаніком, академіком АН УРСР, а інший – письменником, відомим під літературним псевдонімом Михайло Орест.

Спілкувалися в родині двома мовами: батько російською, а мати українською. Марія Яківна прищепила дітям любов до мови – вона походила з роду вільних козаків і жоден з її прасурів не був у кріпацтві.

Юний Микола Зеров після закінчення школи вчився в Охтирській та Першій київській гімназіях. Саме це навчання стало початком його любові до Києва – київська гімназія була розташована в одній з будівель сучасного університету Шевченка.

Там 13-річний Зеров разом із друзями створює рукописний журнал «Скучающий осьмокласник», де «публікують» віршовані пародії на гімназистів та їхніх учителів. Гімназійна адміністрація не залишила цього без уваги й занизила Зерову оцінки на випускних іспитах, щоб він не отримав медаль за успіхи у навчанні.

Але студент Зеров мав феноменальну пам'ять: запам'ятовував багато інформації та міг ситуативно цитувати великі тексти, тому відсутність медалі не завадила йому вступити й вивчитися на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира.

Видатні лекції Зерова-Золотоуста

Після закінчення навчання Зеров учителював у Златополі та Баришівці, згодом викладав латину в Другій Київській гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства і українознавство в Архітектурному інституті. Працював редактором бібліографічного журналу «Книгарь», а вже у 1923 році Зеров повертається як

викладач у стіни своєї альма-матер, Київського інституту народної освіти, як він називався тоді.

Про виступи Миколи Зерова серед студентів ходили легенди. Його університетська лекція була радше невимушеною розповіддю, цікавою бесідою, а під час його промов у аудиторіях западала абсолютна тиша – настільки слухачі були зацікавлені зловити кожне слово викладача.

«В художньому інституті захоплення слухачів було таке велике, що під час лекцій Миколи Зерова лекції з інших предметів не могли відбуватися: всі викладачі йшли слухати лекції з української літератури. Щоб не «зривалися» інші лекції, вирішили перенести предмет Зерова на останні години в розкладі», – згадував один із сучасників.

«Він був природженим і блискучим лектором. Його називали Золотоустом, а за вміння відгукватися на кожну важливу подію – «живим сріблом». Часто студенти зустрічали і проводжали його аплодисментами, що, очевидно, подобалося Миколі Костьовичу, і він приходив додому в гарному, піднесеному настрої», – зі спогадів дружини Софії Зерової.

Творчість, лідерство серед неокласиків і гумор

Зеров перекладав українською твори давньоримської, західноєвропейських та російської літератур – завдяки йому з'явилися неперевершені інтерпретації багатьох класичних поетів. У власній поетичній творчості Зеров віддав перевагу сонетам і александрійським віршам, які вирізнялися досконалістю форми та філософськими мотивами.

У 1920 році вийшли підготовлені ним «Антологія римської поезії» та «Нова українська поезія», що стали помітним явищем у тогочасному літературному житті. Про «Антологію римської поезії» критик Сергій Єфремов писав: *«Не дилетантом заходиться він біля своєї праці, а озброєний солідною підготовкою і це, разом з справжнім поетичним хистом, дало прегарні, немов ковані переклади, що староримський побут влучно зодягають в одягу українського слова»*. Автором обкладинки став Георгій Нарбут.

Микола Зеров був ідейним лідером літературної групи неокласиків. Також він належав до інтелігентського гуртка, що сформувався довкола художника Георгія Нарбута.

На зібраннях вони часто обговорювали справи розвитку української літератури та мистецтва, але було й місце для жартів – разом з Нарбутом і ще кількома друзями Зеров створював містифікаційний та сатиричний образ такого собі Лупи Грабуздова. Сьогодні відомі дві його поезії від імені Грабуздова, також збереглися пародії на тогочасних літераторів. До прикладу, про Павла Тичину Лупа Грабуздов відгукувався так:

*«Навколо – комуна,
А космос – в душі,
Че-ка ж над ухом:
– Бреши,
А пиши!»*

Про почуття гумору Зерова розповідь така ситуація: одного разу письменник зламав зуб, і щоб перетворити недолік на свою перевагу, він написав цикл дотепних сонетів «Зламався зуб»:

*«Прощай, навек прощай, мое кохання!
Позбувся зуба я... Щербатий і сумний,
Я понесу в могилу сподівання
На усміх твій, рожево-золотий.
Проклятий сир. І добрий, і твердий,
Зламав без жалю зуб пломбирований мій,
І я шепчу, шепчу без розставання:
Прощай навек, кохана, – до свідання».*

Але повернімося до серйозніших поетичних зразків – у 1924 році вийшла збірка Зерова «Камена», яку вважають найяскравішим зразком поезії українських неокласиків. Сонети цієї збірки вплинули на розвиток жанру в українській поезії, а ціла низка віршів найвидатніших римських поетів була перекладена вперше. Вважається, що обкладинку до книги створив сам автор, а назва збірки узятя з античної міфології: «каменами» римляни називали богинь – покровительок поезії, мистецтв і наук.

Літературна дискусія – Зеров підтримує Хвильового

У 1925 році почалася відома літературна дискусія, яка тривала до 1928 року – письменники обговорювали, якою має бути новітня українська література. Микола Хвильовий був одним з її ініціаторів: він стверджував, що важливими є освіченість, заглиблення у світовий досвід і вміння поводитися зі словом, а не просто пролетарське походження та бажання писати.

І Хвильовий, і Зеров тяжіли до інтелектуалізму, європейських тенденцій – і обоє мріяли бачити українську літературу в загальноєвропейському контексті. Тож у дискусії Зеров-критик стає на бік Хвильового. Хвильовий пішов далі й став стверджувати, що українська література може і має розвиватися окремо від російської, орієнтуючись передусім на Європу – «геть від Москви!». Микола Зеров у свою чергу кинув клич *Ad Fontes* («До джерел»), що означало наголос на глибокому вивченні власних і світових культурних традицій.

Зустріч харківських і київських митців. Київ, 1923 р. Серед них Максим Рильський, Микола Хвильовий, Майк Йогансен, Павло Тичина, Микола Зеров, Михайло Драї-Хмара, Григорій Косинка, Володимир Сосюра, Тодось Осьмачка. Фото: суспільне надбання

«Ми хочемо такої літературної обстановки, в якій будуть цінуватися не маніфест, а робота письменника; і не убога суперечка на теоретичні теми – повторення все той же пластинки з кричущого грамофону, – а жива й серйозна студія літературна; не письменницький кар'єризм «человека из организации», а художня вибагливість автора перш за все до самого себе», – писав Микола Зеров.

За це письменників затаврували «буржуазними націоналістами». Також драгувала опонентів Зерова його вимога замість гурткового протекціонізму запровадити здорову літературну конкуренцію. Після закулісного втручання в дискусію Йосипа Сталіна Миколу Зерова починають переслідувати.

Переслідування й особисті трагедії

З кінця 1920-х років почалося справжнє політичне цькування письменника. Миколу Зерова відстороняють з посади професора за так званий контрреволюціонізм, а згодом і звільняють. Радянські спецслужби чинили на нього тиск, забо-

роняючи йому продовжувати літературну діяльність. Не витримавши подібного тиску, вчиняє самогубство Микола Хвильовий, друг Зерова.

Ще одним величезним потрясінням для Зерова стала смерть від скарлатини його єдиного десятирічного сина Костика-Котика. На церемонії прощання Микола Зеров виголосив прощальну промову латиною, мовою мертвих. На здивовані погляди присутніх він згодом відповів: *«Вам здалося це недоречним? А хіба не можна зрозуміти, що я ховаю не лише Котика, але й самого себе? Що я звертаюся до мертвого сина, бо перед живими мені вже виступати не доведеться?»*

Дружина Софія Зерова не змогла бути на похороні, бо лежала в лікарні. Стосунки подружжя й до цієї трагічної події вже давно були складними, адже в Софії був роман із письменником Віктором Петровим-Домонтовичем і Зеров знав про це.

«Терористична група Миколи Зерова»

27 квітня 1935 року до Зерова прийшли з обшуком та арештували за звинуваченням у тому, що він керівник контрреволюційної терористичної націоналістичної організації. Разом із ним арештували 28 представників української інтелігенції.

Підставою для обшуку стало «зінання» одного з колег по перу про «траурне зібрання» у квартирі Максима Рильського за кілька днів після розстрілу Григорія Косинки, де присутні читали вірші та висловлювали співчуття з приводу смерті письменника. Серед учасників він назвав й ім'я Миколи Зерова. Також під час обшуку чекісти знайшли так звані речові докази: книгу «Політика» з дарчим написом Григорія Косинки та історичний роман «фашиста» Пантелеймона Куліша «Чорна рада».

Спочатку Зеров намагався пояснити, заперечував, сподівався, що йому вдасться реальними фактами домогтися справедливості. Але після цілого року допитів і психологічного тиску остаточно виснажений морально письменник вже був готовий на все, тільки б це закінчилося. Він навіть порадив іншим, що *«нужно хоть что-нибудь клеветать на себя, иначе нас всех расстреляют»*.

Після «тасувань» «терористичну групу Зерова» визначили з шести учасників: Микола Зеров, Павло Филипович, Ананій Лебідь, Марко Вороний, Леонід Митькевич, Борис Пилипенко. Навіть для радянських органів справа Зерова виглядала цілковитою «липою»: *«Проверкой установлено, что бывший сотрудник НКВД УССР Овчинников, принимавший участие в расследовании данного дела, за нарушение социалистической законности осужден, а бывший сотрудник НКВД Литман за фальсификацию следственных материалов из органов госбезопасности уволен по фактам, дискредитирующим звание офицера»*, – йдеться у висновках про реабілітацію Зерова, писаних уже по його смерті.

Військовий трибунал на закритому судовому засіданні без участі звинувачених і захисту розглянув судову справу. Зерову визначили міру покарання: десять років позбавлення волі у виправно-трудових таборах з конфіскацією належного йому майна.

Заслання й убивство

У 1936 році етап із Миколою Зеровим та іншими засудженими в справі прибув на Соловки. За станом здоров'я він не міг працювати лісорубом і тому прибирав кімнати, а закінчивши роботу, в комірчині сторожа займався перекладами та історико-літературними студіями. За багатьма свідченнями, він завершив багато-

річну працю над українською версією «Енеїди» Вергілія, про що Зеров пише в листах до дружини. Рукопис цього перекладу втрачено або знищено.

Останній з листів Зерова до дружини датований 19 вересня 1937 року.

Без будь-яких додаткових підстав і пояснень «справу Зерова та ін.» нагально переглянула особлива трійка УНКВС по Ленінградській області. Зерову, Филиповичу, Вороному, Пилипенку було винесено найвищу міру покарання – розстріл. Вони загинули 3 листопада 1937 року. Миколі Зерову було 47 років.

Батько Зерова щотижня писав Сталіну лише одну фразу: «Де мій син Микола?» Згодом йому відповіли, що син помер від запалення легенів 1937-го, а дружині після війни відповіли, що Зеров помер 1942 року. Ні вона, ні батько так і не дізналися справжніх обставин смерті.

Микола Зеров був реабілітований посмертно ще самою радянською владою у 1958 році – вирок Військового трибуналу і постанова особливої трійки УНКВС по Ленінградській області були скасовані, а справу припинено «за відсутністю складу злочину».

Про актуальність спадщини Миколи Зерова говорять літературознавці

Микола Зеров – не лише блискучий інтелектуал 1920-х. Це постать, актуальна доти, доки ми читаємо і міркуємо про українську культуру. Недавно я запостив у фейсбуці уривок із його роздумів про історію та сучасний стан українських перекладів – і перша реакція майже всіх читачів була: «Ну як про сьогодні!» Не через те, що ми ходимо колами, а тому, що гостра і точна думка залишається актуальною.

Небагато знайдеться в нас критиків й істориків літератури, які б настільки системно бачили нашу культуру, хто б так влучно і гостро міг її описати. Був Зеров – і після цього просто соромно розводити ту демагогію, яка в нас нерідко маскується під інтелектуальність і патріотизм. Бо справжня розмова про те, чим ми були і є, може бути такою, як у зеровських статтях, книжках, лекціях.

А ще, звісно, він великий поет – один із найбільших у нашому ХХ столітті й, зізнаюся, мій найулюбленіший. Рильський, рецензуючи єдину його прижиттєву збірку, «Камена», зауважував: багато що там буде не зовсім зрозумілим навіть для досвідченого читача. *«Але пощо ж писати так, щоб то потребувало коментарів? Відповім на це теж питанням: для чого взагалі писати книги?»* От саме так: Зеров показав, що таке справжня складність поетичної мови – мови культури. І водночас ті ж самі вірші справляють глибокий емоційний вплив, бо їхня складність – єдиний спосіб зобразити те, про що йдеться: Київ, безнадія, вічність, культура.

Хороших видань Зерова не дуже багато: двотомник 1990 року, монументальне «Українське письменство» 2003-го. Давно є потреба в зібранні творів – бодай не повному, але добре підготованому. Сподіваюся, до цього дійде.

Зараз особливий час для перечитування творів Миколи Зерова, тому що ми перестаємо вірити в інтелект і талант, які не доповнюються сумлінністю. Своєю чергою Зеров – це ерудит й естет, для якого інтелектуалізм означав насамперед відвагу (ні, не просто величаву позу). Це людина, що рішуче прагнула подолати провінційність української культури, а в незворушності вбачала симптоми сірості й меншовартості.

Це харизматичний і чуйний викладач, який міг зібрати величезну аудиторію

навіть під час блекаутів сторічної давності. Зрештою, це велика та шляхетна київська легенда. Кілька віршів, які Зеров присвятив нашій столиці, стали еталоном поезії про неї. Ніхто раніше не згадував в одному сонеті про кілька епох з історії Києва так динамічно, химерно й по-справжньому живо, що давньогерманські воїни опинялися поруч із новітніми розгнущаними футуристами. У його навіть не строфах – рядках про *«Шеделя білоколонне диво», «золотом цвяховану блакить»* або *«запашний простір, // Де ходить вітер горовий і п'яний»* Київ змальовано виразніше, аніж у деяких перехвалених романах.

Не вірте нікому, хто каже, що Зеров – безпристрасний автор, такий собі сухар! Він влучно іронізував іще в ранніх віршах (приміром, хвилюючись через екзамен), а згодом поєднував академічний раціоналізм зі спостережливістю поета. Навіть певною богемністю: у дружньому листі Зеров розповідав Михайлові Могиланському про безтурботну вечірку неокласиків у Віктора Петрова, після якої вони, як зазначено, «всім кодром» подалися фотографуватися на Володимирську гірку. А ще Зеров умів натхненно «запакувати» сюжет у стриману та лаконічну, зате оригінальну деталь, кепкуючи над ротатою вороною – уособленням обивателів чи міркуючи про Херсон – карту, висмикнуту з колоди похмурої минувшини.

Він інтригував. Наприклад, в українській літературі небагато поетів, чий твори про Донбас могли б за палітрою, експресією і таємничістю конкурувати з пейзажем цього київського професора: *«Дванадцять днів, дванадцять синіх чаш // Над сірими і ржавими ярами – // Ми їх пили маленькими ковтками, // Бо знали ми: півмісяць буде наш»*. Що вже казати про майстерність ввічливого тролінгу! Як літературний критик Зеров дорікав відомому авангардистові за «взяті напрокат образи», а дебютну книжку майбутнього соцреаліста назвав «типовою втратою початкового поета з провінції на затишні і набридлі теми».

Твори неокласика (і поезію, і літературознавчі праці, і критичні статті) в останні десятиліття друкують досить активно. Інколи в межах надзвичайно цікавих проєктів: згадаю, зокрема, антологію-артбук Олександра Андрієвського «Південні вірші» (2024). Але не певен, що сам Микола Костьович із його вимогливістю був би радий багатьом публікаціям. З одного боку, у 2002 році Микола Сулима ретельно упорядкував величезний, на понад тисячу сторінок, том робіт Зерова «Українське письменство». З другого – напевне, простіше знайти бібліотеку Ярослава Мудрого, ніж нове видання віршів Зерова бодай із якимись примітками. Чи кожен читач і кожна читачка зможе без фахових коментарів оцінити цю складну за змістом лірику, пересипану термінами й посиланнями? Не факт. Словом, на такому фоні радянський двотомник Зерова постає мало не зразковим (усе ж укладачами були Григорій Кочур і Дмитро Павличко, які любили літературу та мали пієтет до знакового модерніста).

До речі, дивно і прикро, що ми вчергове дискутуємо про велику російську любов Булгакова до нашого міста, про начебто корисність «Білої гвардії» для заглиблення в несфальшовану історію України. Російськомовний інтелігент Зеров став провідним українським урбаністом, надихаючись духом української старовини в Києві й не глузуючи над україномовними вивісками, як цей його сучасник. Може, такий приклад усе ж актуальніший сьогодні?..

Ясна річ, Зеров – не з тих поетів, чий вірші всі з легкістю цитуватимуть або наспівуватимуть. Але, на щастя, до неокласиків нині прикута увага. І це ще один їхній здобуток – утвердження інтересу, ба навіть моди на українське інтелектуальне мистецтво. Роль Зерова тут неможливо применшити.

Олеся КОТУБЕЙ-ГЕРУЦЬКА.

Непередбачуваний дивак чи комуніст?

Ярослав Гашек – один зі знакових чеських письменників, найбільш відомий за текстом «Пригоди бравого солдата Швейка», перекладеним понад 60 мовами.

Його шанують і читають, зокрема й в Україні: у Львові, в Києві, та інших містах і селах є топоніми на честь письменника.

Українською мовою є багато перевидань «Пригод бравого солдата Швейка», а також збірки оповідань і фейлетонів «Ідилія в пеклі».

Рання творчість Ярослава Гашека

У Празі Гашек був відомим представником богемі, жив від гонорару до гонорару. Він захоплювався російською літературою, зокрема Максимом Горьким, вважав його ідеї гідними наслідування. Вірив у панславізм, який об'єднає всі слов'янські народи в одну державу. Варто згадати, що на початку XX століття комунізм набув популярності, зокрема серед інтелігенції та робітничого класу в Європі. Це було пов'язано із соціально-економічними проблемами, які виникли через нерівність, викликану індустріалізацією, капіталізмом або монархізмом.

В 1901 році «Національна газета» опублікувала історію Гашека «Роми на їхньому святі». В тому ж році вийшли його тексти «Країна Ідилія» та «Він прийшов вчасно». Гашек писав ці твори після пішої мандрівки в Угорщину разом зі своїм молодшим братом Богуславом. Хлопцям тоді було 17 і 14 років. Оповідання «Країна Ідилія» описувало горе чеської селянки, чия мама і наречений раптово померли, а всю спадщину передали брату, а не їй.

Уже 1903 року Ярослав Гашек видав першу збірку поезії «Травневі вигуки», яку написав разом із другом і літератором-початківцем Ладіславом Гаєком. Того року він працював у банку «Славія» і навіть пообіцяв видавцю, що зробить там рекламу. Однак на час виходу збірки вже звільнився з банку.

У 1904 році Гашек долучився до чеських анархістів, а в 1907 році став редактором анархістського журналу «Комуна». До 1915 року він також писав фейлетони, які публікувалися в періодичних виданнях, загалом під 80 псевдонімами.

Як анархіст Гашек робив бомбу на маминій кухні

У книзі The Bad Bohemian: The Extraordinary Life of Jaroslav Hašek, author of The Good Soldier Švejk («Поганий Богеміанець: непересічне життя Ярослава Гашека, автора «Пригод бравого солдата Швейка»») британського письменника і дипломата Сесіла Парротта згадується один епізод, який ілюструє, або ж скоріше містифікує характер Гашека.

Ладіслав Гаєк згадував, як навідав Гашека у квартирі його мами. Гашек був зайнятим: сильно перемішував хімічні сполуки. Спитавши, що він робить, Гаєк отримав відповідь від Гашека: «Я роблю бомбу». Після цього на кухні пролунав вибух, вибило декілька шиб, мама Ярослава кинулась на кухню, а він поцілував її і просив не гніватися: «Я змішав це надто добре», – додав з усмішкою Ярослав Гашек.

Ярослав Гашек і Україна в Першій світовій війні

В 1915 році Ярослава Гашека мобілізували до 91-го Будейовицького піхотного полку, з яким він пройшов Галицьку літню кампанію 1915 року, взяв участь у боях під Поторицею Шептицького району. Отримав медаль «За хоробрість»

другого ступеня – за сумлінну передачу наказів від командування солдатам і доповіді про ситуацію на полі бою, підняття морального духу побратимів.

Вже 24 вересня 1915 року Ярослав Гашек у званні гефрайтера добровільно здається у російський полон під селищем Хорупань на Рівненщині. Пізніше його інтернують до табору військовополонених у Києві, пізніше – за Самару в табір Тоцьке на території Росії. Там долучається до складу Чехословацького стрілецького полку в складі російської армії, з нею вирушає до Києва. Вже на Рівненщині до 1917 року агітує військовополонених долучатися до свого підрозділу.

Створення «Пригод бравого солдата Швейка»

Повість із назвою «Бравий солдат Швейк у полоні», яка стала першотвором до епопеї, Гашек написав, перебуваючи на російській гауптвахті 11 днів у 1917 році через бійку з російським офіцером. Гашек шкодував, що не був в ув'язненні довший час. Пізніше він дописав повість у київському готелі «Прага», а видав у київському Слов'янському видавництві того ж року.

У романі «Пригоди бравого солдата Швейка» Гашек розповідає, зокрема, про події, які відбувалися на території України. Саме тому до міжнародного маршруту «Шляхами бравого солдата Швейка», який проходить землями Словаччини, Чехії, Польщі, Австрії, Угорщини, додана й Україна. Історія солдата Швейка завершується у Великому Колодні Львівської області, а також він побував у Львові, Сकेлівці, Хирові й Добромилі.

Чотири частини «Пригод бравого солдата Швейка» Гашек написав після повернення в Чехословаччину 1920 року. Автор помер від сухот 23 січня 1923 року, так і не дописавши ще дві частини.

Чи підпадає Ярослав Гашек під декомунізацію

Український інститут національної пам'яті (УІНП) у коментарі для «Суспільне Культура» зазначив, що топоніми на честь Ярослава Гашека не є елементами символіки комуністичного тоталітарного режиму. Це пояснюють тим, що Гашек не пов'язаний з встановленням радянської влади в Україні чи переслідуванням учасників боротьби за незалежність України, а також не обіймав керівні посади у СРСР.

Водночас Гашек був частиною комуністичної системи. В січні 1918 року він став свідком повстання більшовиків на київському заводі «Арсенал», а вже в березні 1918 року прямував у поїзді на Москву, пізніше ставши комісаром Червоної Армії. Відповідав за комуністичну агітацію, завідував друкарнею в Уфі, писав там статті та фейлетони.

За даними книги Зденека Штанси «Сражающийся Ярослав Гашек» («Ярослав Гашек, який бореться»), виданої в Уфі в 1962 році, Гашек очолював іноземний відділ РКП(Б), що спонукав іноземних військовополонених вступити в Червону Армію і боротися з білогвардійцями.

Як у Чехії ставляться до Ярослава Гашека

Водночас для чехів Гашек уособлює вільнолюбство, любов до пива й саркастичні бесіди. Радше *«невпорядкований і непередбачуваний дивак, ніж комуніст»*, як каже Забіяка.

Проте вже після Другої світової війни та встановлення комуністичного режиму в Чехословаччині образ Ярослава Гашека почали використовувати в ідеологічних цілях – так робили й з Іваном Франком, який став «вічним революціонером».

Олег Челяк
(suspilne.media)

Ярослав Гашек та його роман¹

І сам роман, і його герой уже давно стали визначним явищем світової літератури. Вони настільки міцно ввійшли у свідомість читача й критика, стали настільки самозрозумілі, що мало хто уявляє, якою несподіванкою видавався цей твір за часу його виникнення на свіже читацьке сприймання. І справді: Перша світова війна (як, зрештою, кожна війна) була трагедією велетенського масштабу, Грандіозним кошмаром, вершиною трагічного безглуздя. І література (звичайно, йдеться про справжню літературу) відгукнулася на події війни відповідним способом. «Вогонь» Барбюса, багато інших романів та оповідань, якщо не цілком аналогічних за спрямуванням, то подібних за тоном, глибоко серйозних, напружено-патетичних, – ось найтиповіший відгук на жахи війни. І ще довгий час по закінченні війни не змовкав цей відгук, і вже не як безпосередня реакція на те, що відбувається, а як болісний спогад, виникають такі твори, як «На заході без змін» Ремарка, чи Олдінгтонова «Смерть героя», або «Проща, зброе» Гемінґвея.

І ось раптом з'являється книга також про війну. Але звучить вона в зовсім інакшій, здавалося б, цілком неможливій, парадоксальній тональності. Це книга комічних пригод і ситуацій, книга нестримного, сказати б, раблезіанського сміху.

Відмінність «Пригод бравого вояка Швейка» від тогочасної антивоєнної літератури та й узагалі несподіваність висвітлення воєнної теми в цій книзі добре відзначив Іван Ольбрахт у своїй рецензії на роман:

«Я прочитав кілька воєнних романів та й сам, зрештою, один написав. Але в жодному з них нищівність, безглуздість і жорстокість світової війни не показано так виразно, як у Гашекової книзі. Усіх нас війна била кием по голові; коли ми писали, вона сиділа у нас за плечима і схиляла нам чола аж на папір, а коли щастило випростатись, то хіба ціною напруження всієї волі і м'язів. Гашек не мав потреби перемагати в собі війну, подолювати її. Він стояв вище за неї вже від самого початку. Він сміявся з неї. Він уміє сміятися з неї і в цілому, і в подробицях, ніби вона – не більше, ніж п'яний бешкет десь у жижеківській корчмі. Безперечно, щоб уміти так дивитися на неї, треба мати в собі чималу дозу швейкування і – скажу одразу те слово, яке хотів ужити пізніше, – потрібен до того ще й шмат геніального ідіотизму».

Зухвалий задум виправдав себе. Швейк не тільки ввійшов у світову літературу, – він став одним із світових типів, одним з найславніших образів світової літератури. Навіть мало прихильні до Гашека історики літератури звичайно згадують Швейка поруч таких імен, як Санчо Панса, Піквік чи Обломов.

Але перш ніж пильніше приглянутися до цього незвичайного роману, варто коротенько розповісти про його автора.

Народився Ярослав Гашек 30 квітня 1883 р. в Празі. Батько його, виходець із селян, був учителем гімназії, а згодом став службовцем у банку. 1889 р. хлопець почав відвідувати початкову школу, у 1893 р. вступив до гімназії, де серед його вчителів був видатний чеський романіст А. Їрасек. 1890 р. помер Ярославів батько. Матеріальне становище родини, неблизке й раніше, захиталося.

¹ Ця стаття літературознавця і перекладача Григорія Конура появилась у виданні Гашек Я. «Пригоди бравого вояка Швейка» (Київ, 1966), також у виданні у виданні з 1990 р. та у виданні київського видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2009 р. Стаття подається з незначним скороченням

Хлопець, що відзначався стільки ж своїми здібностями, скільки й незалежністю вдачі, почав без суворого батькового нагляду вчитися гірше й нарешті залишив гімназію, не закінчивши четвертого класу. Спершу він пішов учнем до аптеки, де пробув недовго. 1889 р. склав іспити до торговельного училища. Закінчивши його 1902 р., почав працювати в банку (в тому, де колись працював його батько), але пильного службовця з нього не вийшло. Вподобавши піші блукання по країні, він двічі без дозволу залишав роботу для подорожі в Словаччину, і 1903 р. його було звільнено. Відтоді Гашек починає жити виключно з літературної праці. Дебютував він збіркою віршів «Майові вигуки», яку видав 1903 р. спільно з приятелем А. Гаском і яка мала пародійний характер. Далі йшла величезна кількість гумористичних оповідань та фейлетонів, що друкувалися в періодичній пресі й згодом частково увійшли до збірок, виданих у 1912–1915 рр. Гашек якийсь час брав участь у молодіжному літературному угрупованні. Серед його учасників було кілька молодих письменників, які згодом посіли помітне місце в чеській літературі (І. Маґен, Р. Тесноглідек). На 1904 р. припадає зближення Гашека з анархістською групою. Гашек відвідував збори анархістів, які влаштовував поет С. Нейман і які відвідував також Фр. Кафка. Певний час Гашек навіть був провідним співробітником анархістської преси.

Гашек був відомий не тільки як письменник-гуморист. Він став популярним у празьких літературних і позалітературних колах як яскравий представник літературної богеми. Невлаштований і матеріально незабезпечений побут, залежність від випадкових гонорарів, постійні мандри або блукання по шинках, нескінченні дотеппи, жарти та витівки – усе це робило Гашека постаттю майже легендарною. Читачам завжди хотеться, щоб письменник був подібний до своїх творів, – і про жартівника Гашека, як колись про Рабле, розповідають безліч історій та анекдотів, які по його смерті переходять у біографічні праці. В. Менґер у своїй книзі «Людський профіль Гашека» хоч і сам наводить таких анекдотів немало, проте зауважує, що Гашек мусив би прожити сто років, щоб пережити все те, що йому приписувано, якби воно було хоч наполовину правдою. Але саід спинитися все-таки на одній Гашековій витівці, що справді мала місце і вийшла далеко за межі богемного жарту: Гашек заснував політичну партію. Відбувалися збори і багатолюдні мітинги, виголошувалися промови, Гашека навіть висунуто кандидатом від цієї партії під час виборів до австрійського парламенту. Це була бездоганно виконана пародія па першу-ліпшу угодовську партію, блискуча сатира була вже в самій назві Гашекової партії: «Партія поміркованого прогресу в межах закону». Як і годиться, після розпуску партії Гашек написав її історію, що належить до найблискучіших зразків його сатиричної творчості.

Хоча Гашекові оповідання мали свого читача, і то численного, проте письменник більше був відомий як яскрава богемна постать, аніж як поважний літературний діяч. Частково до цього спричинявся він сам. Він ніколи не вдягався в тогу жерця мистецтва, і, будши взірцевим літературним трудівником, пишучи багато, виробляючи власну манеру і удосконалюючи свою майстерність, він (до речі, як і його земляк Кафка) ладен був не надавати своїм творам особливої художньої ваги, трактувати їх серйозно. Ось що пізніше з цього приводу писав І. Маґен:

«Ми часом страшенно любили Гашека, бо він був саме втілення дотеппу. А він, можливо, нас не любив, бо ми гралися в літераторів. І вся суть полягає в тім, що він творив літературу багато інтенсивніше, ніж ми всі, що він власне був літератором, а ми всі відчайдушно тільки намагалися бути літераторами».

Ця уявна і удавана позалітературність Гашекової постаті частково призвела й до недооцінки його творчості, що помітна в деяких історико-літературних

працях. Ось, приміром, відома «Історія чеського письменства» Арне Новака (1933, цитую за посмертним доповненим виданням 1946 р.) Автор уже зважає на світовий розголос «Швейка», ладен у ньому вбачати навіть проблески геніальності. Але присвячує письменникові лише кілька побіжних зауваг і не втримується від твердження, що перед війною Гашек був «представником літературної периферії».

З біографічних фактів варта уваги і чотирирічна закоханість Гашека. Об'єкт його захоплення – Ярміла Маєрова, дочка заможного ремісника. Батьки не погоджувались на шлюб своєї дочки з людиною підозрілої репутації, без певного життєвого становища і заробку. Але письменник відійшов від анархістського руху, навіть обійняв посаду редактора журналу «Світ тварин». Так він переборов опір батьків, і 1910 р. молодята побрались. Але їхнє спільне життя не тривало довго. Як Гашек редагував «Світ тварин», читачі «Швейка» вже добре знають: про це розповідає однорічний охотник Марек, якого автор зробив героєм цього епізоду з власної біографії і в якому часто вбачають риси самого Гашека.

Цілком зрозуміло, що Гашек швидко позбувся посади. Давні богемні звички, випивки в колі друзів, несподівані й постійні мандрі, зникання з дому невідомо куди й невідомо на скільки – все це не сприяло родинному життю. Не змінило становища й народження сина. 1912 р. подружжя розійшлося, Ярміла Гашекова повернулася до батьків. До речі, вона лишила певний слід у чеському письменстві як автор кількох збірок оповідань, почасти гумористичних. Написала також спомини про свого колишнього чоловіка, якого пережила на вісім років.

Коли вибухнула світова війна, Гашека мобілізували до 91-го Будейовицького піхотного полку, якому відтоді судилася безсмертна слава, бо саме з цим полком пов'язані усі Швейкові подвиги. У червні 1915 р. Гашек вирушив на фронт до Галичини, а в вересні того самого року добровільно здався в російський полон. Як військовополонений № 294217 він побував у таборах військовополонених у Дарниці під Києвом та в Тоцькому (колишня Самарська губернія). Дізнавшись, що в російській армії існують чеські військові частини, утворені з чеських колоністів, Гашек виявляє бажання увійти до їхнього складу, навіть організовує з полонених батальйон добровольців, з яким прибуває до Києва. Тут бере участь у роботі «Спілки чесько-словацьких товариств», стає співробітником газети «Чехослован», органу Київського чесько-словацького товариства. На першому плані у Гашека – пропаганда збройної боротьби проти Австро-Угорської монархії, створення військових легіонів для національного визволення чехів і словаків.

[Після жовтневого більшовицького перевороту 1917 року, коли командування чеських легіонів стало на бік контрреволюції, Гашек пориває з легіонами і в березні 1918 р. переїжджає з Києва до Москви.] Протягом двох років обіймає відповідальні пости у Червоній Армії: помічник коменданта міста Бугульми, завідувач друкарні в Уфі, де випускав газети кількома мовами, [зокрема й бурятською]. Якийсь час він був начальником іноземної секції політвідділу П'ятої армії, виявивши надзвичайну енергію та працездатність.

У листопаді 1920 р. Гашек повертається для партійної роботи на батьківщину. Але поразка революційного руху в буржуазній Чехословаччині не дала йому можливості для такої роботи. Починається знову період випадкових літературних заробітків і богемного існування.

Саме тоді Гашек починає працювати над своїм найвидатнішим твором – «Пригоди бравого вояка Швейка». Роман в уривках друкувався в періодичній пресі, давній приятель Гашека художник Йозеф Лада почав робити до нього ілюстрації, що згодом стали класичними. Але видавця для окремого видання

знайти не пощастило, отже, довелося заснувати власне ефемерне видавництво, що складалося з самого автора та його друзів: письменника Ф. Сауера з братом і фотографа В. Чермака. Роман з'являвся окремими випусками, які розпродували самі видавці.

Перший том був закінчений у серпні 1921 р. Тим часом здоров'я Гашека все більше й більше підупадало. Письменник приймає пропозицію художника Я. Панушки і виїздить у невеличке містечко Липниці. Друзі сподівалися, що спокій і свіже повітря поліпшать письменникове здоров'я. Навесні 1922 р. в Липницях він купив невеликий будиночок, де й працював далі над «Швейком». Роман мав великий успіх, – на той час перший том вийшов уже четвертим виданням, а другий – третім. З'явилася й перша інсценізація роману, – письменник побував на виставі в Гавлічковому Броді і був захоплений майстерною грою Карла Ноля, що виконував роль Швейка.

Але сил ставало все менше й менше. Гашек уже не міг писати сам, а диктував секретареві, спеціально для цього найнятому. Як згадує цей секретар, востаннє він записував 29 грудня 1922 р., а на п'ятий день, 3 січня 1923 р., Ярослава Гашека не стало.

* * *

Показати всю нелюдську жорстокість і безглуздя війни – ось основне в Гашековому романі. Але антивоєнний пафос книги поєднується ще з однією її спрямованістю: адже для чеського солдата – це війна у складі австрійської армії, в армії тієї держави, що століттями пригнічувала чеський народ. Отже, Гашек не тільки з війни сміється (вдаюся знов до Ольбрахової формули), він нищівно висміює також Австро-Угорську монархію, її інституції і її діячів. Ціла галерея гротескно-малювничих постатей – генерали, офіцери, фельдкурати, поручник Дуб і кадет Біглер, дами з благодійних товариств і тюремники, військові лікарі й агенти поліції – чи то секретні, чи явні, маніфести, накази й розпорядження – увесь цей строкатий калейдоскоп людей, подій і явищ проходить перед читачем. І лише зрідка автор порушить тон немовбито безстороннього спостерігача і зрадить свою присутність чи то в'їдливою реплікою чи гостро публіцистичним зауваженням: «Апарат військових слідчих був неперевершений. Такий судовий апарат має кожна держава, що опинилася перед загальним політичним, господарським і моральним занепадом. Ореол колишньої сили й слави оберігали суди, поліція, жандармерія і банда продажних донощиків».

Швейк у Гашековій творчості зустрічався й раніше. Ще 1912 р. вийшла збірка «Бравий вояк Швейк та інші дивовижні оповіданнячка». А 1917 р. в Києві Гашек видав другу книжечку «Бравий вояк Швейк у полоні». Але це були тільки початкові, ескізні спроби. Дальшої модифікації й поглиблення цей щасливо знайдений образ набув тільки в романі.

Хто такий Швейк?

Про це говорено багато. Надамо слово Оліусу Фучікові: «Швейк – тип маленької, неревольюційної людини... Його спантеличує і дезорієнтує все те, що йому пропонують як державну необхідність. І, намагаючися вберегти свій «здоровий глузд», такий собі Швейк починає грати роль геніального йолопа, що пасивною лояльністю зводить до абсурду всі накази, закони й наміри держави, якій служить».

Швейк водночас і дуже побутова, немовби вихоплена з життя, постать, і гротеск. Тому зайвими видаються намагання деяких критиків убачати в романі певний розвиток, певну еволюцію Швейкового характеру. Цей образ не побудований за законами психологічного жанру, він переважно носій тенденції, його реакція на події найчастіше викликана характером самих подій чи явищ, а не особливостями його психології. Колись критики замислювалися над Гамлетом, сперечаючись, чи його божевілля виключно удаване, чи він насправді втратив

душевну рівновагу, зранений людською підступністю й зрадливістю. Так і стосовно Швейка часом постає питання: чи завжди він свідомо грає, свідомо розраховує на комічний ефект своїх вчинків, чи ні? Мабуть, інстинктивна мімікрія органічно єднається в нього з свідомою грою, і важко між ними встановити якусь точну межу.

Як не раз відзначала критика, Гашек у роботі над своїм романом спирався на великий досвід світової літератури. Своєю побудовою «Швейк» – це типовий «епос мандрів», як «Мертві душі» або «Дон Кіхот»: така композиція дає змогу природно вводити в твір велику кількість персонажів і розгортати якнайширші картини життя. Навіть незліченні Швейкові розповіді – це ніби ті самі вставні оповідки, без яких не обходився ще давньогрецький роман.

Але ще виразніший зв'язок «Швейка» з традиціями чеського фольклору. Навіть сама постать Швейка має щось від персонажів народних казок та оповідаць. На це чи не перший звернув увагу Ольбрахт.

Дух пасивного опору, немовбито простодушною посмішки, дух «швейкування» – це те, що допомогло чеському народові витривати, не зникнути в нерівній боротьбі, перейти через століття соціальних і національних утисків, які загрожували самому його існуванню.

Варта уваги ще одна риса, яку підкреслює неодноразово сам автор: його типи не є виключною належністю старої Австрії. Фучік влучно підкреслив, що «це тип міжнародний, тип солдата з усіх імперіалістичних армій. Тому Гашекова книга так швидко прищеплюється скрізь/ тому Швейки виникають і там, де про Гашека взагалі не знають».

А найвідоміший чеський критик Шалда писав: «На Гашека поширюється вислів Паскаля про радість, яку відчуваєш, якщо сподівався автора, а знайшов людину».

Роман лишився незакінчений. Гашек мав намір повести Швейка шляхами свого життєвого й соціального досвіду, але не встиг. Щоправда, була спроба закінчити роман. Зробив це Гашеків знайомий, письменник і журналіст Карел Ванек (його прізвище має один з персонажів Гашекового твору). Продовження було дуже невдале. І то не тільки тому, що продовжувач не мав Гашекового літературного хисту. Він не спромігся і на його ідейну концепцію. «Продовжений» Швейк має виразні риси груботорважального твору, сприймається майже як пародія на Гашеків роман.

Перед тим, як роман почав виходити окремим виданням, його «видавці», звичайно, за участю автора, організували гучну рекламу. На рекламних плакатах писалося:

«Водночас із чеським виданням книга на правах оригіналу з являється в перекладах у Франції, Англії, Америці!

Перила чеська книга, перекладена всіма мовами світу!

Найкраща сатирично-гумористична книга у світовій літературі!

Тріумф чеської книги за кордоном!»

Не знати, чи сподівався Гашек, що ці рекламні трюки згодом стануть дійсністю. Світового розголосу роман досяг досить швидко. Найперше в Німеччині, – частково завдяки тим австрійським літераторам, що походили з Чехословаччини й знали чеську мову. Так, приміром, відомий австрійсько-єврейський письменник Макс Брод уже 1921 р. відгукнувся на перші випуски Гашекового роману, схаактеризувавши його як геніальний твір. У Німеччині з'явилися не тільки переклади! Особливої слави зажила берлінська інсценізація роману в театрі Піскатора, з видатним актором Паленбергом у головній ролі. Театр і кіно взагалі виявляли завжди велику зацікавленість «Швейком». В Україні у першій

театральній версії Гашекового роману в ролі Швейка з великим успіхом виступав Гнат Юра. [В наші дні ми маємо змогу насолоджуватися «Швейком» у неперевершеній інтерпретації Богдана Бенюка; на пару з Анатолієм Хостіковим вони витворили справжній театральний шедевр за романом Гашека. – Ред.]. Постійно з'являються все нові й нові сценічні опрацювання «Швейка», існують і спроби варіацій на Гашекові теми, найвідоміша з них – Брехтова п'єса «Швейк у Другій світовій війні». Про Швейка написано навіть дві опери.

У той час, як за межами Чехословаччини «Швейк» здобувся на цілковите визнання, доля його на батьківщині була дещо складніша. Звичайно, він теж завоював симпатії широких читацьких мас і прихильність прогресивної критики. Проте дуже вперто лунали й інші голоси. В офіційній чеській критиці та історії літератури існувала певна тенденція з різних приводів заперечувати чи припинювати Гашеків роман. Одразу ж після появи першого тому почали луhati невдоволені відгуки, причому особливе обурення викликала груба мова персонажів і вульгарність ситуацій. У післямові до першого тому Гашек сам відповів на ці закиди.

Буржуазна критика провадила війну зі Швейком і після смерті автора. Наприклад, міркування поета В. Дика та інших його однодумців зводились до такого: Швейк – тип небезпечний: як він розкладав австрійську армію, так розкладатиме армію чехословацьку. Тому з ним треба боротися і його підривно діяльність нейтралізувати. Спосіб, звичайно, випробуваний – не випускати нових видань і конфіскувати старі.

Були й міркування іншого порядку: Швейк може дати іноземцям фальшиве уявлення про чеський національний характер, іноземці, крий Боже, можуть подумати, що увесь чеський національний дух зводиться до швейкування і що вся Чехія складається з самих Швейків. Автор тритомної історії чеської літератури французькою мовою Гануш Єлінек у своїй праці щиро й наївно радіє і навіть трохи дивується, що французи сприйняли Швейка (в перекладі І. Горжейшого з передмовою Ж. Р. Блока) не як наклеп на чеський народ, а саме в його антивоєнному звучанні.

У популярному «Словнику сучасних письменників» Я. Кунца слушно зазначено, що Швейк «для т. зв. інтелігенції був реабілітований тільки посередництвом чужини» (...)

Григорій КОЧУР.

Сергій ПІДДУБНИЙ

«Слово про похід Ігорів» відкриває свої таємниці

Цьогоріч виповнюється 840 років «Слову про похід Ігорів» і 225 років його першодруку. Історик-краєзнавець, дослідник праукраїнської історії і мови С. Піддубний з Голованівська - один із тих, хто вивчав і перекладав цю видатну пам'ятку нашого народу. До уваги читача вступна стаття до його видання «Слова...», в якому пояснюється багато досі незрозумілих місць та уміщено рідкісні фотокопії першодруку «Слова».

«Слово про похід Ігорів» – це зразок найвищого лету людської думки і письменницького таланту не тільки середніх віків, коли воно було написане, а й сьогодні. Бо так передавати почуття та емоції на письмі, мати таке відчуття

єдності з природою і сприймати чужий біль – це божественна якість митця. Тому до «Слова» звертатимуться скільки буде існувати божий світ...

Років десять тому я отримав поштою грубенького листа. В ньому було кілька відксерованих варіантів перекладу «Слова про похід Ігорів» (українською і російською мовами). Невідомий адресат Сергій Рогачов зі Львова пропонував мені зробити свій переклад цього давнього твору. Певно, і він бачив, що в «Слові» залишається ще чимало сумнівних та недостатньо пояснених місць.

Я тоді ще не був готовий взятися за таку роботу. Та і лячно було – чи вдасться щось додати до того, що зробили вже визнані авторитети російської й української історичної науки про невдалий похід руських князів на половців у 1185 році? Виникало також запитання: з чого перекладати – оригінал твору знищений, зберігся лише перепис, зроблений невідомо ким?..

І все ж після того, як було перекладено й розтлумачено Велесову Книгу, «Сказання Захарихи», проведено низку інших досліджень з давньої історії та мови, коли за моїми плечима вже були такі праці як «Великий код України-Русі», «Українська цивілізація. Ведія» тощо, я вирішив взятися і за цю унікальну пам'ятку давньоруської (української) літератури.

Відшукав першодрук, який вийшов у сенатській друкарні 1800 р. у м. Москва, і заглибився в роботу. Не затримуватимусь на цьому виданні, бо воно повністю подається тут у вигляді фотокопії – читач може прочитати і передмову до нього, і первинний текст «писаний старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие», тобто на російську говірку, яку на той час ще не вважали за окрему мову навіть у Москві.

Видання 1800 р. надруковане було на підставі рукопису, яке знайшов «Действительный Тайный Советник и Кавалер, граф Алексей Иванович Мусин-Пушкин».

Можна сміливо стверджувати, що при переписуванні «Слова» у XVIII ст., тобто приблизно шість століть після написання оригіналу, було зроблено чимало помилок і відступів від авторського тексту. Очевидно, що втрачений рукопис (згорів нібито в пожежі 1812 р., коли М. Кутузов підпалив Москву, щоб наступаючим французам нічого не дісталось) був написаний мовою і правописом, притаманним Руській (Київській) землі. І, звісно, носії тогочасної московської мови не могли зчитати все правильно. Для прикладу: «опанчицями» (опанчами) у них стало «япончицями», «кміти» (кмітливіці-воїни) – «къ мети». Не виключено, що десь могли банально помилитися, чи не розібрати якусь літеру і, наприклад, замість «мур» написали «кур». Годі також сподіватися, що все було передано на совість, а не так як того вимагалось самодержавною політикою московської влади. Безумовно, й при підготовці книжки до друку видавці, маючи дуже невеликий видавничий досвід, також не уникли помилок, і ще в дечому підписували читання мусін-пушкінського рукопису. Не обійшлося й без правок «ценсурь», а також церкви, яка на Московщині завжди відігравала провідну роль і дуже ревно ставилася до язичницьких творів, яким є «Слово»...

«Тому «Слово о полку Ігоровім», – справедливо зауважував член-кореспондент АН УРСР, професор Сергій Іванович Маслов, – ця високохудожня пам'ятка, перлина нашої давньої літератури, в 1800 році була видана з багатьма перекрученнями, з недосить ясними або й зовсім незрозумілими місцями. Майже півтора століття кращі представники нашої вітчизняної науки – історики,

філологи, навіть природознавці, працюють над виясненням «темних місць» у «Слові» та над відтворенням його протографа. Критика тексту мусін-пушкінського видання 1800 р. внесла чимало ясності в розуміння «Слова», проте залишаються ще багато місць, які потребують дальшого дослідження».

Мало що змінилося з того часу, коли С. Маслов написав це, хоч вже минуло 66 років.

Неточностей і незрозуміlostей чимало. Це стосується, наприклад, «золотого слова» Святослава, де він докоряє князям Ігорю і Всеволоду за необдуманий похід «НѢ нечестно одолѣсте; нечестно бо кровь поганую проліясте». Чомусь майже в усіх перекладах замість «не чесно» стає «без честі». Або замість правих («пръвую годину и пръвыхъ Князей»), тобто «правильних», «достойних», у них: «колишніх» (прежніх), давніх, або, на кращий випадок, «перших». «Бълванъ» читають як «бовван» (ідол), хоча очевидно, що це «болван» – «бовдур», «дурень»...

Чимало неправильних пояснень і недопояснень. Чи міг, наприклад, Ігор закликати до походу воїв словами, що підривають бойовий дух, наперед навіюючи поразку: «Спробувати Дону великого хочу-бо, – сказав, – копіє приломити кінець поля Половецького. З вами, русичі, хочу голову свою покласти або напитися шоломом Дону» (переклад Б. Яценка)? Зрозуміло, що ні.

Дивує, що ніхто не помітив того факту, що князь Буй-тур Всеволод не міг бути Святославовичем, бо ясно вказується, що він син Ярослава, брата Святославового. Але його коментують як сина Київського князя Святослава, виходячи з того, що він називає й Ігоря, й Всеволода синами. Для Київського володаря, який був головним, усі удільні князі були синами.

Невпізнані й не протрактовані такі язичницькі божества як Обида та Див, у деяких місцях вилючено Дажбога й Стрибога, штучно прив'язано до тексту християн. Не помічено нашого державного знака Тризуба (у тексті «трикус»). Найвірогідніше, дещо іншою була назва київської церкви Пирогоща, яку досі не можуть розтлумачити християнські теологи...

На ці та інші моменти, гадаю, читачі звернуть увагу самі – приміток-роз'яснень у даному виданні значно більше, ніж в інших перекладах, що дозволяє в повнішій мірі зрозуміти суть давньої історичної, літературної та культурної пам'ятки. Ми ж натомість звернемося до питання авторства «Слова», що в першодруці називається і повістю, і піснею, а також про те, чи міг цей твір бути підробкою, як дехто заявляє.

Є слушне припущення, що написане «Слово» кимось із безпосередніх учасників Ігорового походу. Думається, таким був Ходина (у першодруці «ходына»). Не може бути, щоб автор якимось чином не залишив свого імені в своєму творі. Ходина намагається наслідувати якогось видатного співця Бояна: «Чи не гоже було б нам, браття, розпочати старими словами сумну повість про полк Ігорів, Ігоря Святославовича? Та зачати цюю піснею за билинами сього часу, а не за задумом Бояна». Він називає його «віщим», «Велесовим онуком», «солов'єм старих часів», який «розтікався мислю по дереву», «скачучи славою по дереву мислі, умом ширяючи під хмари, давню славу звиваючи з новою». Тобто, Боян писав на дерев'яних дощечках. Саме так – на дерев'яних дощечках – була написана Велесова Книга. І саме її автор охопив великий відрізок історії Русі – від VII ст. до н. е. до IX ст. н. е. («давню славу звиваючи з новою»). У Велесовій Книзі, до речі, згадуються «бояни» як співці так і воїни. Ходина підхоплює творчі традиції давнього оповідача, прославляючи рідну землю,

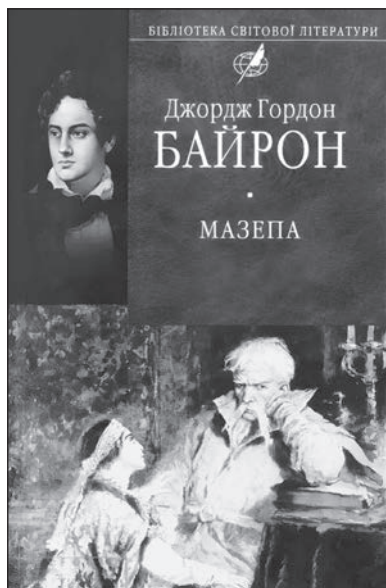
рідних богів і славу руського роду. Цей факт вказує на автентичність як самого «Слова» так і Велесової Книги.

А до тих, хто заперечує правдивість «Слова» (як не дивно, а такі є), маю запитання: невже ви справді думаете, що в умовах повного домінування нетерпимої до інших вірувань Російської православної церкви було можливим створення та видання язичницького твору й віднесення його до періоду, коли Росії ще й в планах не було?

2019 р.

Поема Джорджа Байрона «Мазепа» і рух до свободи

Поема видатного англійського майстра поетичного слова в Україні znana за перекладом О. Веретенченка та вільним перекладом Д. Загула. Дивна річ, але поразка гетьмана Івана Мазепи у війні не стерла його імені з історії, а навпаки стала якщо не його перемогою в мистецтві, то поштовхом до входження його образу в нього. Відчайдушна спроба українського політика змінити хід української хроніки подій виявилась настільки разючою, що привернула увагу філософа Вольтера, із праці якого потрапила на суд митців. Митці розсудили, що за політичним поривом Мазепи стоїть його завзята натура і, як виявилось, не помилились. Про гетьмана ще за життя ходили легенди, як про хитромудрого державника, багатія, мецената та коханця. Хоча історики вважають, що історія про стосунки Мазепи із дружиною польського шляхтича є вигадкою, але саме амурні мотиви, хоч і нафантазовані романтиками, стали поштовхом до появи цілого напрямку в мистецтві – мазепіани. Гаразд, про такий напрямок можна говорити доволі умовно, але ж і не говорити теж не слід. Живопис, література, музика, кіно вміло та із захопленням розповідає історію майбутнього правителя України, жорстоко покараного за своє кохання. Митців вражає все: голий

чоловік, прикутий до дикого коня, жорстоке і низьке покарання за хай заборонене, але високе почуття, несподіваний порятунок, майбутня слава державника, покарання своїм кривдникам, зі стиранням їх маєтностей з лиця землі, відчайне намагання порятунку своєї країни, пророчі й образні вірші самого Мазепи, штудіювання Макіавеллі, архітектурні й мистецькі активності, підтримка Церкви. Та Джорджа Гордона Байрона зацікавила саме історія забороненого й караного кохання Мазепи.

В поемі йдеться про прикутого до коня героя та про нестримний рух, дикий рух: «Вперед, вперед! Скажений рух, – // Куди – не бачив я нічого... // Від бігу дикого, прудкого // У мене в грудях сперло дух...» (переклад Д. Загула). Взагалі рух є одним із героїв поеми і це помітно не просто із опису бігу коня, краєвидів, що стрімко змінюються, а й зі швидкої

і легкої мови, бо під час читання складається враження, що не лише кінь біжить із прикутим до себе мазепою, а біжать слова і малюнки, виведені з них.

Сила дикого коня захоплює, його рух є рухом до свободи, сам порив коня вже є свободою самою по собі. Свобода є ще одним неназваним прямо героєм цього твору. Тут всі її із відчаєм прагнуть, але не всі здобувають. А величний гурт диких коней, який з'являється наприкінці історії, взагалі є своєрідною симфонією свободи. Символічно, що ці величні створіння є вільними, є самими собою саме в Україні, яка сама по собі є втіленням свободи. І свободу Мазепа здобуває саме в Україні.

Пейзажі, що випорскують із-під пера Байрона, зображують привабу природи, причому інколи здається, що поема взагалі не про Мазепу і не про коня, а про її, природи, самодостатню силу і красу.

Головні герої оповіді у віршах духом схожі між собою. Між Мазепою і диким конем є певна спорідненість, обоє, бо покарані одне одним, обоє невірники обставин, обоє хочуть порятунку.

Між Мазепою і диким конем є певна спорідненість, обоє, бо прагнули свободи – кінь хотів повернення до волі, як свого природного стану, а герой – свободи бути з тою, кого любив, а в майбутньому – свободи для своєї любленої країни.

Крайні страждання героя обернулись для нього порятунком, де знову ж таки з'являється жіноча постать. На початку поеми одна жінка була причиною нелюдського знущання з нього, а наприкінці історії інша жінка стала його порятунком. Відторгнутий та принижений, він став прийнятим та звеличеним, а історія його покарання стала історією страждання за свободу, прагнення бути собою. Мазепа у всьому, і в реально-історичному, і у фантастично-художньому, є героєм романтичним, бо він прагне творити, творити своє життя, попри все будучи із тою, кого кохає, творити себе в соціумі, творити культуру своєї країни, творити історію, творити свою і національну свободу; як романтичний герой він є вільною персоною, особистістю, яка карається своїм становищем; як романтичний герой він намагається вирватись із-під тиску обставин і суспільства – чи в коханні, чи у покаранні, чи в боротьбі за Україну. Втративши своє місце у владі, Мазепа знайшов його в мистецтві, а проти нього гармати безсилі.

Семен ГРИШИН,

(г. «Українська літературна газета», ч. 4, 2025)

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Милен і Любица Духновича і Žofka a Václav Антона Отмаєра

Найчастіше згадуваним у літературознавстві прозовим твором Олександра Духновича є його повість *Милен і Любица*. Надрукував її автор у 1851 році у *Поздравленії русинов на год 1851* із підзаголовком *Ідильская повість от древніх русинов времен 11*. Його повість повністю вписується в течію преромантичної літератури і виявляє свій зв'язок з творами преромантичних літератур сусідніх народів. Із яким твором сусідніх літератур вона пов'язана і в чому полягає цей її літературний зв'язок?

Дія повісті Олександра Духновича *Милен і Любица* розгортається в минулому, у давній уявлюваній автором історичній добі. Вона розпочинається описом свята

і присутності на ньому в монастирі святої Катерини на горі за рікою Лаборець. На свято разом із масою людей приходять помолитись шістнадцятирічна дівчина Любица і двадцятирічний юнак Милен. Миленові з першої миті впала в око Любица. Любица так само зразу запримітила Милена. У них завирували взаємні почуття і пристрасті й запалав вогонь великої любові. Милен живе в хатині із своїм батьком Богданом біля річки Лаборець. Він пасе стадо і часто ходить берегом ріки і дивиться на другий її бік, де живе його кохана Любица. Милен біля берега ріки знаходить човна, бере його і переправляється на другий бік ріки Лабірця й зустрічається з Любицею. Мама Любиці, Власта, готується віддати її заміж за багатого аватага Лукана. Згодом Милен приводить до своєї хати Любицу і знайомить її з своїм батьком Богданом. Виявляється, що Любица є дочкою його хорошого приятеля Драгоміра. Милен, повертаючись від Любиці на човні, потрапляє в бурю, яка розхитує його човен і загрожує його життю. Милена від негоди врятовують і захистять рибалки, виведуть на берег і приведуть у хатину рибалок. Між рибалками знаходився Радан, колишній сенатор у місті. Милен одужав і приводить Радана до свого батька і познайнює їх. Милен день і ніч думає і мріє про свою кохану Любицу. В полі він випадково зустрічається з Луканом, який розповідає Миленові, що Любица його не любить, а любить його, Лукана. Любицина мама, Власта, довідається, що Богдан був другом і приятелем її чоловіка Драгоміра. Вона розповість Миленові, що його батько Богдан з її чоловіком Драгоміром освоювали ниву і знайшли багатий скарб, котел срібляних і золотих грошей. Знайдені гроші вони не використали для своїх потреб, але за багату знахідку заснували монастир. Коли Милен повернувся додому, він побачив у хаті чужинця, старця в лахміттях. Цей чужинець, старець Радан розповів йому про свою долю, про те, як його зруйнувала повинь. Радан відвідає Милена і Любицу і обдаровує їх своїм дарунком. Він подарував їм куплене поле і затишну хату. Такий хороший вчинок зробив він за Богданову і Драгомірову добродійність і доброчесність. Відбувається велика свадьба з присутніми друзями і подругами Милена і Любиці.

Словацький письменник Антон Отмаєр написав свій твір *Žofka a Václav* на кілька років раніше від Духновича й опублікував його в четвертому річнику альманаху *Zora* 1840 року/2. Його твір розпочинається описом врятування рибалкою Вавринцем Вацлава під час бурі на ріці Ваг, коли Вацлав хотів врятувати кошик шляхтянки Жофії. Жофія, дочка Гліницького, закохана у Вацлава. Вацлав із Жофією зустрічаються в хаті Гліницького. Вавринець стежив за кожним кроком Вацлава. Вацлав ріс сиротою, він не зазнав своєї мами. Його мама вмерла при пологах, а батько з жалю з-за її смерті десь загубився. Увечері на дорозі Вацлав зустрічає старця, який радить йому не заходити до дому Гліницького. Тим старцем є перевдягнений рибалка Вавринець. Для Вацлава виникають проблеми і негаразди. Його підозрюють у крадіжці і звинувачують. Вацлав знаходить листа, в якому йому повідомляють, що Гліницький звинувачує смерть його матері Вероніки. Вацлав проживає в колибі Вавринця. Умираючи, Вавринець розповідає присутнім про свою долю. Він виявляє, всіх повідомляє, що він є батьком Вацлава, якого упізнав за знаком, родинкою на його тілі. Вавринець обдаровує Вацлава грошима, які назбирав і заощадив протягом життя. Нарешті, він умирає. Після його смерті Вацлав і Жофія живуть щасливим життям. Вацлав знаходить те, що йому бракувало в попередньому житті.

У повісті Духновича *Милен і Любица* знаходимо цілий ряд ознак і властивостей, які зближають її з повістю Отмаєра і ставлять їх в один ряд преромантичної художньої творчості, яка розвивалась в ракурсі творчих літературних контактів. В її авторському тексті знаходимо ряд вагомих мистецьких паралелей із текстом повісті Отмаєра *Žofka a Václav*. Ці паралелі торкаються різних виявів його художнього тек-

сту. Передусім вони відносяться до розвитку сюжету, характеристики дійових осіб, наростання і спаду подій та їх прямування до кінцевої розв'язки. В першу чергу, паралельною є локалізація подій в обох повістях. Локалізації того, що відбувається, що розгортається навколо дійових осіб, в них сходяться і виявляються однаковими. Дія повісті Духновича відбувається в хатинах біля ріки Лаборець та на його хвилях при спробах Милена переплисти її течію. У повісті Отмаєра всі події були зосереджені навколо ріки Ваг та на його берегах у хатах дрібної шляхти, землян. Головна постать повісті Духновича Милен, пливучи на човні під час бурхливої зливи, потрапляє в негоду, з якої його врятовують рибалки і виносять на берег Лабірця. Таке лихо трапилось раніше із Валавом у повісті Отмаєра. Вацлав поспішав врятувати кошик Жофії, який несла течія ріки, і потрапив у негоду. Перед небезпекою втоплення у хвилях Вагу його врятували рибалки і принесли у хату Вавринця. В хаті Вавринця він одужав і знову набрав сили. У Милена в повісті Духновича так, як у Вацлава в повісті Отмаєра, любов зазнає різних перешкод, що їх ставить перед ними доля. У повісті Духновича широко накреслена картина багатого дарунка від старця, який появляється в розвитку подій, і веде їх до фінальної розв'язки. Мотив багатого обдарування закоханих був у повісті Отмаєра. В його повісті Вавринець обдарував Вацлава сріблом і золотом його мами та своїми заробленими власною працею грошима. Паралельними в українській та словацькій повістях є образи дійових осіб та образи ролі і місця, яке вони займали в суспільстві і виступали у ньому. Вацлав в повісті Отмаєра займав вищі керівні посади у суспільстві. Він пройшов науку у високих школах у містах, був юристом і працював на різних вищих посадах в міському громадському житті. Вищу освіту мав і Радан у повісті Духновича. У своєму попередньому житті він був жителем великого міста, користався довірою громадян, був сенатором і навіть міським начальником, однак його доля склалася так, що усе це втратив і покинув місто і посади, які раніше були у нього.

Відмічені паралелі в повістях *Милен і Любица* Олександра Духновича та *Žofka a Václav* Антона Отмаєра не є ніяк випадковими. Вони мають певний генетичний зв'язок. Вони мають своє літературне походження в ознайомленні Духновича з твором словацького письменника Антона Отмаєра. Повість Отмаєра вперше була надрукована в словацькому літературному альманасі *Zora* 1840 року. Цей літературний альманах видавала Спілка любителів словацької мови і літератури в Будині і Пешті як щорічне видання з 1837 року. Повість Отмаєра була надрукована в четвертому його річнику 1840 року.

Альманах *Zora* був популярний серед літературних і культурних діячів закарпатських та галицьких українців. Його читали і говорили про нього культурні діячі у північно-східній Угорщині та в Галичині. Альманах *Zora* знаходився й у прашівських бібліотеках. Він надихав і самого Олександра Духновича й повість Отмаєра, надрукована в ньому, дала йому імпульс до написання своєї повісті.

Література:

1) Милен и Любица. Идилъская повесть, от древних Русинов времен. // Поздравленіе Русинов на год 1851 от Литературнаго заведенія прашовскаго. В Відни типом оо. Мехитаристов. – С. 79 – 149. Ми користалися текстом видання Олександр Духнович. Милен і Любица идильская повесть, от древних Русинов времен/ Олександр Духнович // Твори. Том 1. СПВ в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1968. – С. 510 – 537.

2) *Žofka a Václav. Aneb stálá Láska. Novella od Dra Ottmayera*// *Zora. Almanach na rok 1840. Štvrti ročník. W Budíně. Literami král. univers. Tiskárně*, – S. 169 – 242. Ми користалися текстом видання Anton Ottmayer // *Tajomná láska*. – Bratislava: Vydavateľstvo Tatran, 1980. S. 109 – 141.

Василь Густі: «Дякую долі, що у «Відкритому домі» знайшлося місце і для мене»

Василь Густі (нар. 1951) – знаний закарпатський поет, есеїст, перекладач, автор десятків поетичних та прозових видань, очільник Народного літературного музею Закарпаття (філіал ЗОХМ ім. Й. Бокшая), дослідник літератури карпатського регіону, зокрема творчості письменників українського пограниччя, а також словацько-українських літературних взаємин. Окрема сторінка в багатогранній діяльності Василя Густі – художній переклад. Зі словацької літератури, до прикладу, він перетлумачив твори поета-романтика Богуша Носака-Незабудова, лірику сучасних авторів Гани Бацигалової, Яна Нагайди, Йозефа Лайкерта, Любомира Олаха, роман Віті Став'ярського «Брудні черевики» та ін. Більш докладно про це та інше – в нашій нинішній розмові.

– Розкажіть про знаковий у дискурсі словацько-українських взаємин проект «Відкритий дім». Хто був його ініціатором, як проходив відбір текстів, перекладачів?

– 1982 р. видавництво «Карпати» в тандемі зі Східнославацьким видавництвом випустило в світ антологію творів словацьких поетів у перекладі українською мовою. На той час я працював редактором редакції художньої літератури видавництва «Карпати», тож на моїх очах, як мовиться, відбувався процес упорядкування, редагування цього унікального видання. Мені пощастило особисто спілкуватися з деякими українськими авторами зі Словаччини, як-от Ілля Галайда, Йосиф Збіглей, Степан Гостиняк, Михайло Дробняк... Ми зустрічалися в Свиднику, Кошицях, Ужгороді. З іншими авторами – словацькомовними й угорськомовними – знайомство відбулося заочно за сприяння наших чудових перекладачів – Юрія Шкробинця, Петра Скунца, Романа Лубківського, Василя Басараба... Завідувач редакції художньої літератури видавництва «Карпати» незабутній Дмитро Михайлович Федака залучив до кола перекладачів і мене, адже знав, що я теж потихеньку перекладаю. Мені доручили перетлумачити поезії Гани Бацигалової і Яна Нагайди. Для мене це була велика радість і велика відповідальність. Тепер, з відстані 43 років, гортаю сторінки цієї, вже раритетної, книжки, й з хвилюванням дякую долі, що у «Відкритому домі» знайшлося місце і для мене. А «дім» умістив таки немале товариство – 32 поетів, 5 перекладачів, двох упорядників, один з яких – Юрай Падо – автор глибоко змістовної передмови.

– Поділіться досвідом співпраці з Йозефом Лайкертом. Чим зацікавив Вас цей автор?

– Колись в УжНУ на кафедрі словацької філології працював лектором Мартин Беніковський зі Словаччини. Я познайомився з ним, і ми потоваришували у творчих справах. Він відкрив для мене надзвичайно цікавого словацького письменника, ав-

тора книг художньої документалістики (літератури факту), історика й педагога Йозефа Лайкерта. Я прочитав його вірші й запалився бажанням перетлумачити їх українською. Чим вони мене вразили? Найперше, своєю метафоричністю. Лаконічністю. Простором для роздумів. Енергетикою. Задушевністю. Це білі вірші, але який струм ритму нуртує в поєднанні слів, рядків, створюючи стихію вірша... Пройшли роки, й за сприяння Дмитра Федаки та Ярослава Федішина у видавництві «TIMPANI» вийшла двомовна збірка поезій Йозефа Лайкерта «Дотики душі» (2014).

– Розкажіть про Дні добросусідства. Що це були за акції, як вони проходили, якою була їх мета?

– Дні добросусідства!.. Це по-справжньому благодатні сонячні дні в творчому житті письменників Закарпаття і Пряшівщини! Щороку, на початку травня, творчі люди збиралися на українсько-словацькому кордоні й у безпосередньому, щирому спілкуванні обмінювалися думками, книгами, спогадами, творчими намірами та мріями. Це було у 70-80-ті роки минулого століття. Недремне партійне око пильно стежило, аби ні в чому не переступалася межа дозволеного. Але мудрі люди завжди знайдуть, як обійти перешкоду заради спільної корисної справи. Мені, тоді ще молодому і юному, пощастило побачити живе спілкування наших класиків із Пряшівщини – Федора Іванчова, Михайла Шмайди, Юрія Бачі та багатьох інших із закарпатцями Юрієм Керекешем, Іваном Чендеем, Петром Скунцем та ін. Результатом зустрічей на Днях добросусідства стали публікації на сторінках «Закарпатської правди», журналів «Дукля», «Дружно вперед», поява унікальної антології малої прози Закарпаття словацькою «SLNKO NAD KARPATMI» (1985), яку впорядкував Василь Поп, мені ж пощастило бути співукладачем. А в 1990 році вийшов збірник оповідань письменників Закарпаття й українських письменників Східної Словаччини під поетичною назвою «Веселка Карпат». У ньому, поряд із старішинами в жанрі прози, представлені й письменники молодшої генерації. Завдяки упорядникам – Дмитрові Федаці та Іванові Яцканину, – бачимо, як потужно заявили про себе на зламі століть (і тисячоліть) Василь Дацей, Мирослав Немет, Іван Яцканин, Марія Параска-Мальцовська (Словаччина), а також – Дмитро Кешеля, Петро Ходанич, Андрій Дурунда (Закарпаття). Вийшло чудове «увіковічення» тогочасного літературного процесу, що з плином років стало літературно-історичним фактом наших творчих взаємин.

– Ви стали натхненником проведення на Закарпатті фестивалю «Карпатська ватра». Як визріла така чудова ідея, скільки вже пройшло таких форумів, якими є їх плоди?

– Саме під час Днів добросусідства виникла ідея проведення на Закарпатті міжнародного літературного фестивалю «Карпатська ватра». До її реалізації взявся тодішній голова Закарпатської обласної організації НСПУ Петро Ходанич. Мені ж, як одному з ініціаторів «Карпатської ватри», на той час відповідальному працівнику управління преси, книжкової торгівлі та інформації Закарпатської облдержадміністрації, довелося вирішувати низку організаційних питань. Слід сказати, що всі письменники Закарпаття активно долучилися до підготовчої роботи. Такий захід на Закарпатті проводився вперше. Ініціативу нашої письменницької організації всебічно підтримали обласне керівництво, крайові депутати, кафедра словацької філології, кафедра української літератури філологічного факультету УжНУ, Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка, громадсько-культурні осередки. Підставили плече й українські письменники, науковці, перекладачі з Пряшева – Іван Яцканин, Валерія Юричкова, Мілан Бобак, Маруся Няхай, Ілля Галайда, Василь Дацей та ін.

У жовтні 2008 року відбувся перший Міжнародний літературний фестиваль «Карпатська ватра». До Ужгорода приїхали письменники з усього Закарпаття, західних областей України – Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, їх побратими по слову й творчості – українські письменники Словаччини, Польщі, Румунії, Угорщини. Ці фестивальні дні залишили добрий слід і багатий ужинок, а їх учасники висловили побажання, аби цей яскравий почин мав продовження.

У 2010 році «Карпатська Ватра» відбулася вдруге. В ній, крім країн-сусідок, взяли участь і письменники з різних регіонів України. В рамках фестивалю відбулися творчі зустрічі за маршрутом «Ужгород – Мукачево – Іршава – Свалява».

Основними подіями «Карпатської ватри – 2012» було відзначення двох ювілейних дат наших Шевченківських лауреатів – 90-річчя Івана Чендея і 70-річчя Петра Скунця. Море теплих слів було сказано про цих обдарованих подвижників нашого краю! Свої родинки, свої особливості мала й «Карпатська ватра – 2016». Цей форум пройшов у рамках відзначення 25-річчя Незалежності України та 70-річчя Закарпатської обласної організації НСП України. Його добрим знаком, окрім іншого, стало проведення круглого столу на тему: «Творча співпраця українських письменників прикордонних областей в контексті всеукраїнського літературного процесу». Захід відбувся в Народному літературному музеї Закарпаття. Приємний спогад залишився, зокрема, й від висадки кількох десятків дерев рідкісних порід на Шевченківській алеї поблизу Ужгорода, яка була закладена до 200-річчя Тараса Шевченка письменниками Закарпаття і працівниками Ужгородського держлісгоспу.

«Карпатська ватра – 2018» була присвячена Дню української писемності та мови. Його проведення відбулося в рамках урочистостей, які ініціювало в краї Міністерство культури України. Окрасою фестивалю стала обсяжна книжкова виставка «Літературне добросусідство в саяві «Карпатської ватри», на якій було репрезентовано твори українських письменників Словаччини, Польщі, Румунії, Угорщини, майстрів художнього слова Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, інших областей України; видання перекладацької серії «Між Карпатами і Татрами»; низку збірників, колективних видань, які з'явилися завдяки благодатному вогнику «Карпатської ватри». Й дуже важливо, що досвід проведення п'яти таких фестивалів збережено завдяки збірнику, що вийшов у рік 30-річчя незалежності України і 75-ліття Закарпатської обласної організації НСП України: йдеться про книгу під промовистою назвою «Зоря Шевченка над Карпатами» (упорядники Василь Густі та Олександра Ігнатович). У вступній частині тут подано хроніку цих форумів. Видання є своєрідною антологією творів поетів Карпатського регіону, присвячених Т. Шевченку від 20-х років минулого століття до теперішніх днів. Збагачили книжку фотоматеріали з фіксацією подій усіх п'яти фестивалів «Карпатської ватри». Отже, досвід, доробок є. Залишається все це зберегти, вдосконалюючи й примножуючи.

– Ви активно перекладаєте, серед інших літератур – і зі словацької. Розкажіть про роботу над романом Віті Став'ярського «Брудні черевики». Про що цей твір і з якими проблемними моментами зустрілися у процесі перекладу?

Роман Віті Став'ярського «Брудні черевики» – щаслива і приємна випадковість у моєму житті. Цей твір мені також запропонував перекласти Мартин Беніковський. Мене захопила стихія життя ромів у Словаччині. Вона така схожа з життєвим виром ромів на Закарпатті, зокрема в моєму рідному селі Королево. Іноді жартома його називають циганською столицею. Цунамі 90-х років ХХ століття пронесли суспільно-політичним життям, відобразилося на долі кожної людини. В боротьбі за існування красивостей і задоволення немає. Особливо серед нездолених верств

населення, якими, поряд з іншими етносами, є і роми. В тій битві, де не діють, здавалося б, жодні правила співжиття, проявляються і благородні риси людської душі. В «Брудних черевиках» Вітьо Став'ярський зумів це показати переконливо, талановито. З превеликим задоволенням я переклав цей роман українською і мав неабияку радість, коли на його презентацію у філіалі ЗОХМ ім. Й. Бокшая «Народний літературний музей Закарпаття» прийшли письменники, журналісти, студенти, молодь, представники національно-культурних товариств ромів, які діють в Ужгороді. Завітали на цю неординарну подію й тодішній Генеральний консул Словачької Республіки в Ужгороді Янка Бур'янова, ну й, що особливо приємно, сам автор Вітьо Став'ярський.

– Ви співпрацюєте з науковцями Ужгородського національного університету, на гостьових лекціях та творчих зустрічах ділитеся своїм досвідом у царині художнього перекладу. Ваші зразки перекладів входять до навчальних посібників. Берете також участь у міжнародних конференціях з проблем українсько-словацьких взаємин... А чим цінною є така співпраця особисто для Вас?

Співпраця з науковцями УжНУ – важлива й необхідна не лише для мене особисто, але й для всієї письменницької організації. Пам'ятаю, скільки корисного можна було почерпнути в спілкуванні з Василем Чумаком, Василем Марком, Василем Німчуком, Наталією Вигодованець, Лідією Голомб, Василем Микитасем...

Я щиро вдячний науковцям сьогоднішнім, з якими пощастило спілкуватися, працювати, ділитися творчими задумами. Завдяки їм проводяться творчі зустрічі письменників зі студентами, наукові, читачькі конференції. Як добре, що традиції попередників успішно продовжують відомі науковці-члени НСП України – Надія Ференц, Олександра Ігнатович, Іван Зимомря та інші, а також їх колеги з УжНУ – Микола Палінчак, Наталія Петріца, Оксана Кузьма, Галина Шкурко...

– Ви є автором серії «Між Карпатами і Татрами». На її сторінках словацькою вийшла Ваша чудова поезія в мистецькому перетлумаченні Валерії Юричкової, але й Ви тут презентувалися як перекладач віршів словака Любомира Олаха. Поділіться враженнями від цих ініціатив у Вашому доробку.

Мені неймовірно пощастило бути причетним до серії «Між Карпатами і Татрами». Для мене велика честь, що ще в першому випуску в 2001 році на його сторінках з'явилися мої поезії в словацькому перекладі студентів-словакістів УжНУ. Далі мої твори перетлумачила словацькою дослідниця з Пряшева Валерія Юричкова. Ви знаєте, це перекладачка від Бога! Як неперевершено зуміла вона донести до словацького читача поезії Дмитра Креміня, Петра Скунця, Зореслава, Василя Герасим'юка, Ярослав Павличко та багатьох інших поетів із різних куточків України! Неспроста їй єдиний із зарубіжних авторів присуджено обласну премію ім. Федора Потушняка в галузі художнього перекладу. Найбільшу добірку моїх віршів у перекладі Валерії Юричкової вміщено в 37-му випуску «Між Карпатами і Татрами» (2023); крім моїх текстів, там знайшлося місце й поезії відомого словацького поета Любомира Олаха в моєму перетлумаченні українською. Це настільки самобутній поет, що прочитавши (або почувши) хоча б один його вірш, одразу виникає спокуса перекласти цей текст і для українського читача. Така привабливість, дивовижна притягальність – річ рідкісна й унікальна. Творам Любомира Олаха вона притаманна сповна:

Коли з радіо лине блюз,
маю бажання чомусь
втекти десь подалі від світу,
там виплакаться в руки жіночі,
які тебе втішать, а потім

любити жінку оту – усю усеньку,
запиваючи джином,
пізнавши її ласку,
зняти з обличчя маску,
шукати дорогу додому,
і все це, зізнаюся, тому, що з радіо лине блюз,
й відірватись від нього несила чомусь...

– Ви постійно на зв'язку з мистецькою елітою Пряшівщини... У чому полягають ці творчі взаємодії?

Творча співпраця з мистецькою елітою Пряшівщини дає свої добірні плоди. Приємно, що вони, ці плоди, потрібні не лише нам, письменникам, але й широкому читацькому загалу. Нам завжди є про що поговорити, є над чим спільно працювати.

Тому видиться, що коли настануть кращі часи й запанує мир, знову покличуть нас до себе «Карпатська ватра» в Ужгороді, «Дні української культури» в Свиднику, книжковий фестиваль «Українська книжка» в Пряшеві... З думками і мріями про це штовхаємо свій творчий віз і продовжуємо вершити свою високу місію...

Розмовляла Тетяна ЛІХТЕЙ.

Не безкорисно вона здійснила безліч зустрічей **(У століття від дня народження Зої Когут)**

Після закінчення Другої світової війни незавидна доля порозносила і порозкидала українців по всьому світі. Спершу вони опинилися у всяких таборах для переміщених осіб у Австрії, Німеччині, Італії, Бельгії, Великій Британії та деінде. Біля 80 таборів були заселені переважно українцями у таких містах Західної Європи: Зальцбург, Авґсбург, Регенсбург, Карльсфельд, Бреґенц, Баден-Баден, Лянґенарґен, Берхтесгаден, Мюнхен, Гентінґен, Ашаффенбург, Ділінґен, Ґайденау, Реміні та ряду інших, в яких розвинулося масштабне громадське, політичне, релігійне та культурно-освітнє життя. У місті Фрайбург, поблизу кордонів Швейцарії та Франції, 1943 року зупинилася молода, 18-річна Зоя Ніконенко, у монастирі. З допомогою німецького єпископа, що доглядав за українськими студентами, Зоя з 1946 р. почала навчання на філологічному факультеті місцевого університету. Студенткою заізналася з Льогом Когутом з Борислава, що навчався на медичному факультеті. Незабаром, 1948-го, молоді одружилися. З приблизно 250-тисячної кількості українських таборян та ліквідацією таборів вони почали залишати їх і виїжджати в Америку, Канаду, Аргентину, Бразилію та інші держави світу. Не закінчивши трирічні студії, 1949 р. Зоя з чоловіком вирішили переїхати до далекої зеленої Австралії, що складається із шести стейтів. Подружжя опинилося в одному з них під назвою Вікторія. Там, на постійно, вони замешкали в місті Мельбурн, де невдовзі народився їхній син Богуслав. На різних роботах, що дали подружжю деякі фінансові прибутки, придбали власний будинок. У ньому, над тихою річечкою, біля зелених лук, Зоя чогось не дуже знаходила затишшя, пригнічувала чужина і незнайоме навколишнє людьми оточення і середовище. Але праця диктора на українських передачах у Мельбурні приносила Зої Миколаївні радісної втіхи та душевного задоволення, а

тим більше, зайняття віршованим словом. Із дуже коротесенької автобіографії Зої Когут довідуємося (журнал «Україна», 20 травня 1990 р.), що писати вірші почала на зразок: «Ірка-шкірка в носі дірка...». Писала спершу в місцевій школі в Сумах на Слобожанській Україні, над мальовничою рікою Псьом, де народилася 21 травня 1925 року. Потім довгий час не писала нічого. Батько Зої Микола був адвокатом і царським старшиною, але сталінські репресії зазнав на «власній шкірі». 1930-го року батька заарештували і заслали до Сибіру. Маленька Зоя разом з матір'ю Анною, з дому Каліш, поїхали слідом за батьком і жили поблизу тих таборів, куди перевозили батька. Так минали дитячі літа Зої, насамперед в Сибіру, серед сибірської тайги та пустинь, потім у Казахстані, Бухарах, Ташкенті, Самарканді та деінде, де дівчина здобувала середню освіту. Лише у 1939 році було звільнено батька й усій родині пощастило повернутися до рідного міста Суми, де наприкінці наступного року родина змогла відсвяткувати Різдво Христове в бабуниній хаті. Осінню 1941 р. німці зайняли Суми. Настали жакливі часи і Зоя була змушена покинути місто й, ідучи невідомими доріжками, зазнала багато небезпек від обстрілів советських літаків і танків, добираючись до американської зони в Німеччину. В Австралії Зоя почала займатися творчою діяльністю. Під час 14 років роботи на радіомовленні складала і трансклювала програми українською мовою в Мельбурні, писала вірші, здебільше сатирично-гумористичного змісту. Перші появлялися в Австралії 1960-их роках в журналах «Новий Обрій», «Вільна Думка» та «Церква і Життя», а також в Америці в журналі «Лис Микита», редактором якого був Едвард Козак (ЕКО). Вірш Зої «О, жінко» було надруковано на другій сторінці травневого номера 1971 р. того ж «Лиса Микити». З іншими прикладами її віршів можна зустрітися надрукованими в журналах «Лис Микита» з датами 1974 р., ч.1; 1977 р., ч.1; 1988 р., ч.1; 1988 р., ч. 9-10, «вакаційному» номері 1990 року та ін., що виходили в Детройті, а також у багатьох номерах журналу «Нові Дні» (Торонто, Канада). У Видавництві «Просвіта» вийшла перша її збірка гумористично-сатиричних (40), ліричних поезій (11) та десять прозових творів під назвою «Культурні арабески» (Мельбурн, 1969). На її сторінках знаходимо такі поетичні твори поетеси: «Спека», «Збори», «Міркування», «Шляхи тернисті», «О, доле!», «Не сумуйте...», «Промова», «О, Америко!», «Політичні еміграції», «Борщ та гопак», «Новий рік» та ряд інших. Тією книжкою, немов легітимацією, до речі, першою, авторка показала свою творчу спроможність та письменницьку кваліфікацію, на основі якої вона увійшла у літературний світ. Книжку було прийнято дуже прихильно, підкреслюючи її незвичайну оригінальність, глибину думок, тонку обсервацію приватного й громадського життя еміграції в Австралії, громадську відвагу й неперевершений «козацький» гумор. Були такі автори прозових і поетичних творів, які свої твори розкидали по різних виданнях впродовж довгих років, не досягши жодного визнання чи літературної критики. Якщо б вони спромоглися видати окремою книжкою, то, напевно, у них проявилось б обличчя автора, і можна було б їх зарахувати до числа відомих поетів або й письменників. Бувало, що лиш кількома своїми творами автор, як той метеор, проблиснув, і на нього відразу було звернено неабияку увагу. Цією книжкою, з карикатурною ілюстрацією на її обгортці роботи маляра ЕКА, Зоя Когут стала добре відомою чи не на всіх континентах українського еміграційного поселення. Стала вона відомою і раніше, у 1970-их роках, опубліковавши свої поезії в різних виданнях. На підставі поетичних творів Зої Когут, можна сказати, що вона - передусім сатирик, котрих тоді на еміграції було дуже мало. Небагато таких було і в Україні. Тож подвійна роль випала на сатириків на еміграції, щоб такий сатиричний жанр в тодішній українській літературі можна було затримати на належному рівні. Своїми сатирично-гумористичними творами проявився у ті часи «Бабай». Він же - Богдан Нижанківський, автор семи

збірок сатиричних нарисів, твори якого часто появлялися на сторінках «Лиса Микита».

Справа мистецького виховання українських дітей і молоді належала в Австралії до найголовніших завдань української громадськості. Тому Мельбурнський літературно-мистецький клуб організував зустріч з молодими авторами, так званими початківцями. Його голова, Дмитро Нитченко, 9-го серпня 1970 р., привітавши талановиту молодь та всіх присутніх, розповів про мету зустрічі, на якій появилася сім дівчат і три хлопці. Свої твори читали учні Рідних шкіл та Шкіл Українознавства. На завершення зустрічі Дмитро Нитченко розповідав про число українських класиків, які, беручись за перо, стали важливими діячами української літератури, створивши першорядні твори у нашому письменстві. До цих пояснень долучилася присутня Зоя Когут, сказавши молоді, на що треба звертати увагу, починаючи писати свої твори. Вона також прочитала свої три оповідання, поміщені у щойно виданій книжці «Культурні арабески», накладом 1 500 примірників, що скоро розійшлися, і які стали цінним надбанням в українській сатиричній літературі. Зоя Ніконенко-Когут вважалася, мабуть, найбільш талановитою авторкою сатири на еміграційну дійсність. Вона вміла обсервувати українське життя, схоплювати цікаві та побутові моменти й передавати їх з легкою сатирою на папір, але без злоби, тільки у дружній спосіб. Вона схопила так переконливо деякі комічні моменти з нашого нового побуту, з нашого, передовсім, політичного життя, що до неї ще ніхто так не зробив. Таким чином, вона здобула широкую популярність серед української громади, а також серед молоді як в Австралії, так і в країнах Європи, згодом Канади й Америки. Одне з успішних турне Зоя Когут здійснила 1973 року разом з актрисою Іриною Залеською. Свідчить про це вдала карикатура роботи митця Едварда Козака під наголовком «Гості з Австралії - Зоя Когут і Ірина Залеська», що обидві нарисував в мішку кан'юру («Лис Микита», ч. 9, 1973 р.). В першу чергу, «амбасадорки доброї волі» виступали на літературних вечорах, що були «театром малих форм» у багатьох містах Америки і Канади, здобуваючи серця земляків. З далекої Австралії вони принесли з собою цілі оберемки привітів, побажань, «сміхомовок» і незлобних сатир на українсько-громадські й особисті болячки. Такі виступи, що їх так по-мистецьки запредезентували дві пані, мистикіні живого слова з Австралії в Америці й Канаді, отримали великі можливості дальшого розвитку. Обидві жінки виступили в неділю, 18 листопада в приміщенні театральної зали Українського Народного Дому в Торонто (вул. Ліпінкот). Виступ під назвою «Вечір гумору і сатири» був влаштований Літературно-Мистецьким Клубом Асоціації Діячів Української Культури (АДУК), який за словами А. С. (Аріядна Стебельська) «був насправді» літературним вечором письменниці-сатирика Зої Ніконенко-Когут, делегатки на другому Світовому Конгресі Вільних Українців (СКВУ) від Союзу Українок Австралії із своєю супутницею, теж делегаткою від цієї ж установи театральною актрисою Іриною Кобзар-Залеською (див. «Література і мистецтво», ч. 12, 1 грудня 1973 р.). Друга збірка поезій Зої Когут побачила світло денне під назвою «Кучерявий дим» 1974 року в Нью-Йорку у Видавництві Об'єднання Українських Письменників (ОУП) «Слово» з обкладинкою чорно-червоних кольорів роботи карикатуристи ЕКА. Книжку опрацював літературний редактор Б. Нижанківський. Своїми сатиричними творами Зоя Когут виявила свою любов до людей і до Батьківщини. Прагнула їх бачити найкращими, з усіма їхніми помилками. Замість плакатів над ними, вона гірко сміялася. У кожному разі, жінку Зою Когут було зачислено до сатириків, яка вміла гострим пером вказувати на старі суспільні недуги. Коротко після випуску своєї другої книжки поетеса вирішила здійснити друге турне по містах Америки і Канади. Гостинні виступи поетеса розпочала в Лос-Анджелес, Каліфорнія. Там любителі живого поетичного і

сатиричного слова мали нагоду у залі Українського Культурного Осередку (УКО) 31 серпня зустрітись з прививною поетесою, набути її збірку нових віршів і познайомитись із щирою і привітною усмішкою гості з Австралії та почути її ліричні поезії. Засипала своїми арабесками слухачів, приголомшила своїм бравурним маніфестом на користь жінок і здивувала присутніх несподіваним радикалізмом. Передусім, українське жіноцтво довідалося, як не слід говорити про виховання дітей, бо «діти родяться теперечка вже розумнішими і вони мають більше клопоту з перевихованням своїх батьків, ніж навпаки». Рясними оплесками, що їх поетеса діставала кілька разів за лірику від присутніх, за насмішку над ними і за «культурні арабески». На закінчення голова УКО В. Стойко подякував їй теплим словом і китицею квітів від усієї громади, а всі присутні стоячи прощалися з милою гостею. Наступні виступи Зої Миколаївни успішно пройшли у вересні у домівках таких міст: Калґарі, Едмонтон, два рази у Вінніпезі, Тандер Бей, Мінеаполіс, Чикаґо та Клівленд. Під час своєї подорожі вона відвідала такі міста: Детройт - 18 жовтня, Монреаль - 20 жовтня, Ошава - 26 жовтня, Торонто - неділя, 27 жовтня 1974 року. Літературний вечір Зої Когут в Торонто, влаштований ОУП «Слово», відбувся в залі англійської школи, яка знаходилася на розі вулиць Блур Захід і Дандес. Про цей гостинний виступ Зої Когут повідомляли редакції щотижневих видань у Торонто на сторінках газет «Вільне Слово» (19 жовтня) та «Гомін України». На її виступ в Торонто появилися критичні зауваги з пера Дана Мура (Богдан Стебельський) на 12-ій сторінці вищеведеної газети «Гомін України». Автор матеріалу висловився на адресу поетеси про її тенденцію кардинально скеровувати вістря з її злобною сатирою, головню проти «галичан» та проти муравлиної праці мало відданих громадських працівників для добра й існування українських організацій та установ у діаспорі. Він також зауважив на те, як йому не сподобалася «закукурічена пані Зоя» перед завороженими чарами нею чоловічого роду присутніх на вечорі мужчин, котрі ласкаво вибачили їй за насміхи і глум над українським національним гімном «Ще не вмерла України», мовляв, «ну, так треба було». На думку Д. Мура, Зої Когут не потрібно було у своєму читанні одного із своїх віршів згадувати ім'я і прізвище Володимира Макара, котрого він знав особисто як довголітнього секретаря Головної Управи Ліги Визволення України та співробітника «Гомону України». В обороні В. Макара став і автор довшого допису М. Шафовал - студент соціальних і політичних наук у Буенос-Айресі, з яким він мав приємну нагоду запізнатися 1973 року й подивляти його працю непересічної людини. Самій Зої Когут бажав, щоб вона краще бралася за корисне діло та перегляд категорій вартості, коли такі в неї існують, бо «сатира лише тоді є сатирою, коли висміває хиби і показує правду». Назагал, сатирична поезія поетеси відзначається щирістю, зрозумілістю та близькою шанувальникам її творчості тематикою і тому легко знаходила дорогу до своїх читачів. Її віршована творчість позначена сміливістю, влучністю й гостротою вислову та актуальністю заторкнутих у ній тем. На завершення свого побуту в Торонто, Зоя мала нагоду відвідати декотрі редакції українських періодичних видань, як, напр.: «Вільне Слово» у супроводі Михайла Шафранюка. А далі її виступи здійснилися у Боффало 2 листопада, Гамільтон - 3, Лондон - 10, Ютика - 16, Рочестер - 17, а також в інших містах, що тривали до кінця грудня 1974 року під патронатом Конґресу Українців Канади (КУК) та Українського Конґресового Комітету Америки (УККА). У своїх вечорах гумору і сатири Зоя із питомим їй «козацьким» гумором розповідала про австралійських українців і порушувала теж актуальні проблеми тодішніх днів, включно аж до спротиву українських патріотів із Валентином Морозом і Леонідом Плющем, які ставили героїчний опір московській тиранії й русифікації України. Мандрівка протяжністю в чотири тисячі кілометрів від Тихого до Атлантичного океану принесла нашій письменниці

менниці суцільне схвалення як мисткині живого слова. Зоя відвідала після Лос-Анджелеса також такі міста США: Бостон (Гарвардський університет), Ірвінгтон, Нью-Йорк, Джерсі Сіті, Пассейк, Філадельфія, Балтімор, Вашингтон, Гюстон, Денвер і Сан-Франциско. Здійснила 10 зустрічей з громадами в різних українських осередках культури й освіти, в клубах книголюбів, окремо з жіноцтвом, членами ОУП «Слово» в Торонто», в школах, Пластовою братією тощо. Погодилася дати 11 разів інтерв'ю для представників української преси, телебачення і радіо. Прихильні голоси появились, зокрема, в пресі. У вінніпезькому «Українському голосі» було надруковано репортаж «Під знаком сатири» Івана Лободи, в якому відзначено «вроджений сценічний хист Зої», що розповідав про сірі емігрантські будні, під час котрих українцям мріялося мати «карпети, кари, справляти ювілеї, бенкети, забави та всякі розважальні імпрези». Тоді поетеса виступала сама і її гумор був відважний і дошкульний, рівно ж людяний, що влучав у найслабші місця українського громадського життя. Її виступи були настільки цікаві, що тримали публіку в постійному веселому настрої. Дуже часто говорила з пам'яті, відважно, змістовно і з патріотизмом. З неабияким захопленням глядачі в Денвері (США) прийняли гостю з Австралії 22 грудня, про який написав станичний місцевого Пласту І. Костюк. Після 25 років перебування Зої у вічнозеленій Австралії, сповнилися її мрії, вона тоді побачила «Біле Різдво» серед чудових зимових краєвидів та скелястих гір, покритих срібним снігом. Її мистецький успіх виявився не тільки в силі і красі її слова, в чудовій літературній мові, в її поетичному та сценічному хисті, про що вказали глибоко зворушені присутні на її виступах стоячими оваціями з довготривалими оплесками, але і сама її поява, сам вираз її великих чорних очей, сонячна усмішка, вміле орудування голосом, наслідування різних типів, персонажів у «Культурних арабесках», жестикуляції її рук, що все це підсилювало її зразкову подачу мистецького живого слова. Про вечір у Пассейку найкраще вказує вже сам заголовок репортажу Петра Ямняка у «Вільному світі»: «Виступ, якого тут у нас ще не було!». Він аж так патетично завершив свій репортаж: «Україна мала свого Симоненка, а ми маємо Зою!». Кілька наведених голосів преси, а було їх більше, одноставно дали високу оцінку виступів Зої Когут у містах Канади й Америки. Обидві крайові центральні КУК і УККА повністю оцінили суспільно корисну місію Зоїного турне, надаючи йому свій патронат, який проклав немов духовну кладку між австралійськими та канадськими й американськими українцями. З поверненням Зої Когут з Америки і Канади додому, до Австралії, де вона мала понад 30 успішних виступів, 23 лютого 1975 р. мала подібний вечір, з тією ж програмою, що й за морем, в Ессендоні, біля Мельбурну, в Українському народному домі. Вечір відкрив культурний референт громади Дмитро Пирогів, привітавши поетесу та згадавши про її успіхи в Америці й Канаді. Програма вечора складалася з нових і давніших поезій авторки, тематично добре підібраних і поєднаних між собою легкими переходами. Півтора години талановита авторка тішила слухачів своїми дотепними сатирично-гумористичними віршами з невеликим додатком лірики. У своїх творах вона то гостро, то в легкий спосіб жартувала або висміювала вади нашої суспільності, такі типові для всіх континентів українського розселення. Одночасно торкнулася і подій в Україні, де по в'язницях гинув цвіт українського народу та поневірялися в сибірських таборах такі особи, як Валентин Мороз, Леонід Плющ, В'ячеслав Чорновіл та безліч інших.

Зоя Когут належала до щасливих авторів. Її перша збірка поезій «Культурні арабески» розійшлась протягом одного року. Друга, «Кучерявий дим», що вийшла двотисячним тиражем була розпродана негайно.

Пізніше після цього вечора, 2 березня, відбувся в Ессендоні черговий, 31-ий літературний вечір, присвячений роковинам славної артистки Марії Заньковецької,

під час якого Дмитро Нитченко прочитав доповідь «Марія Заньковецька в спогадах сучасників». Супровідні поезії, присвячені артистці, прочитала Ірина Залеська. Потім Зоя Когут розповідала про її подорож і виступи в Америці й Канаді, про численні зустрічі з письменниками, митцями, громадськими діячами та про відвідування багатьох визначних культурних українських центрів та виставок. Відома поетеса в Австралії брала участь у різних конкурсах поезії та прози молодих початківців. В одному з них була членом журі, що здійснився у неділю, 15 травня 1975 року в Мельбурні. Авторські вечори Зої Когут продовжували здійснюватися і в наступних роках, а саме: у містах Європи 1975 р., у Канберрі у лютому і 1977 р., у Ессендоні, що біля Мельбурну, в неділю, 26 лютого 1978 р. та інде. 3-го липня Зоя мала свій перший авторський вечір у Римі в будинку Українського Католицького Університету (УКУ) для його професорів і студентів. Відкрив його о. д-р Іван Гриньох, а на кінець сам Патріарх, блаженніший Йосиф, висловив подяку всім приямним й зокрема шановній гості Зої Когут. Студенти вручили їй пам'ятний альбом з дотепними присвятами, що віддзеркалювали їхнє захоплення поезією австралійської гості, яка мала нагоду того літа оглянути Рим, Флоренцію, Неаполь, Помпеї, Капрі, Асізі та інші міста Італії. 13 липня на великому концерті в Римі Зоя виступала з кількома поемами, що були висловом думок загалу прочан. І знаменита промова Владики о. д-ра Івана Прашка і поеми Зої надали святковий тон цілому концертові, що зібрав біля 700 слухачів. Дальший шлях простелився на Відень, де заходом Українського Жіночого Союзу Австрії відбувся наступний авторський вечір Зої 6 вересня. Вступне слово виголосила голова УЖСА, д-р Дарія Дзерович, а завершальне - проф. А. Гнатишин. Опісля Зоя зупинилася в Мюнхені, де знов завершився її вечір 10 вересня в будинку Українського Вільного Університету (УВУ). Відомий скульптор-різьбар, Григорій Крук, виконав її поясний портрет. Чергова поїздка Зої відбулася до Фрайбургу, де вона студіювала, а потім зупинилася гостею в домі проф. Мирослава Антоновича у Голландії, диригента славетного Візантійського хору, котрий мав нагоду тоді співати українську Службу Божу. На запрошення Головної Управи Союзу Українців Британії Зоя прилетіла до Лондона, і 18 вересня в залі місцевого СУБ відбувся її авторський вечір, у програмі якого виступали голова місцевого Відділу М. Шептицький та голова Т-ва Українських Літераторів д-р Святослав Фостун. Наступного жня, 19 вересня 1975 р., Зоя вже виступала в Брюсселі, столиці Бельгії, потім у Льєжі під опікою голови Світової Управи Союзу Української Молоді О. Коваля. Український Париж побачив і почув Зою 21 вересня, а також Сарсель, де мала нагоду оглянути українські церкви, музеї та побувати на могилі св. п. Симона Петлюри. 5 жовтня відбувся її останній виступ у Європі, в Мадриді, звідки полетіла до Нью-Йорку, щоб звітам повернутися до Мельбурну. Поетеса, подорожуючи чотири місяці Європою, як тонкий знавець української психіки, «розсміювала людей до сліз, а з її поезії бриніла велика любов до свого народу, до України і до української людини», - відзначив лондонський рецензент з виступів Зої у Лондоні (репортаж «З серцем і перцем», «Українська Думка», ч. 75, 25. 9. 1975).

Зоя Ніконенко-Когут, шукаючи відкритого людського серця, написала: «...Скільки дверей було мені відкрито? Скільки сердець?!». Напередодні Зої Когут поїздки в Україну вона подбала про появу збірки творів «Культурні арабески» в Полтаві 1992 року. Того ж самого року поетеса відвідала Україну та побувала в рідних Сумах. Перебуваючи на рідній землі, читала свої твори у Львові, Бориславі, Києві та Полтаві. У 1996 р. Зоя стала членом Спілки письменників України.

30 квітня 1997 року Зої Когут не стало. Поховали письменницю у Мельбурні, на цвинтарі Фавкнер.

Павло ЛОПАТА.

«Закарпатська журналістика на зламі тисячоліть»

Четвертий випуск у серії «Закарпатська публіцистика в іменах: бібліографія» підготували працівниці обласної бібліотеки ім. Ф. Потушняка до 65-річчя від дня народження відомого закарпатського публіциста, редактора, видавця і громадського діяча, заслуженого журналіста України Василя Ільницького під назвою «Закарпатська журналістика на зламі тисячоліть».

До читальної зали головної книгозбірні Закарпаття 14 березня прийшли колеги, друзі та шанувальники творчості Василя Ільницького – авторитетного в краї журналіста, публіциста, багаторічного редактора одних із найперших заснованих у незалежній Україні обласних газет «Срібна земля» та «Срібна земля-ФЕСТ», свого часу очільника видавництва «Закарпаття», власного кореспондента газети «День» у Закарпатській області, а нині – директора Інформаційно-видавничого центру Ужгородського національного університету.

Як зауважила модераторка заходу, редакторка бібліотеки Іванка Когутич: «Це книжка, над якою ми з Маргаритою Бадиною, за підтримки Олени Канюки, працювали минулого року. Дякувати Богу і всім причетним, що цей показчик вийшов у світ саме до ювілею Василя Ільницького».

Показчик містить передмову колеги-журналіста, письменника, Шевченківського лауреата і однокурсника ювіляра Мирослава Дочинця, кілька розлогих інтерв'ю з ним, обкладинки книжок, фотоблок, додатки та іменний показчик. Власне бібліографія становить 1145 позицій. Вперше у цій сфері з'явився розділ, присвячений телевізійним матеріалам, адже свій творчий шлях до професійних вершин нинішній метр журналістики розпочинав ще у студентські роки на Закарпатському телебаченні.

«Досвідчений редактор і природжений організатор газетної справи, активний громадський діяч з чітко вираженою патріотичною і державницькою позицією, заслужений журналіст України Василь Ільницький водночас і сам належить до плеяди найбільш яскравих і самобутніх майстрів друкованого слова Закарпаття, творчість яких при-

пала на період розпаду комуністичної імперії, виборювання, здобуття та утвердження державної незалежності України», – зазначив у передмові Мирослав Дочинець. За його словами, творчість Василя Ільницького стала «потужним, багатограним і чесним віддзеркаленням суперечливої епохи на зламі тисячоліть, у якій доля дарувала нам жити».

Письменник і журналіст Олександр Гаврош розповів про співпрацю з Василем Ільницьким. «Сьогодні важлива подія не лише у житті Василя Ільницького, а й у всієї закарпатської журналістики. Однією із якостей успішного редактора є вміння знаходити цікавих авторів. Пригадую нашу першу зустріч: він на своєму «москвичі» почекав мене біля редакції однієї з газет, запропонував підвезти додому і в ході розмови почав переманювати зі Львова до Ужгорода. А я тоді ще навчався на 5-му курсі і працював у львівській газеті «Ратуша». Я попросив зачекати, поки закінчу університет. І вони справді пів року чекали й тримали для мене місце».

Директор видавництва «TIMPANI» Ярослав Федішин пригадав їхню спільну роботу у видавництві «Закарпаття»: «Я пам'ятаю пана Василя ще з тих часів, коли він тільки починав свою журналістську діяльність. Наше видавництво було єдиним у Закарпатті, яке займалося друком книг і періодичної преси, тож усі видавці зверталися саме до нас. На початку спільної роботи у нас був дуже малий видавничий відділ – усього 3–4 працівники. Але завдяки, зокрема, Дмитру Федаці, ми змінили цю ситуацію й випустили кілька книжкових серій. Багато видань дістали шлях у світ завдяки особистим зусиллям Василя Ільницького».

Письменник Петро Ходанич, колишній очільник Закарпатської організації спілки письменників України, розповів про знайомство з Василем Ільницьким під час перших демократичних виборів до Верховної Ради СРСР у 1989 році. «Тоді я став депутатом міської ради і всі власні цікаві думки, суперечки, дискусії публікував у «Срібній землі». Василь ніколи не відмовляв, і друкував навіть такі матеріали, від яких інші відмовлялися. А цей показник показує те, що і як відбувалося на Закарпатті».

Окрім іншого, Василь Ільницький є членом громадської організації «Memento Bellum», яка займається пошуком і відновленням поховань часів Першої світової війни. Керівник організації, лікар-хірург Юрій Фатула розповів: «Газета «Срібна земля-ФЕСТ» формувала світогляд багатьох закарпатців, і мій також. Я вичитував її від шпальти до шпальти. Демократичний погляд на події, інтерв'ю з незаполітизованими людьми й незаангажованість були основними ознаками цієї газети. Перед книгами, які я написав, було кілька статей, і їх я публікував саме у «Срібній зем-

лі-ФЕСТ». І до кінця її існування ми з Василем Івановичем друкували там спільні матеріали. Закриття газети стало й моєю особистою втратою. Проте наша співпраця триває й до сьогодні – на науковому й дослідницькому рівнях».

Привітати пана Василя прийшов і ректор Ужгородського університету Володимир Смоланка. До слова, вони з ювіляром вчилися у паралельних класах в Ужгородському ліцеї ім. Т. Г. Шевченка й товаришують уже майже пів століття. «Сьогодні ми говоримо про бібліографію, яка відображає творчий шлях Василя Івановича, і вшановуємо його постать – постать людини, яка має такий величезний доробок. Як талановита особистість, він проявив себе в усіх сферах, усіх підрозділах журналістики, в яких працював. Пам'ятаю, як я приїжджав з Києва додому і читав «Срібну землю-ФЕСТ». Це була чи не єдина газета, яку могла читати вільна людина. До речі, перше в житті інтерв'ю у мене взяв Олександр Гаврош саме для цієї газети. Пам'ятаю Василя, яким він прийшов до нас у школу, – дуже приємний, скромний та інтелігентний хлопець. Таким залишився й донині».

Депутат Закарпатської обласної ради від партії «Європейська солідарність» Микола Сличко розповів про Василя Ільницького як патріота, людину з чіткими державницькими й проєвропейськими позиціями.

Поет, завідувач народного літературного музею Закарпаття Василь Густі наголосив: «Надзвичайно важливо, коли все, що зробила людина, не забувається, а фіксується з добрими уміслами. У часи виходу «Срібної землі» я працював прессекретарем представника Президента України в Закарпатській області (голови ОДА). Тоді ним був Михайло Країло, дуже цікавий і толерантний чоловік. У мої обов'язки входило тримати керівника в курсі того, що пишуть обласні газети. Мені було дуже приємно, коли, навіть на критику в матеріалах Василя Ільницького, пан Михайло казав: «Ви подивіться, як логічно, ґрунтовно та конструктивно пише цей чоловік». Від Василя почалася надзвичайно потужна журналістська еліта Закарпаття».

Музичний супровід заходу забезпечили студентки Ужгородського фахового музичного коледжу імені Д. Є. Задора Катерина Гулей та Елеонора Левкай.

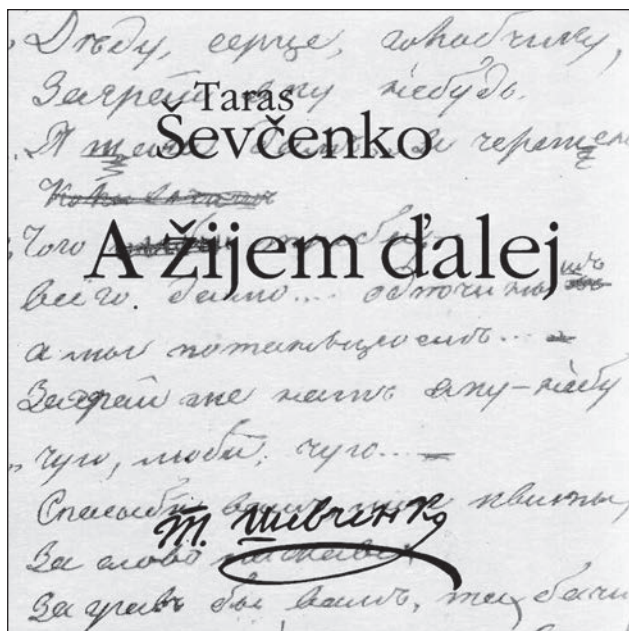
Наостанок Василь Ільницький подякував усім присутнім за теплі слова й високу оцінку його творчості. «З самого раннього дитинства мене вабило Слово. З ним я бавився більше, ніж з машинками. Коли навчився писати – найкращим подарунком для мене стали різнокольорові ручки й блокноти, куди я записував усе те, що може записувати дитина. Вочевидь, тому вибір моєї професійної дороги був усвідомленим, а не спонтанним. Згодом, у зрілому віці, я неодноразово переконався у тому, що моя місія – це Слово. Багато років тому я абсолютно випадково натрапив на підшивку газети «Нова свобода», яка виходила в Ужгороді та Хусті з вересня 1938 до 15 березня 1939 року. Ця газета повністю змінила моє світобачення й мою ідеологічну наповненість. Тоді я зрозумів важливість друкованого слова для майбутніх поколінь. Завдяки цьому робота зі словом протягом усього шляху приносила мені неймовірно задоволення».

Анастасія ЛАБИК, Ужгород.

РЕЦЕНЗІЇ

Українці повертаються до Шевченка

Книга не повинна бути об'ємною і величезною. До таких тонких, цікавих книг з багатим змістом і високою художньою вартістю належить публікація «**A žijem d'alej**», яку видала Спілка українських письменників Словаччини у серії «Гевеші».

З цим прізвищем зустрічаєтесь і у вихідних даних: Вибрав, переклав, доповнив зібрання різних творів різних авторів, сценарій проєкту розпрацював Маріян Гевеші. Над обкладинкою та графічним оформленням працював Феро Яблоновський, післямову написав Іван Яцканин, мультижанрові тексти переклав Маріян Гевеші. У книзі, крім двох «обов'язкових» сторінок, нема ні одної порожньої, бо як «ілюстраційний матеріал ми в публікації використали рукописи Шевченка, ескізи, підпис,

на передній закладці автопортрет Шевченка з молодих літ. На задній закладці знаходиться фотопортрет Шевченка». Тут же можна додати, що уся публікація є портретом Тараса Шевченка як поета, прозаїка, драматурга і художника. Можна передбачати, що мінімально двом генераціям читачів Тарас Шевченко маловідомий. Народився у 1814 році. «Шевченко прожив 47 років, 24 роки кріпаком, 9 років на волі, 10 років на засланні і 4 роки під наглядом поліції» (с.7). Помер у 1861 році. Наперекір бурхливому, важкому та відносно короткому життю появились твори, зокрема поетичні, завдяки яким потрапив у світову літературу на одне з визначних місць. Українська мова у його творчості «здобула досконалість і красу. Була це саме його поезія, яка формувала свідомість нації. Узагальнювала у собі усе українське минуле, сильно визначаючи майбуття» (з післямови «Шевченко повернувся/Примітки з Києва», с. 57).

Вислови про творчість Шевченка і про нього знайдемо на багатьох місцях цієї книги, від його сучасників та від пізніших генерацій митців, але висловлюються і деякі сучасні літератори. Найчастіше йдеться про віршовані твори, присвячені Шевченку, або це відгуки на його літературні твори – поетичні, драматичні, есе-

їстинні. Що особливо зацікавить – це малюнки самого Т. Шевченка та факсиміле його рукописів.

Книга не має точну композицію, здавалось би, що вона неоднорідна, однак саме те змушує читача цієї невеликої публікації кілька разів гортати її сторінки, оскільки на кожній сторінці зустрінемося з чимось незвичним – факсиміле підпису Шевченка, уривки з його рукописів, часто збагачені ескізами та малюнками самого автора, вірші про нього і його творчість від сучасників аж по сьогоднішню генерацію поетів, тексти літературознавців і перекладачів, вірші Шевченка або уривки з його довгих поетичних творів, до цього його міркування, есе, частини біографії і автобіографії, уривки із щоденника, сентенції про Шевченка і вірші про його творчість. Чудовою є післямова Івана Яцканина та на особливу увагу заслуговує переклад поетичних текстів Шевченка на словацьку мову, автором якого є Маріян Гевеші. Крім самої творчості (уривків з неї) Тараса Шевченка, читача зацікавлять і вірші літераторів – його шанувальників. Іван Мацинський про нього говорить: «Ти – цар поетів... (Не поет царів!)» (с.9). «В історії світової літератури знайдемо лише мало таких мужніх доль, як доля Тараса Шевченка» (Світлана Маг'дсон). Та ж сама авторка пише: «Чудова українська мова була як мова літератури мистецтва або науки у «немилості» (с.16). Остап Вишня написав: «Т. Г. Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю...» (с.47).

У кінці книги є кілька віршів, які присвячені життю і творчості Шевченка від авторів XIX-XXI ст. (Михайль Семенко, Іван Мацинський, Іван Драч, Йосиф Збіглей, Степан Гостиняк, Ліна Костенко, Маріян Гевеші).

Маріян Гевеші вибрав з творчості Тараса Шевченка уривки з різних його творів, і таким способом пред'являє читачеві, мабуть, все, що для цього велетення української літератури типове – лірична і епічна поезія, уривки з драми та із щоденника або автобіографії. І так на відносно малому просторі згадуваної книги сприймаємо широку картину про Тараса Шевченка і його творчість. Слід згадати, що не тільки літературної. Як сам Шевченко пише: «Я добре знав, що живопис – моя майбутня професія, хліб мій насущний, і замість того [...] я складав вірші, за які мені ніхто ні гроша не заплатив і які, зрештою, позбавили мене свободи...» (с. 14).

Краса його слів, які українці люблять до сьогодні, впливає, звичайно, з таланту автора, але також з розповідей у народі, особливо виділяється його дід, про якого згадує, як про чудового розповідача, який, як правило, перед кожною розповіддю насамперед сказав: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними» (с. 18). З повним правом твердять, що у творчості Шевченка немає фальшу, і, можливо, саме тому вона є актуальною («ніби її писав тільки учора»; с. 57) і сьогодні. Автор підтвердив, що історія повторюється. «Ой чого ти почорніло, /Зеленеє поле?/ – Почорніло я од крові /За вольную волю. /Круг містечка Берестечка / На чотири милі/ Мене славні запорожці/ Своім трупом вкрили» (с.20). Його славний «Кобзар» (1840 р.) впливав і впливає на душу нації; його бачення дійсності та уся його творчість «виражає проблеми сучасного світу» (с.58).

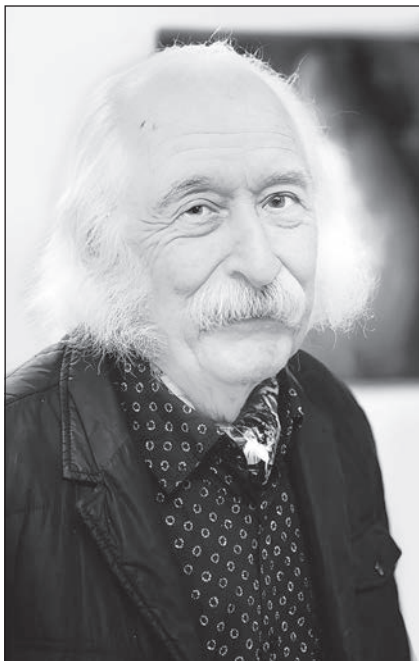
Подібний намір і у поемі «Кавказ» (1845 р.), яка також не втратила своєї актуальності і сьогодні. Уривок з цієї поеми читали на барикаді Євромайдану у 2014 році. Українці вважають Тараса Шевченка першим українським європейцем, коли своїм словом першим прийшов на Майдан, «коли там ще не було нікого, навіть і Майдану не було» (с.61). І завдяки цьому живе і далі.

Габрієла РАКУСОВА,
(журнал «Тyždeň», ч. 19/2025).

МИСТЕЦТВО

«Скажи мені правду»

2 травня 2025 року у знаковій віденській будівлі Aula der Wissenschaften відбулося урочисте відкриття найбільшої персональної виставки в історії легендарного українського художника **Івана Марчука**. Експозиція «Скажи мені правду» презентує понад 400 робіт, серед яких унікальні полотна віденського періоду, створені після вимушеного переселення митця через російсько-українську війну.

Церемонія відкриття перетворилася на справжнє мистецьке подію, зібравши більше 700 відвідувачів з різних країн світу, які спеціально приїхали до австрійської столиці, щоб на власні очі побачити унікальну експозицію.

Розташована на двох поверхах історичної споруди XVII століття в самому центрі Відня, виставка повністю представляє всі 15 живописних циклів художника, створених від 1965 року до останнього місяця перед відкриттям експозиції, включаючи нову серію «Віденська рапсодія». Експозиція доповнена імерсивними інсталяціями, що дозволяють відвідувачам повністю зануритись у філософський та емоційний світ художника.

«Мистецтво – це моя правда. Якщо вона болить – значить вона жива. Як і моя Україна.» – підкреслює Іван Марчук.

Подія стала не лише мистецькою, але й символічною – під час церемонії було презентовано Фундацію Івана Марчука,

створену для збереження творчої спадщини митця, підтримки молодих художників і реалізації проєкту музею Івана Марчука в Україні.

Особливим гостем вечора був капітан ЗСУ Дмитро Щербатюк, командир роти спеціальних сил, який спеціально прибув з фронту до Відня, щоб особисто подякувати художнику. Символічно, що саме в цьому залі два роки тому Марчук підписав український прапор, який Щербатюк потім забрав із собою на передову.

«Іван Марчук став для багатьох українських воїнів символом незламної культури, яка витримала всі труднощі – і надихає продовжувати боротьбу», – підкреслили організатори заходу.

На відкритті були присутні Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрії Василь Химинець, Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні Юрій Вітренко, депутат парламенту Відня Томас Рей-

ндл, керівниця департаменту міжнародних культурних зв'язків МЗС Австрії Рус Регіна, Гюнтер Лутшінгер, виконавчий директор Асоціації благодійного фондового сектору Австрії, представники міністерства закордонних справ Австрії, української громади, культурної сфери, духовенства, меценати, журналісти, художники та численні гості з Австрії та інших країн Європи.

Виставку супроводжує насичена культурна програма, що включає міжнародний конкурс дитячого малюнка «Шляхами Марчука», творчі зустрічі з художником, екскурсії українською та німецькою мовами, авторські читання поезії Івана Марчука, а також виступ відомих українських музикантів – Богдани Півненко – української скрипальки, народної артистки України, Сусанни Чахоян – української оперної співачки, сопрано, заслуженої артистки України, Золтана Алмаші – українського композитора, віолончеліста, заслуженого артиста України та артистів національного ансамблю солістів «Київська камерата».

-зі-

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українського художника

Івана Марчука

На першій сторінці обкладинки: **«Куди дорога та веде»**. Картон, темпера, 70х50, 1971; на другій сторінці обкладинки: **«Вони залишили свій дім»**. Папір, темпера, 39х29, 1978; на третій сторінці обкладинки: **«Чого чекаєте від мене?»**. Папір, темпера, 38х29, 1976; на четвертій сторінці обкладинки: **«Автопортрет»**. Полотно, темпера, 50х40, 1974.

Ціна 0,66 €

Індэкс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

